
HEIDI KNUTSEN (RED.)

Utsyn over norsk landbruk

Tilstand og utviklingstrekk 2010

UTGITT AV:

NORSK INSTITUTT FOR LANDBRUKSØKONOMISK FORSKNING

NILF utgir en rekke publikasjoner

Årlig utkommer:

- «Driftsgranskingar i jord- og skogbruk»
- «Handbok for driftsplanlegging»
- «Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk».
- «Mat og industri. Status og utvikling i norsk matvareindustri».

Resultater fra forskning og utredninger utgis i tre serier:

- «NILF-rapport» – en serie for publisering av forskningsrapporter og resultater fra større utredninger
- «Notat» – en serie for publisering av arbeidsnotater, delrapporter, foredrag m.m. samt sluttrapporter fra mindre prosjekter.
- «Discussion paper» – en serie for publisering av foreløpige resultater (bare internettpublisering).

NILF gir også ut:

- «Merverdiavgiftsnøkkel for landbruket»
- «Kontoplan for landbruksregnskap tilpasset NS 4102»
- Regionale dekningsbidragskalkylar.

NILF er sekretariat for Budsjettnemnda for jordbruket som årlig gir ut:

- «Totalkalkylen for jordbruket» (Jordbrukets totalregnskap og budsjett)
- «Referansebruksberegninger»
- «Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken»
- «Volum- og prisindeksar for jordbruket» som ligger på:
<http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Nn/VolumPrisIndeksar.shtml>

UTSYN OVER NORSK LANDBRUK

Tilstand og utviklingstrekk 2010

Heidi Knutsen
(red.)

NILF

Norsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

Redaktør	Heidi Knutsen
Tittel	Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk
Forfattere	Heidi Knutsen
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2010
Antall sider	108
ISBN	978-82-7077-783-9
ISSN	0808-7180
Emneord	norsk landbruk, landbrukspolitikk, produksjon, økonomisk situasjon, skogbruk, jordbruksoppjøret

---

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruks- og matdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

I år er det 16. gang «Utsyn over norsk landbruk» blir utgitt. Årets utgave er omarbeidet og noe kortere enn siste års utgaver. Utsynets tema er norsk landbruk, og delen om internasjonalt landbruk er derfor konsentrert om internasjonale forhold som påvirker det norske landbruket. I likhet med i fjor har vi et eget avsnitt om tilleggsnæringer (gårdsbaserte næringer).

Formålet med publikasjonen er å gjøre en del av den informasjonen som årlig blir publisert innenfor landbruksområdet fra bl.a. Statistisk sentralbyrå, Budsjettnemnda for jordbruket og NILF, mer oversiktlig og lettere tilgjengelig.

Felles for mye av denne informasjonen er at den i første rekke er utarbeidet til spesielle formål og rettet mot de institusjoner og personer som arbeider med landbruksspørsmål til daglig. «Utsyn over norsk landbruk» er derimot rettet mot et bredere publikum; forvaltning, politikere, journalister, studenter, skoleelever og andre med interesse for norsk landbruk. Utsynet vil også være et nyttig oppslagsverk for dem som trenger oppdaterte data og beskrivelser av de viktigste utviklings-trekkene i norsk landbruk.

Publikasjonen er utarbeidet ved felles innsats fra en rekke av NILFs medarbeidere. Finn Andersen, Erik Bøe, Lars Øystein Eriksen, Torbjørn Haukås, Agnar Hegrenes, Oddmund Hjukse, Julie Hval, Berit Kristiansen, Sjur Spildo Prestegard, Lars Johan Rustad, Siv Karin Paulsen Rye, Ole Kristian Stornes, Mads Svennerud og Eva Øvren har alle bidratt i arbeidet med årets Utsyn. Heidi Knutsen har vært prosjektleder og redaktør. Forfatterne av temaartiklene er angitt i tilknytning til hver artikkel. Anne Bente Ellevold og Siri Fauske har stått for klargjøring av manuskriptet for trykking.

Arbeidet med rapporten ble avsluttet i oktober 2010.

Oslo, oktober 2010

Ivar Pettersen

Innhold

	Side
1 INNLEDNING	1
1.1 Historiske utviklingstrekk	1
1.2 Dagens situasjon	3
1.3 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng	5
2 NASJONALE OG INTERNASJONALE RAMMEBETINGELSER	7
2.1 Norsk landbrukspolitikk	7
2.1.1 Lover og offentlige reguleringer	8
2.1.2 Pris- og markedsreguleringssystemene	9
2.1.3 Tilskudds- og avgiftsordninger	11
2.1.4 Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlingene	14
2.1.5 Jordbruksoppgjøret i 2010	16
2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk	18
2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk	18
2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk	19
2.2.3 Den pågående forhandlingsrunden i WTO – Doha-runden	22
3 RESSURSER I NORSK JORDBRUK	25
3.1 Naturressurser	25
3.1.1 Areal	25
3.1.2 Avlingsnivå	27
3.2 Husdyr	27
3.2.1 Husdyrbestanden	27
3.2.2 Ytelse	29
3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk	29
3.4 Kapitalressurser	31
4 ØKONOMIEN I JORDBRUKET	33
4.1 Nasjonalt nivå	33
4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter	33
4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader	36
4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå	38
4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng	40
4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk	41
5 PRODUKSJON, BEARBEIDING OG FORBRUK AV JORDBRUKS- VARER	47
5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge	47
5.1.1 Førstehåndsomsetningen	48
5.1.2 Videreforedling	48
5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen	50
5.1.4 Alternative markedskanaler	51
5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer	52
5.2.1 Melk og melkeprodukter	52

	Side
5.2.2 Kjøtt og egg.....	54
5.2.3 Planteprodukter.....	57
5.2.4 Økologisk produksjon og omsetning.....	60
5.3 Prisutvikling på matvarer.....	64
5.4 Norskprodusert andel, import og eksport.....	65
5.4.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket.....	65
5.4.2 Import og eksport.....	66
6 SKOGBRUKET I NORGE.....	69
6.1 Ressurser i skogbruket.....	69
6.1.1 Naturressurser.....	69
6.1.2 Skogen som klimaregulator.....	71
6.1.3 Realkapitalen.....	71
6.1.4 Viltet.....	72
6.1.5 Skogpolitikk.....	73
6.1.6 Virkemidler.....	74
6.1.7 Skogvern.....	75
6.1.8 Miljøsertifisering.....	76
6.2 Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold.....	77
6.2.1 Økonomi og avvirkning.....	77
6.2.2 Skogbruk og utmarksinntekter.....	78
6.2.3 Eierstruktur og organisasjonsforhold.....	79
6.3 Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng.....	79
7 TILLEGGSNÆRING.....	83
7.1 Datagrunnlaget for tilleggsnæringer.....	83
7.2 Omfang av tilleggsnæringer.....	84
7.2.1 Data fra NILF.....	84
7.2.2 Data fra Statistisk sentralbyrå.....	85
7.3 Driftsoverskudd per driftsform (NILF).....	86
7.4 Arbeidsforbruk.....	87
7.4.1 Data fra NILF.....	87
7.4.2 Data fra SSB.....	88
7.5 Lønnsomhet (NILF).....	88
VEDLEGGSEDEL.....	99

Temaoversikt

Produktivitetsutvikling i norsk jordbruk 1990–2009.....	91
Kan stor utbygging av mjølkeproduksjonen forsvarast økonomisk?.....	93
Reform av direkte tilskudd i Sveits.....	95
EUs felles landbrukspolitikk etter 2013.....	97

Figuroversikt

	Side
Figur 3.1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2010 og sum jordbruksareal i alt.....	25
Figur 3.2 Dyrkingsomfang i 2009 i prosent av 1990. 1990 = 100.....	26
Figur 3.3 Arealfordeling i ulike landsdeler 2009.....	27
Figur 3.4 Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2010.....	28
Figur 3.5 Utviklingen i kutallet og ytelsen per ku 1959–2010.....	29
Figur 3.6 Antall jordbruksbedrifter med utvalgte husdyrslag, 1959–2009.....	30
Figur 3.7 Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2010.....	31
Figur 3.8 Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1000 kroner, 1999–2008. Faste 2008-kr.....	32
Figur 4.1 Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2009.....	33
Figur 4.2 Utviklingen i jordbruksavtalens målpriser for noen jordbruks- produkter 1995–2010. Indeks 1995 = 100.....	34
Figur 4.3 Utviklingen i produsentprisene for noen jordbruksprodukter 1993–2010. Indeks 1993 = 100.....	35
Figur 4.4 Jordbrukets totalinntekt på 34,1 mrd. kr i 2009, fordelt på salgs- inntekter mv. og hovedgrupper av tilskudd.....	36
Figur 4.5 Prisutviklingen på noen driftsmidler i jordbruket 1993–2010, 1993 = 100.....	37
Figur 4.6 Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2009.....	37
Figur 4.7 Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital i mill. kroner og per årsverk iflg. totalkalkylens normaliserte regnskap 2000–2010, 2000 = 100.....	39
Figur 4.8 Vederlag til arbeid og egenkapital per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 1999–2008. Faste 2008-kroner.....	42
Figur 4.9 Nettoinntekt per bruk for ulike driftsformer. 1999–2008. Faste 2008-kr.....	44
Figur 4.10 Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 1999–2008.....	44
Figur 5.1 Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2009.....	53
Figur 5.2 Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2009.....	55
Figur 5.3 Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1970–2009.....	59
Figur 5.4 Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbruker- nivå. Indeks.....	64
Figur 5.5 Selvforsyningsgrad og andel av denne produsert i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2009*.....	66
Figur 5.6 Produksjon, import og eksport av utvalgte landbruksvarer i 2008.....	66
Figur 6.1 Arealstatistikk for Norge.....	69
Figur 7.1 Omsetning i tilleggsnæring per bruk fordelt på landsdeler. Bruk med omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæringen (469 bruk i 2008). 2005–2008.....	84
Figur 7.2 Driftsoverskudd per driftsform per bruk i tilleggsnæringen, på alle bruk med tilleggsnæring, 2005–2008. Tallene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i gjennomsnitt for perioden.....	87

	Side
Figur 7.3	Timer per driftsform per bruk, gjennomsnitt for alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæring. 2005–2008 87
Figur 7.4	Lønnsevne per time i ulike driftsgreiner i tilleggsnæring sammenlignet med lønnsevne per time i jordbruket. Tallene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsgreinen i 2008..... 89

Tabelloversikt

Tabell 1.1	Produksjon og resultat for jord- og skogbruk. Nasjonalregnskapsstatistikk for enkelte år 2003–2009. Basisverdi. Mill. kroner, løpende priser..... 6
Tabell 2.1	Oppbygging av ramme og finansiering, krav, tilbud og avtale 2010, mill. kr 17
Tabell 4.1	Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2000–2009. mill. kr og kr/årsverk ¹ . ..... Lønn per årsverk for industriarbeidere ² 39
Tabell 4.2	Bruttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2007 41
Tabell 4.3	Noen gjennomsnittstall for driftsgranskingsbruk med forskjellige driftsformer. 2008 43
Tabell 4.4	Nøkkeltall for melkeproduksjonsbruk med 12–18 årskyr i ulike områder. 2008 46
Tabell 5.1	Markedsandeler for landbrukssamvirket. Råvarer. prosent, 1989 og 2009..... 48
Tabell 5.2	Hovedtall for norsk matindustri 49
Tabell 5.3	Matindustri, fordeling etter sektor, 2008 49
Tabell 5.4	Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer 50
Tabell 5.5	Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva.) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år..... 51
Tabell 5.6	Butikktypers omsetningsandel etter størrelse (i prosent)..... 51
Tabell 5.7	Antall bedrifter med produksjon av meierivarer ¹ 54
Tabell 5.8	Antall bedrifter med slaktning og produksjon av kjøttvarer ¹ 56
Tabell 5.9	Antall slakterier innen samvirket og private aktører..... 56
Tabell 5.10	Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører 57
Tabell 5.11	Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2004–2009 61
Tabell 5.12	Økologisk drevet arealer, fordelt på kulturer, 2009 61
Tabell 5.13	Dyr i økologiske drift i 2008 og 2009 og i prosent av totalt antall husdyr i 2009..... 62
Tabell 5.14	Økologisk dyrket korn til mat og fôr for årene 2003–2010, i 1000 kg..... 62
Tabell 5.15	Andel av økologisk produksjon som selges som økologisk vare 2005–2009. I 1 000 liter, tonn og prosent 63
Tabell 5.16	Import og eksport av jordbruksbaserte næringsmidler til og fra Norge 2009. Mill. kr 67

	Side
Tabell 6.1	Stående volum og tilvekst under bark i mill. m ³ . Gjelder produktivt skogareal. Hele landet 1933 og 2009 ¹⁾ 70
Tabell 6.2	Tillatt felt og felt hjortevilt 2008/2009 og 2009/2010 72
Tabell 6.3	Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 2004–2008. Nominelle kroner 78
Tabell 6.4	Bruttoprodukt og sysselsetting i skogbruk, trelast- og trevareindustri og treforedling etter fylke. Mill. kroner og sysselsatte personer. 2007 80
Tabell 7.1	Definisjon av BA-sentralitet 83
Tabell 7.2	Andel bruk med omsetning på tilleggsnæring (TN), 2005–2008 84
Tabell 7.3	Andel av jordbruksbedriftene i Norge hvor det forekommer tilleggsnæringer 85
Tabell 7.4	Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor forskjellige typer tilleggsnæring drives 85
Tabell 7.5	Bruttoinntekt fra forskjellige typer tilleggsnæringer. Kroner per jordbruksbedrift som har den aktuelle typen virksomhet..... 86
Tabell 7.6	Arbeidsinnsats i tilleggsnæringer i alt, timer per jordbruksbedrift med tilleggsnæring 88

1 Innledning

Landbruket i Norge har flere viktige funksjoner utover å produsere trygg mat og trevirke. I store deler av landet spiller landbruket en viktig rolle for bosetting og sysselsetting. Det landbruksbaserte kulturlandskapet er viktig både for enkeltindivider som kilde for rekreasjon og friluftsliv, og som ramme for satsing på kultur, lokal mat og turisme. Skogen har en viktig rolle i klimasammenheng og tar årlig opp 25–30 mill. tonn CO₂. Det tilsvarer omtrent halvparten av de totale norske utslippene av klimagasser.

«Utsyn over norsk landbruk – Tilstand og utviklingstrekk 2010» skal gi et overblikk over norsk landbruk, og gjenspeile hva som har skjedd i landbrukssektoren siste år.

Oppbyggingen av «Utsynet»

I dette kapitlet gis det først en kort framstilling av historiske utviklingstrekk, dagens situasjon for norsk landbruk og landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng.

Nasjonale og internasjonale rammevilkår blir omtalt i kapittel 2. Der beskrives blant annet mål og virkemidler i norsk landbrukspolitikk og resultatet av årets jordbruksoppgjør. I tillegg er internasjonale avtaler som har betydning for norsk landbruk beskrevet.

Kapittel 3 gir en oversikt over ressursene i norsk jordbruk. Produksjons- og ressursgrunnlaget og utviklingstrekk blir omtalt.

I kapittel 4 gis en presentasjon av de økonomiske resultatene i jordbruket både for jordbruket totalt og på bruksnivå. Kapitlet gir også en liten oversikt over jordbrukets og næringsmiddelindustriens regionaløkonomiske betydning.

I kapittel 5 går vi nærmere inn på produksjon, forbruk og omsetning av jordbruksvarer i Norge. Status for økologisk produksjon er også beskrevet der.

Kapittel 6 omhandler tilstand og utviklingstrekk i skogbruket.

Omfang, utbredelse og betydningen av tilleggsnæringer er beskrevet i det siste kapitlet, kapittel 7. Data fra både NILF og Statistisk sentralbyrå er utgangspunkt for det som presenteres i kapitlet.

Utsynet oppdateres årlig. Årets utgave er noe omarbeidet i forhold til tidligere utgaver, blant annet er kapitlet om internasjonalt landbruk tatt ut. Kapitlene i rapporten utgjør en helhet, men kan også leses hver for seg.

Etter hovedkapitlene presenteres noen utvalgte temaer. Temaartiklene kan leses uavhengig av den øvrige teksten. Etter temaartiklene er det lagt inn vedleggstabeller med flere detaljer enn det er plass til i hovedkapitlene. Helt bakerst er det med en oversikt over temaartikler fra de tre foregående årene.

1.1 Historiske utviklingstrekk

De siste 100–200 årene har det vært kontinuerlige omstillinger i norsk landbruk. Ny kunnskap og teknologi har, sammen med den generelle samfunnsutviklinga, satt sitt preg på landbruket. Etter andre verdenskrig har gardsbrukene blitt færre, større og mer spesialiserte.

Hest og manuelt arbeid er erstattet med traktorer, skurtreskere og maskiner av mange slag både i plante- og husdyrproduksjoner. Skogbruket har vært gjennom minst like store endringer. Utviklingen har gått fra et arbeidsintensivt til et kapital- og kunnskapsintensivt landbruk

Kraftfôr, kunstgjødsel, sprøyte- og ensileringsmidler har fått stor betydning for produksjonen. Nå er det imidlertid et politisk mål å få mer økologisk drift basert på lokale ressurser.

Husdyravl og planteforedling ble tidlig viktig, og framgangen har vært stor. I dag eksporteres husdyrsæd og livdyr. Avlsorganisasjonen GENO selger storfesæd til mer enn 20 land, GENO selger nå like mye sæd utenlands som i Norge (Bondebladet 2010) I mange land er genmodifisering og hormonbehandling tatt i bruk i landbruket. I Norge er slike metoder ikke godkjent.

Landbruksnæringa har også utviklet seg mye rent organisatorisk. Tidligere stod bøndene hver for seg både overfor myndigheter og marked, med foredling på, og salg fra egen gard. Nå betyr de næringspolitiske organisasjonene mye for utviklingen av rammevilkårene. Samvirkebasert foredlingsindustri har en stor del av førstehandsomsetning og foredling. Grossist- og detaljistleddet er konsolidert i fire store dagligvarekjeder. Endringene i omsetning og foredling har ført til et standardisert varespekter, men markedet krever nå større mangfold. Dette har blant annet ført til betydelig satsing på foredling på norske gardsbruk. Disse bøndene gjør seg mindre avhengig av politikken, men blir stående som enkeltaktører, og må selv ta seg av markedsarbeidet. I noen tilfeller danner de nye organisasjoner, selskaper og samvirker, eller egne enheter knyttet til etablerte samvirker for å ivareta fellesinteresser.

FOTO: © SVENN ARNE LIE

Det er stor interesse for energiproduksjon. Dette gjelder både energi fra biologisk materiale fra jord- og skogbruk og vannkraft og vindkraft.

Det tilbys i dag mange tjenester med basis i gardens ressurser, blant annet innen helse og omsorg, utdanning og kursvirksomhet, opplevelser, kultur og reiseliv. Både offentlige og private aktører etterspør slike tjenester.

Norsk landbruk representerer et mangfold hvor det satses både på nisjeprodukter og spesielle kvalitetsprodukter og økologisk produksjon samtidig som volumproduksjonen innen tradisjonelt landbruk utvikles.

FOTO: © FRODE VEGGELAND

1.2 Dagens situasjon

Rammevilkårene for landbruket i Norge påvirkes i stor grad av naturgitte forhold. I tillegg har teknologi, økonomiske forhold og generell samfunnsutvikling stor innvirkning. Dessuten setter landbrukspolitikken viktige rammer for landbruket.

Bare 3,2 prosent av det samlede landarealet i Norge (utenom Svalbard og Jan Mayen) er dyrket jord, mot 11 prosent på verdensbasis. Av topografiske årsaker er jordbruksarealene i Norge ofte små, spredte og til dels tungdrevne. Produktiv skog dekker 23 prosent av landarealet.

De klimatiske forholdene er avgjørende for hvilke jordbruksvekster som kan dyrkes og for avlingsnivået. I Norge er lengden på vekstperioden og varmesummen i vekstperioden viktige begrensende klimatiske faktorer. De fleste årene er det nok nedbør, og gunstige lysforhold virker positivt på planteproduksjonen. Det kjølige klimaet begrenser forekomsten av plantesykdommer og skadedyr. Norge ligger i ytterkanten av dyrkingsområdet for flere viktige vekster, og er et av få land hvor det ikke dyrkes sukkervekster. Klimaet gjør også sitt til at kornavlingene per areal-

enhet er mindre enn i mange andre europeiske land. I store deler av landet er fôr-dyrking, hovedsakelig gras, langt på vei eneste mulige planteproduksjon. Husdyr-produksjon basert på grasdyrking har derfor stor betydning i norsk landbruk.

Miljø- og klimaproblematikken debatteres. Det er imidlertid ikke gjennomført omfattende konsekvensanalyser knyttet til hva klimaendringer vil ha å si for norsk landbruk. En del tyder på at store deler av norsk landbruk kan komme styrket ut av en global oppvarming. Det er økt fokus på landbrukets miljøpåvirkning. Landbruket både slipper ut og binder CO₂ gjennom sin produksjon. I disse dager forskes det på hvilken netto virkning ulike produksjoner har for klimaregnskapet.

Etterspørselen etter matvarer totalt, og sammensetningen av «matvarekurven», påvirkes av husholdningenes preferanser og inntekter, samt prisen på mat og andre varer. De fleste matvarer har lav pris- og inntektselastisitet. Store endringer i konsumet forekommer ikke. De siste årene har mange blitt mer opptatt av kvalitetsmat og er villige til å betale forholdsvis mye for nisje- og spesialprodukter. Etter at finanskrisen slo til høsten 2008, ser det imidlertid ut til at denne trenden har stoppet opp, og etterspørsel etter billigprodukter har økt. Produksjonen av økologiske varer økte i 2009, men etterspørselen økte ikke like mye slik at en mindre del av produktene ble solgt som økologiske varer til forbruker. Likevel økte den totale omsetningen av økologiske varer, målt i verdi (Statens landbruksforvaltning, 2010). Fram til i dag har de fleste som starter med foredling av høykvalitetsprodukter på egen gard, ikke hatt problem med å få avsatt produktene til en gunstig pris. Konkurransen kan også her øke etter hvert som flere produkter kommer på markedet, og svakere konjunkturer har medført en omlegging av forbruksmønsteret til billigere produkter.

Sterk kjedemakt gjennom de fire store dagligvarekjedene, gjør sitt til at det er et prispress på de standardiserte produktene. Dessuten er salget av kjedenes egne merker økende, noe som skaper utfordringer for de kjente merkevarerne. Økende internasjonalisering av matvaremarkedene, med tilhørende konsolidering av dagligvarekjedene og næringsmiddelindustrien på tvers av landegrensene, har stor betydning for tilpasninger i norsk næringsmiddelindustri og norsk landbruk.

Råvarepriser på verdensmarkedet påvirker også prisnivået på mat i Norge, men de norske prisene har vært mer stabile enn de internasjonale prisene de siste årene. Inntektsdannelsen i norsk landbruk er i stor grad politisk betinget, spesielt gjennom importvern og jordbruksavtaler.

Bøndene bruker mange innsatsfaktorer, både norskproduserte og importerte. Prisene på innsatsfaktorene er i liten grad påvirket av jordbruksavtalene. Spesielt for importerte varer vil både internasjonale priser og valutakurser ha innvirkning på kostnadene.

Rentenivået har mye å si for den enkelte brukerfamilie. Rentenivået falt betydelig fram til sommeren 2009. Siste året har rentene økt noe, men de er fortsatt lave. Spørsmål knyttet til kapitalforhold, investeringer og gjeld er nærmere behandlet i kapittel 3.4.

Arbeidsmarkedet påvirker bønders muligheter til å ta arbeid utenfor bruket, og det påvirker bønders muligheter til å benytte leid hjelp. En kan for eksempel forvente økt avgang av arbeidskraft fra landbruket dersom mulighetene til å få annet arbeid er gode. Hvis det derimot er stor arbeidsledighet og vanskelig å få annet arbeid, vil en forvente at avgangen av arbeidskraft fra landbruket er mindre. Tilgang og pris på arbeidskraft vil påvirke i hvilken grad bøndene vil leie inn hjelp, utføre arbeidet selv, eller i større grad mekanisere drifta. Det har vært økende bruk av utenlandsk arbeidskraft i norsk landbruk. Ifølge Vik (2008) stod arbeidsinn-

vandrere for om lag 10 prosent av jordbrukets samlede arbeidsinnsats i 2007 mot 4 prosent i 2003.

I hvilken grad bøndene tar i bruk ny teknologi (for eksempel melkerobot og automatiserte føringssystemer), bestemmes i høy grad av tilgjengeligheten og prisen på arbeidskraft i forhold til kapitalkostnadene ved bruk av teknologi. Men også hensyn til ferie og fritid og arbeidsbelastning har betydning for valg av driftsopplegg. Jordbruket vil trolig bli mer høyteknologisk etter hvert som brukene blir større. I hvilken grad norsk landbruk vil ta i bruk de muligheter som ligger i teknologisk utvikling, vil ha sterk sammenheng med utvikling av bruksstruktur og utvikling i arbeidsmarkedet. Arbeidsledigheten har økt etter at finanskrisen slo til, men utslaget har vært mindre enn fryktet ved inngangen til 2009. Det er i dag fortsatt relativt stor etterspørsel etter arbeidskraft til norsk næringsliv, og landbruket konkurrerer med mange gode betalere.

1.3 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng

Jord- og skogbruk sysselsatte til sammen om lag 51 100 normalårsverk i 2009, ifølge Nasjonalregnskapet (tabell 1.1). Dette utgjorde 2,3 prosent av samlet sysselsetting i landet. Antall normalårsverk i jord- og skogbruk har gått ned med 23,4 prosent fra 2000 til 2009. Dette er en nedgang på 2,9 prosent per år.

Beregnet etter prinsippene i Nasjonalregnskapet var produksjonen i jord- og skogbruk på ca. 30 mrd. kroner i årene 2000–2006 og økte til om lag 33,6 mrd. kroner i 2008.¹ De foreløpige tallene for 2009 viser en nedgang på 2 milliarder kroner. Vareinnsatsen har økt de senere årene. Bruttoproduktet (produksjon minus vareinnsats) i jord- og skogbruk gikk ned med vel 3 milliarder kroner fra 2008 til 2009, ifølge de foreløpige tallene.

Selvstendig næringsdrivende og deres familier utfører en stor del av arbeidet i landbruket, spesielt i jordbruket. Likevel er det lønnskostnader på nærmere 5 milliarder kroner. Jordbruk har relativt store netto nærings subsidier som ikke er med i basisverdien for produktene, og de er derfor ikke med i bruttoproduktet. Driftsresultat er bruttoprodukt pluss netto nærings subsidier minus kapitalslit og lønnskostnader. Dette kan oppfattes som eiernes inntekter fra jord- og skogbruk. Driftsresultat pluss lønnskostnader ligner på vederlag til arbeid og kapital som benyttes i Totalkalkylen for jordbruket. Både driftsresultat og driftsresultat pluss lønnskostnader har gått ned de senere årene ifølge disse tallene.

Totalt bruttoprodukt for alle næringer økte med ca. 52 prosent fra 2003 til 2009, målt i løpende priser (Statistisk sentralbyrå, 2010). Jord- og skogbruk stod for 0,53 prosent av totalt bruttoprodukt i 2009. I 2003 var tilsvarende tall 1 prosent. Denne nedgangen er ledd i en lang trend der bruttoprodukt i andre næringer har økt mer enn bruttoproduktet i jord- og skogbruk.

Selv om jord- og skogbruk utgjør en relativt liten del av nasjonaløkonomien, målt ut fra Nasjonalregnskapet, har de to næringene større betydning i enkelte fylker og kommuner. Vi kommer tilbake til regional betydning av jordbruket i kapittel 4.1.4 og skogbruket i kapittel 6.4. De to næringene har også stor betydning for aktivitet i andre næringer som næringsmiddelindustri, treforedling og tre- og trevareindustri. Også dette omtales i de nevnte kapitler.

---

¹ Se Statistisk sentralbyrå (2007) for definisjon av de begreper som nyttes i nasjonalregnskapet.

Tabell 1.1 Produksjon og resultat for jord- og skogbruk. Nasjonalregnskapsstatistikk for enkelte år 2003–2009. Basisverdi. Mill. kroner, løpende priser

	2003	2006	2007	2008*	2009*	% av landet
Produksjon	30 671	30 856	32 700	33 586	31 477	0,86
Vareinnsats	15 359	16 729	17 300	19 123	20 168	1,01
Bruttoprodukt	15 312	14 127	15 400	14 463	11 309	0,70
Lønnskostnader	4 126	4 333	4 498	4 826	4 960	0,46
Driftsresultat	12 781	10 620	11 609	8 775	5 522	1,38
Driftsresultat + lønnskostnader ¹⁾	16 907	14 953	16 107	13 601	10 482	0,89
Sysselsatte, tusen normalårsverk	59,9	53,7	53,2	52,2	51,1	2,31

* Foreløpige tall

1) Driftsresultat + lønnskostnader tilsvarer omtrent det som i Totalkalkylen for jordbruket kalles «vederlag til arbeid og kapital»

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010)

Litteratur

Bondebladet, 2010. NRF slår gjennom internasjonalt. *Bondebladet* 29. juli 2010, s. 11.

Statens landbruksforvaltning, 2010. *Produksjon og omsetning av økologiske varer. Rapport for 2009*. Rapport nr. 7/2010.

Statistisk sentralbyrå, 2010. *Årlig nasjonalregnskap fra 1970 til 2009*. <http://www.ssb.no/nr/>. Sett 05.07.2010.

Statistisk sentralbyrå, 2007. *Begreper i nasjonalregnskapet*.

<http://www.ssb.no/emner/09/01/begreper/>. Sett 18.06.2007.

Vik, J., 2008. *Arbeidsinnvandring til jordbruket 2003 til 2007*. Notat nr. 6/2008. Norsk senter for bygdeforskning.

<http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2008/05/06/148205d60a1b79.pdf>

2 Nasjonale og internasjonale rammebetingelser

2.1 Norsk landbrukspolitikk

Gjeldende mål for norsk landbrukspolitikk er å finne i St.meld. nr. 19 (1999–2000) «Om norsk landbruk og matproduksjon» og Stortingets behandling av denne (Landbruksdepartementet 1999, Stortinget 2000). Ifølge disse dokumentene skal landbruket produsere:

- helsemessig trygg mat av høy kvalitet med bakgrunn i forbrukernes preferanser
- andre varer og tjenester med utgangspunkt i næringens samlede ressurser
- fellesgoder som livskraftige bygder, et bredt spekter av miljø- og kulturgoder, og sikre en langsiktig matforsyning.

Bøndene skal sikres muligheter for inntekt og levekår på linje med den øvrige befolkningen. Inntektsmuligheter skal bl.a. sikres gjennom reduserte kostnader og et produksjonsvolum tilpasset markedet. Samtidig vektlegges det at bønder er selvstendig næringsdrivende med ansvar for egen inntekt. For å sikre forbrukerne helsemessig trygg mat av høy kvalitet er det viktig å integrere hele matvarekjeden i landbrukspolitikken i en fra «jord til bord»-tankegang.

Målene for landbrukspolitikken er delvis forankret i en oppfatning om at landbruket bidrar til å produsere fellesgoder (kollektive goder) som matvareberedskap, bosetting i distriktene og kulturlandskap. Karakteristisk for disse godene er at de ikke omsettes i et marked. I et fritt marked kan det bli produsert for lite av slike goder i forhold til innbyggernes ønsker. Gjennom reguleringer og tilskuddsordninger kan myndighetene sikre en tilfredsstillende «produksjon» av fellesgoder. Ifølge landbruksmeldingen legitimerer dette en aktiv landbrukspolitikk, og koblingen mellom landbruksproduksjon og kollektive goder gjør at det er behov for produksjonsavhengig støtte for jordbruksvarer.

Landbruksmeldingen legger vekt på likestilling mellom kjønnene og utvikling av et variert næringsliv på bygdene. Også miljøhensyn er sentralt i meldingen, Meldingen peker videre på et mål om økologisk bærekraft.

I 2009 la regjeringen fram en stortingsmelding om klimautfordringene og landbruket (Landbruks- og matdepartementet, 2009). Meldingen legger vekt på landbrukets ansvar for å redusere klimagassutslippene i Norge og tiltak for å nå dette målet. Landbruks- og matdepartementet (LMD) arbeider i 2010 med en melding til Stortinget om norsk landbruks- og matpolitikk. Meningen er å legge den fram for Stortinget våren 2011.

For å nå målene i landbrukspolitikken benyttes mange virkemidler. Nedenfor omtaler vi disse virkemidlene. Omtalen er delt i tre: (1) lover og reguleringer, (2) pris- og markedsreguleringssystemer, og (3) tilskudds- og avgiftsordninger.

2.1.1 Lover og offentlige reguleringer

Omsetning av landbrukseiendommer

Odelstloven, konsesjonsloven og jordloven har betydning for omsetning av landbrukseiendommer og hvilke plikter som følger av å eie en landbrukseiendom. Med virkning fra 1. juli 2009 gjelder flere endringer i disse lovene. For at det skal være odelsrett på en eiendom må den ha mer enn 25 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller mer enn 500 dekar produktiv skog. Samboere er blitt likestilt med ektefeller i odelsloven. Menn og kvinner er likestilt uavhengig av fødselstidspunkt.

Arealgrensen for konsesjonsplikt er nå 25 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller 100 dekar totalareal. Det er boplikt for den som overtar en bebyggt eiendom over arealgrensen for odling. Boplikten varer i fem år. Reglene om driveplikt er nå gitt i jordloven. Driveplikten er varig for alle som eier en eiendom med landbruksareal. Driveplikten kan oppfylles av eieren eller ved bortleie på vilkår som er fastsatt i loven. Blant annet må avtalen være skriftlig, ha en varighet på minst 10 år og føre til driftsmessig gode løsninger.

Produksjonsreguleringer

Lov av 16. januar 2004 nr. 5 om regulering av svine- og fjørfeproduksjonen med forskrifter bestemmer hvor stor produksjon en kan drive uten å ha konsesjon. Lovens formål er å legge til rette for å spre svine- og fjørfeproduksjonen på flere enheter ved å regulere produksjonsomfanget hos den enkelte produsent. Uten tillatelse fra LMD kan en for eksempel ha inntil 120 000 omsatte og slaktede kyllinger per år, inntil 30 000 omsatte og slaktede kalkuner per år, maksimalt 7 500 innsatte verpehøner, inntil 2 100 omsatte og slaktede slaktegriser per år, eller maksimalt 105 avlspurker. Det er egne regler for purkninger.

For å kunne drive med ku- eller geitemelkproduksjon må en ha melkekvote. Formålet med kvoteordningen er å tilpasse melkeproduksjonen til avsetningsmulighetene i markedet. Kvoten tilligger den enkelte landbrukseiendom. Eier av landbrukseiendommen har rett til å selge melkekvoten. I 1996 vedtok Stortinget at det skulle innføres et omfordelingssystem for melkekvoter gjennom administrert kjøp og salg. I 2002 ble systemet for kjøp og salg av melkekvoter endret. Omsetningen måtte skje innen fylket og 30 prosent av kvoten kunne selges i det private markedet. Andelen som kan selges i det private markedet er endret flere ganger, og er nå 50 prosent av kvoten. For å oppnå mer fleksibilitet i kvotesystemet ble det fra 1. mars 2009 innført en ordning med leie av melkekvote. Ved innmelding av kvote for salg eller leie, må hele kvoten selges eller leies ut. Fra 2009 er det innført en ordning for nyetablering der søkere kjøper kvoter av staten, samt en utvidet økologisk kvote.

Offentlig mattilsyn

Det ble etablert et felles mattilsyn for all matproduksjon 1. januar 2004. Mattilsynet har ansvar for å forvalte alle lovene som omhandler produksjon og omsetning av mat. De viktigste lovene på Mattilsynets områder er matloven, dyrevelferdsloven, dyrehelsepersonelloven, planteforedlerloven og husdyravlsloven. Til alle lovene er det utarbeidet forskrifter med mer detaljerte bestemmelser. Det aller meste av lovene og forskriftene inngår i EØS-avtalen og er felles europeisk regelverk.

Dyrevelferd

Den første norske dyrevernsloven ble vedtatt i 1935. I 1974 ble en ny lov innført, og denne gjaldt, med senere endringer, inntil 2009 da dyrevelferdsloven ble iverksatt (LOV 2009-06-19 nr. 97: Lov om dyrevelferd). Formålet med loven er å fremme god dyrevelferd og respekt for dyr. Loven omfatter forhold som påvirker velferd hos eller respekt for pattedyr, fugler, krypdyr, amfibier, fisk, tiftokreps, blekksprut og honningbier. Grunnlaget for den nye loven er en betydelig utvikling i kunnskapen om dyrs evner og behov kombinert med høye etiske mål for hvordan dyr skal behandles i samfunnet. Anerkjennelsen av at dyr har egenverdi i tillegg til å ha nytteverdi for mennesket, er en vesentlig premiss for loven.

Noe av grunnlaget for dyrevelferdsloven ble lagt i St.meld. nr. 12 (2002–2003) «Dyrehold og dyrevelferd» (Landbruks- og matdepartementet 2003) og Stortingets behandling av denne. Mellom behandlingen av meldingen og iverksettelsen av dyrevelferdsloven, ble mange forskrifter om dyrehold endret eller fastsatt. Et sentralt element er at det kreves løsdrift ved nybygg eller omfattende restaurering av fjøs for storfe. Det er forbud mot innsett av høner i tradisjonelle bur fra 2012.

2.1.2 Pris- og markedsreguleringssystemene

Grensevern og skjermingsstøtte

Norske myndigheter har i lang tid benyttet et sterkt importvern for jordbruksvarer. Importvernet består i at det er toll på varer som importeres til Norge. Tollen gjør det mulig å ha høyere priser i Norge enn på verdensmarkedet. Denne pris-differansen omtales gjerne som *skjermingsstøtte*. OECD har beregnet at norsk skjermingsstøtte utgjorde om lag 8,8 mrd. kroner i 2006, 7,4 mrd. kroner i 2007 og 9,3 mrd. kroner i 2008 (OECD, 2009). Importvernet for jordbruksvarer har bidratt til at forbrukerprisene tradisjonelt har vært betydelig høyere i Norge enn i våre naboland.

Fra sommeren 2007 økte de internasjonale prisene for flere råvarer kraftig. Hveteprisene gikk ned igjen fra vinteren 2008. For andre priser kom prisnedgangen senere. Våren 2010 var prisene for mange varer nesten nede på nivået før prisoppgangen i 2007. Variasjoner i de internasjonale prisene har betydning for hvor stor skjermingsstøtten til norsk jordbruk er.

Fordi prisen på mange importerte jordbruksvarer (inklusive toll) ligger over norsk pris, har norsk matproduksjon, med noen unntak, ikke opplevd kraftig importkonkurranse. EØS-avtalens protokoll 3 om råvareprisutjevning for foredlede jordbruksvarer mellom Norge og EU (RÅK-ordningen), innebærer at foredlede jordbruksvarer i langt større grad er utsatt for importkonkurranse på det norske markedet enn tradisjonelle jordbruksvarer (avtalen er nærmere omtalt i kapittel 2.2.1). De siste par årene har norskprodusert ost også blitt utsatt for økende konkurranse på det norske markedet som følge av økte råvareprisforskjeller og lavt tollvern.

Prissystemene

I Norge er det gjeldende målpriser for melk og melkeprodukter, lammekjøtt, svinekjøtt (slaktegris), egg, korn, epler, poteter og 10 grønnsakslag. Målprisene er de priser som jordbruket har rett til å ta ut av markedet i gjennomsnitt for avtaleperioden ved balanserte markedsforhold og det fastsatte importvernet.

Hvis oppnådde priser overstiger målprisene med mer enn 10 prosent to uker på rad (8 % for meierivarer og 12 % for grøntsektoren), blir tollsatsene satt ned. Toll-satsene kan også settes ned dersom gjennomsnittsprisen for avtaleåret vil overstige målprisen. I praksis har Statens landbruksforvaltning, som administrerer disse tollnedsettingene, da satt den aktuelle tollsatsen ned til differansen mellom målprisen for produktet og gjeldende verdensmarkedspris. For jordbruksvarer som ikke har målpris, blir prisnivået i Norge styrt av utviklingen i prisene på verdensmarkedet, de gjeldende tollsatsene og den innenlandske markedssituasjonen.

Ifølge St.meld. nr. 19 (1999–2000) skulle målprisene tilpasses slik at prisforskjellene til EU ikke økte. Bakgrunnen for dette var å bidra til markedsbalanse og å opprettholde konkurransevilkårene for næringsmiddelindustrien. Målprisene ble redusert med 900 mill. kroner i jordbruksoppgjøret 2000, men har senere økt igjen.

For å overholde forpliktelsene i WTO-avtalen om bruk av internstøtte til jordbruket, er det de senere årene gjort en del endringer i målprissystemet. I 2007 ble målpris og markedsreguleringen tatt vekk for fjørfekjøtt, og fra 1. januar 2009 er det heller ikke målpris og markedsreguleringstiltak for saue-, purke- og rånekjøtt². I jordbruksoppgjøret 2009 avtalte partene å gå over fra målprissystem til en volumbasert regulering av råvaremarkedene for storfekjøtt (volummodell). En overflytting av svin, sau/lam og egg til volummodellen vil bli vurdert på et senere tidspunkt dersom det er nødvendig for å overholde forpliktelsen i WTO i årene fremover.

Markedsregulering

Produksjon av jordbruksvarer er en biologisk prosess og er ofte preget av sesongvariasjoner. Periodevis vil tilbudet av jordbruksvarer kunne avvike fra etterspørselen. For å sikre forbrukerne stabile forsyninger til stabile priser gjennom hele året og bidra til at produserte jordbruksvarer ikke skal virke prispressende, kan man gjennomføre markedsregulerende tiltak. Markedsreguleringsordningen er hjemlet i Omsetningsloven. Finansieringen av markedsreguleringen kommer i stor grad fra omsetningsavgifter på jordbruksvarer, men noe kommer fra jordbruksavtalen. Landbruks- og matdepartementet fastsetter avgiftssatsene etter innstilling fra Omsetningsrådet. Omsetningsrådet avgjør bruken av disponible midler. Statens landbruksforvaltning krever inn omsetningsavgiftene og har den forvaltningsmessige oppfølgingen overfor markedsregulatorene.

Samvirkeorganisasjonene Nortura, Tine og Norske Felleskjøp er markedsregulator på hver sine områder (kjøtt og egg, melk og korn). I grøntsektoren er ansvaret tillagt Grøntprodusentenes Samarbeidsråd. Markedsregulator har den utøvende funksjonen i markedsreguleringen gjennom å foreslå og gjennomføre reguleringstiltak. Markedsregulator får dekt kostnadene ved de enkelte tiltakene.

Markedsreguleringen av kjøtt og melk består av avsetningstiltak, faglige tiltak og opplysningsvirksomhet. Avsetningstiltak kan bl.a. være reguleringseksport, innenlands prisreduksjon, lagring og overføring fra overskudds- til underskuddsområder innenlands. Reguleringseksport kan ikke benyttes for korn. Faglige tiltak og opplysningsvirksomhet er av mer forebyggende og langsiktig karakter.

Melkesektoren er den mest regulerte delen av landbrukssektoren i Norge. I tillegg til prissystemet, markedsreguleringen og kvoteordningen som er nevnt ovenfor, er det en prisutjevningssystem for melk som blir nærmere omtalt under.

---

² Det er fortsatt målpris på lammekjøtt og svinekjøtt fra slaktegris.

Reguleringer i melkesektoren: prisutjevningsordningen

Prisutjevningsordningen for melk er et instrument for å utjevne verdien av melk til ulike anvendelser og mellom geografiske områder. Råvareverdiene for melk varierer med anvendelsen, og de forskjellige råvareprisene blir avstemt med avgifter og tilskudd mot en gjennomsnittlig pris for melk som råvare. Som en del av prisutjevningen, tas det hensyn til geografisk betingede forskjeller gjennom fraktilskudd for inntransport av melk til meieri og til distribusjon av flytende produkter fra meieri til forbrukermarkeder. Meierier med stor avstand til produsenter eller lang avstand til markedet får høyest fraktilskudd.

Hovedtrekkene i den nåværende markedsreguleringen og prisutjevningsordningen ble innført i 1997, men har blitt endret flere ganger senere. Det er én målpris som gjelder både ku- og geitmelk. Målprisen tilsvarer prisen for melk som råvare. Tine BA er pålagt å skille mellom råvarehåndtering og all annen virksomhet i konsernet. For å sikre at dette skjer, har Tine opprettet Tine Råvare som en egen økonomisk og administrativ enhet i konsernet. Satser for avgifter og tilskudd blir fastsatt for ett år av gangen. Det ble også innført en spesiell kapitalgodtgjørelse til meieriselskaper utenfor Tine som skal kompensere for den kapitalen produsentene ikke får med seg dersom de går over fra Tine til et annet meieriselskap.

Det har vært mye strid rundt markedsordningen for melk, og flere klagesaker og rettsaker mellom staten og uavhengige aktører. I 2007 la Landbruks- og matdepartementet fram et forslag til endring i markedsordningen for melk som ble akseptert av aktørene i prisutjevningsordningen. Endringene som ble innført, har ført til en bedring av rammevilkårene for Synnøve Finden og Q-meieriene og til større ro blant aktørene i meierivaremarkedet.

2.1.3 Tilskudds- og avgiftsordninger

I tillegg til importvernet får bøndene i Norge betydelig støtte over statsbudsjettet gjennom en rekke tilskuddsordninger. Støtten kan grovt sett deles i:

- direkte støtte
- produksjonsuavhengig støtte (f.eks. produksjonstilskudd per dyr eller per dekar og ulike sosiale støtteordninger)
- produksjonsavhengig støtte (f.eks. pristilskudd på produkter)
- støtte til investeringstiltak
- indirekte støtte via forskning, undervisning og rådgivning.

Den direkte støtten skal ivareta alle målene det er redegjort for i kapittel 2.1. Vi vil nedenfor gi en oversikt over de viktigste tilskuddsordningene. Ifølge Budsjett-nemnda for jordbruket (2009) utgjorde tilskudd med inntektsvirkning i Totalkalkylen 11,2 mrd. kroner i 2008 og knapt 11,7 mrd. i 2009.

Produksjons- og pristilskudd

En del av tilskuddene utbetales direkte til bøndene, mens pristilskudd, f.eks. grunn-tilskudd på kjøtt og distriktstilskudd på kjøtt og melk, blir utbetalt via omsetningsleddene. Av tilskuddsordningene er det produksjonstilskuddene og pristilskuddene sammen med investeringstiltakene, som har størst økonomisk betydning for norsk landbruk. Ikke minst for produksjon av melk, storfekjøtt og sau- og lammekjøtt er denne støtten viktig. Også for kornproduksjon, frukt, bær og grønnsaker er støtten viktig. Gårdsbruk som bare i mindre grad bidrar til produksjon av fellesgoder og

som har heller liten betydning for sysselsettingen og bosettingen i distriktene, får betydelig mindre budsjettstøtte og må i større grad basere seg på inntekter fra markedet. De er derfor svært avhengig av støtten som ligger i importvernet. Dette gjelder i første rekke produksjon av fjørfekjøtt, svinekjøtt, egg, blomster og levende planter.

I tråd med retningslinjer fra WTO og OECD har det i løpet av de siste 20 årene blitt lagt vekt på en overgang fra pristilskudd til mer produksjonsnøytrale og mengdeuavhengige tilskudd basert på areal og dyretall. Dette er gjort for å redusere overproduksjon, særlig av melk og kjøtt, og for å få en mer miljøvennlig produksjon. Dessuten kan denne type tilskudd i stor grad ses på som betaling for de fellesgoder landbruket produserer i form av f.eks. kulturlandskap.

Tilskudd til økologisk landbruk

De siste årene er det gitt økt støtte til bønder som legger om til og driver økologisk landbruk. Det gis bl.a. omleggings- og arealtilskudd til økologisk landbruk. Videre blir det hvert år satt av midler til utviklingstiltak innen økologisk landbruk over jordbruksoppgjøret. For 2011 er det avsatt 44 mill. kroner til dette.

Regjeringen har et mål om at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk innen 2020. Ytterligere omtale av økologisk produksjon finnes i kapittel 5.2.4.

Investeringsstilskudd og bygdeutvikling

Støtte til investeringstiltak i landbruket finansieres først og fremst av Landbrukets utviklingsfond (LUF). De senere årene har investeringstilskudd i økende grad blitt gitt til tiltak for å få i gang ny næringsvirksomhet, og i mindre grad til investerings-tiltak innen tradisjonell landbruksproduksjon. Av de mest sentrale investeringstilskuddene er bygdeutviklingsmidlene og verdiskapingsprogrammet for mat.

Investeringsstilskudd og rentestøtte over jordbruksavtalen er ofte omtalt som bygdeutviklingsmidler (BU-midler). Bedriftsrettede bygdeutviklingsmidler forvaltes av Innovasjon Norge, mens fylkesmannen forvalter bygdeutviklingsmidler til utredning og tilrettelegging. I tillegg forvalter Landbruks- og matdepartementet sentrale bygdeutviklingsmidler rettet mot bedriftsovergripende utviklingsoppgaver av interesse for hele eller store deler av landet.

Miljøprogram og kommunale miljøvirkemidler

LUF gir også investeringsstøtte til miljøtiltak. Ved jordbruksforhandlingene i 2003 ble partene enige om at det skulle innføres et nasjonalt miljøprogram fra 2004 og regionale miljøprogram i hvert enkelt fylke fra 2005.

Nasjonalt miljøprogram ble opprettet for å styrke miljøarbeidet i jordbruket og for å synliggjøre jordbrukets miljøinnsats. Hovedmålene for nasjonalt miljøprogram er å sikre et åpent og variert jordbruks- og kulturlandskap, sikre at et bredt utvalg av landskapstyper, særlige verdifulle biotoper og kulturmiljøer, ivaretas og skjottes, og å bidra til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forurensing og tap av næringsstoffer. Det nasjonale programmet inneholder en virkemiddel-pakke bestående av areal- og kulturlandskapstilskudd, miljøkrav knyttet til produksjonstilskudd, miljøplankrav, tilskudd knyttet til økologisk produksjon, tilskudd til dyr på beite generelt samt utmarksbeite, tilskudd til bevaringsverdige storferaser og informasjons- og utviklingstiltaksmidler.

De regionale miljøprogrammene (RMP) med tilliggende tilskuddsordninger gir en målretting av miljøinnsatsen i jordbruket som ikke er mulig med nasjonale ordninger. Programmene dekker en lang rekke miljøområder. Kulturlandskap, kulturminner, biologisk mangfold, redusert plantevernmiddelbruk og reduksjon av nærings saltavrenning og erosjon, er hovedområdene i programmene.

I tillegg til sentrale og regionale miljøprogram forvalter kommunene en del miljøtiltak. Dette gjelder blant annet de spesielle miljøtiltakene (SMIL-ordningen) og områdetiltak samt skogmidlene over LUF.

Avgifter

Norske produsenter er pålagt en *omsetningsavgift*. Omsetningsavgiften er forankret i «forskrift om omsetningsavgift på jordbruksvarer, og om overproduksjonsavgift på mjølk». Omsetningsavgiften pålegges produsenter av jordbruksvarer. Satsene bestemmer av Landbruks- og matdepartementet etter råd fra Omsetningsrådet. Markedsbalansen er viktig når satsene fastsettes.

Overproduksjonsavgift betales for melkeleveranse over kvote. For 2010 er satsen kr 3,20 per liter.

Forskningsavgiften har som formål å sikre økonomisk grunnlag for forskning knyttet til landbruksprodukter som nyttes til ervervsmessig bearbeiding eller framstilling av nærings- og nytelsesmidler og fôrkorn til husdyr. Det skal betales avgift for ethvert norskprodusert og importert landbruksprodukt som nyttes til ervervsmessig bearbeiding eller framstilling av nærings- og nytelsesmidler. Forskningsavgiften utgjør 0,35 prosent av råvareverdien, mens den for importerte halvfabrikata og ferdigvarer utgjør 0,25 prosent av tollgrunnlaget.

Miljøavgift på plantevernmiddel ble innført på slutten av 1980-tallet. Bakgrunnen var å få bonden til å gå over til mindre miljøskadelige plantevernmidler.

Matproduksjonsavgiften ble innført i forbindelse med etableringen av Mattilsynet, og erstattet den tidligere næringsmiddelavgiften. Matproduksjonsavgiften skal finansiere Mattilsynets kostnader ved tilsyn, kontroll og andre særskilte ytelser. Avgiften omfatter norskproduserte råvarer som benyttes i produksjon av næringsmidler, ferdigvarer, halvfabrikata og råvarer som importeres for menneskelig konsum. Enkelte tollfrie varer omfattes ikke av avgiftsordningen. Avgiften er en verdiavgift, og skal betales for alle næringsmidler unntatt vann.

Skatt

Fra og med skatteåret 2000 ble det innført et jordbruksfradrag i alminnelig inntekt for skatteyttere med positiv næringsinntekt fra jordbruk. Skatt er ikke formelt et forhandlingstema i jordbruksoppgjørene, men utvidelse av jordbruksfradraget har flere ganger senere vært en medvirkende brikke i forhandlingene. Inntektsfradraget betyr at målpriser og tilskudd kan holdes lavere enn de ellers måtte ha vært for å gi samme inntekt.

For inntektsåret 2010 består inntektsfradraget av en basisdel på 54 200 kroner per driftsenhet og et tilleggsfradrag på 32 prosent av jordbruksinntekten mellom 54 200 og 328 575 kroner, slik at maksimalt inntektsfradrag blir 142 000 kroner. Dette er det samme som i 2009. Fra og med 2004 ble grunnlaget for jordbruksfradraget utvidet til også å omfatte produksjon av biobrensel basert på trevirke slik at deler av inntekten fra skogbruksvirksomheten valgfritt kan overføres til jordbruket etter nærmere retningslinjer.

Mange land bruker ulike ordninger i skattesystemet for å begrense skattetrykket i jordbruket. Denne typen støtte, som reguleres gjennom skattesystemet i et land, er ikke regulert av Verdens handelsorganisasjon (WTO).

2.1.4 Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlingene

Hovedavtalen

Grunnlaget for jordbruksforhandlingene og regelverket finner en i «Hovedavtalen for jordbruket» av 1950, med siste revidering i 1992. Hovedavtalen for jordbruket er inngått mellom staten på den ene siden og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag på den andre siden.

Hovedavtalen fastsetter hvordan forhandlingene skal gjennomføres, hva som skjer dersom én eller begge jordbruksorganisasjonene bryter forhandlingene osv.

Hovedavtalen har som forutsetning at Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag skal bli enige om jordbrukets krav og forhandle som en part. Staten skal eventuelt forsøke å megle, for om mulig å skape grunnlag for en avtale der begge organisasjonene er med. Bryter en av de to organisasjonene forhandlingene, kan staten inngå avtale med den andre. Framforhandlet avtale sendes til Stortinget for endelig godkjenning. Skulle begge jordbruksorganisasjonene bryte, har det vært vanlig at regjeringen sender sitt forslag til Stortinget som fastsetter målpriser og tilskudd for neste avtaleperiode.

Jordbruksforhandlingene skjer på grunnlag av materiale utarbeidet av Budsjett-nemnda for jordbruket.

Budsjettnemnda for jordbruket

Budsjettnemnda for jordbruket (BFJ) har som hovedoppgave å framskaffe og bearbeide grunnlagsmateriale for forhandlinger om jordbruksavtaler. Nemnda oppnevnes av Landbruks- og matdepartementet. Den har representanter for staten (Landbruks- og matdepartementet, Finansdepartementet, Statens landbruksforvaltning) og jordbruksorganisasjonene (Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag) og et medlem fra Statistisk sentralbyrå. Lederen av nemnda utpekes på personlig og faglig grunnlag. NILF er sekretariat for BFJ. BFJ skal legge fram følgende grunnlagsmateriale:

- *Jordbrukets totalregnskap og budsjett* som viser registrerte og normaliserte tall for inntekter, kostnader og arbeidsforbruk i jordbruket totalt. Som resultatmål nyttes vederlag til arbeid og egenkapital totalt og per årsverk.
- *Referansebruksberegninger* som viser inntekter og kostnader på 27 referansebruk med ulike driftsformer, bruksstørrelser og regional plassering. Referansebrukene er basert på gjennomsnittstall fra Driftsgranskingene som er NILFs årlige regnskapsstatistikk for gårdsbruk. Også her nyttes vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk som resultatmål.
- *Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken* som viser utviklingen innenfor flere sentrale områder, bl.a. priser, inntekter, investeringer, innsatsfaktorer, miljø, distriktspolitikk og likestilling.

Jordbruksforhandlinger

Til å forestå jordbruksforhandlingene på statens vegne oppnevner regjeringen et forhandlingsutvalg med representanter fra flere departementer. På statens side har Landbruks- og matdepartementet ansvaret for forhandlingene. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag møter med en felles forhandlingsdelegasjon.

Jordbruksforhandlingene starter med at jordbruksorganisasjonene legger fram et krav. Deretter legger staten fram et tilbud og de egentlige forhandlingene kan starte. Jordbruksforhandlingene føres frem til en sluttprotokoll, vanligvis før 17. mai. Inngått avtale sendes Stortinget for godkjenning.

Stortingets behandling av proposisjonen om jordbruksavtalen avsluttes med et vedtak som gir formelt grunnlag for å iverksette søknadsprosedyrer mv. i inneværende kalenderår for utbetaling av tilskudd etter avtalens bestemmelser. Avtalebestemmelser om bevilgninger over statsbudsjettet følger kalenderåret. Bevilgningene innarbeides i statsbudsjettet gjennom Prop. 1 S. Målprisene gjelder perioden 1. juli–30. juni.

På 1990-tallet var det vanskelig å få til enighet om ny jordbruksavtale. Våren 1998 var første oppgjør etter 1990 at begge næringsorganisasjonene inngikk jordbruksavtale med staten. I 2000 endte forhandlingene med brudd, mens man i 2002, 2006 og 2010 fikk avtale mellom Staten og Norges Bondelag. I 2008 gikk begge organisasjonene med på avtalen etter å ha sendt resultatet til uravstemning.

De mål og retningslinjer Stortinget trakk opp ved behandling av Stortingsmelding nr. 19 (1999–2000), har blitt lagt til grunn for senere jordbruksoppgjør. Regjeringens politisk plattform og Stortingets behandling av tidligere jordbruksavtaler vektlegges ved utforming av krav og tilbud. Den generelle økonomiske politikken og utviklingen har også betydelig innvirkning.

Jordbruksavtalen regulerer på langt nær alt som er avgjørende for det økonomiske resultatet i jordbruket. Noen viktige unntak er prisene på enkelte jordbruksvarer som pelsdyrskinn, andre huder og skinn, blomster og levende planter der det er fri prisdannelse i det norske markedet. Med unntak for priser på kraftfôr (som delvis er politisk styrt) er det markedet som i stor grad bestemmer priser på innsatsfaktorer. Avgifter som f.eks. miljøavgifter på plantevernmidler og fossilt brensel (CO₂-avgift), blir fastlagt av Stortinget i forbindelse med statsbudsjettet og ikke i jordbruksavtalen. Stortinget fastsetter også beskatningen av jordbruket gjennom årlige skattevedtak. Selv om skattefradrag har vært et tema i flere av jordbruksoppgjørene etter 2000, og toll ble trukket inn i 2010, har ikke jordbrukets næringsorganisasjoner formell forhandlingsrett i skatte- og tollspørsmål.

2.1.5 Jordbruksoppgjøret i 2010

Grunnlaget

Normaliserte regnskaper fra Budsjettnemnda for jordbruket viste i 2010 en inntektsøkning per årsverk på kr 5 900 (3,3 %) fra 2007 til 2008, kr 23 500 (12,7 %) fra 2008 til 2009, og en budsjettert økning på kr 27 600 (13,2 %) fra 2009 til 2010 (Budsjettnemnda for jordbruket 2010a). Beregnet inntektseffekt av jordbruksfradraget er inkludert.

Arbeidsforbruket gikk ned med 2,9 prosent per år i 2008 og 2009. Budsjett- nemnda regner med en nedgang på 2,6 prosent i 2010 og 2,5 prosent i 2011.

Budsjettnemndas beregninger i 2010 viste en inntektsutvikling som er godt i samsvar med beregningene fra året før, og dermed med de forutsetningene som ble lagt til grunn for jordbruksforhandlingene i 2009. Dette er også stadfestet i krav fra jordbruksorganisasjonene og i tilbudet fra staten.

Krav, tilbud og resultat

Jordbrukets forhandlingsutvalg leverte et krav på 1 865 mill. kroner. De la også fram et krav på 100 mill. kroner utenom avtalen. Forhandlingsutvalget forutsatte og forventet «...at jordbruksoppgjøret i 2010 blir det første av 4 oppgjør i denne Stortingsperioden der en legger til rette for at jordbruket gis et inntektsløft gjennom at en sikres en kronemessig lik inntektsutvikling som andre grupper samt et lavinntektstillegg.» (Jordbrukets forhandlingsutvalg 2010, s. 6). Jordbruket krevde vel 1 milliard kroner for å oppnå kronemessig lik utvikling med andre grupper og en nivåheving utover dette. Jordbruksorganisasjonene ønsket å øke målprisen på melk med kr 0,26 per liter. Utvalget anså at med gjeldende tollvern var det mulig å øke prisene med bare kr 0,04 per liter. For å få til ytterligere økning krevde jordbruket en overgang fra kronetoll til prosenttoll for melk.

Staten tilbød 750 mill. kroner men ikke noe for å få til kronemessig lik utvikling eller nivåheving. Staten forutsatte heller ikke endring av tollregimet på melk.

Norsk Bonde- og Småbrukarlag brøt forhandlingene. Staten og Norges Bondelag inngikk avtale 15. mai. Da hadde staten lagt på 200 mill. kroner, og regjeringen hadde informert om at den vil foreslå en overgang til prosenttoll for flytende melkeprodukter under tolltariffens kapittel 04.01. Partene var enige om å styrke økonomien i melkeproduksjonen.

Tabell 2.1 viser sentrale deler av krav, tilbud og avtale i årets oppgjør. Posten *markedsinntekter* gjelder økte inntekter før avtale. Posten *arbeidsforbruk* er basert på at arbeidsforbruket går ned med 2,5 prosent og at vederlaget skal øke med 3,4 prosent (4,0 % i jordbrukets krav).

Tabell 2.1 Oppbygging av ramme og finansiering, krav, tilbud og avtale 2010, mill. kr

	Krav	Tilbud	Avtale
Oppbygging av ramme			
Markedsinntekter	200	260	260
Driftskostnader	235	255	255
Kapitalkostnader	615	655	655
Arbeidsforbruk	175	100	100
Kronemessig lik utvikling	490		
Nivåheving	550		200
Sum	1 865	750	950
Finansiering			
Målprisøkning	280	280	420
Målprisøkning melk, tollendring	340		
Budsjettmidler	1 140	330	375
Overførte midler fra 2009		60	60
Virkning av skattefradrag	45	80	95
Sum	1 865	750	950

Kilde: Jordbrukets forhandlingsutvalg (2010), Statens forhandlingsutvalg (2010) og Jordbruksforhandlingene 2010 sluttprotokoll

Nedenfor omtales noen elementer i årets avtale. For fullstendig avtale viser vi til den detaljerte avtalen inngått 16. juni mellom Staten og Norges Bondelag.

Målprisene på melk ble økt med 13 øre per liter. Overgang fra kronetoll til prosenttoll var en forutsetning for å kunne øke melkeprisen så mye. Saue- og lammekjøtt fikk en økning på 1,40 kr per kg, mens eggprisen økte 0,70 kr per kg. Potetprisen ble økt med 0,15 kr per kg, og målprisene for frukt og grønnsaker økte 3,1 prosent. Målprisen på svinekjøtt økte med 0,45 kr per kg. For korn ble prisen på havre redusert med 0,03 kr per kg.

Tilskuddet til *Landbrukets Utviklingsfond* øker med 31,9 mill. kroner, For *avsetningstiltak* er det en reduksjon på 55,7 mill. kroner.

Pristilskuddene økes med vel 61 mill. kr, hvor den største enkeltposten er frakttilskudd som øker med 68 mill. kroner. Distrikts- og kvalitetstilskudd på frukt, bær og grønnsaker øker med 6,3 mill. kroner, men pristilskudd på kjøtt ble redusert med 13,3 mill. kroner.

De *direkte tilskuddene* økes med 279,5 mill. kroner. Beitetilskuddene øker med 87,5 mill. kroner. Driftstilskudd i melkeproduksjonen øker med 84,3 mill. kroner. Satsen øker mest for bruk i Nord-Norge og Sør-Norge utenom Oslofjorden og Jæren. Jæren skiller ut med lavere sats enn de andre områdene. Det blir slutt på at Oslofjordområdet får mer enn andre områder i Sør-Norge. Produksjonstilskudd husdyr øker med 43,2 mill. kroner. Satsene øker for inntil 16 melkekyr, inntil 50 ammekyr og inntil 100 sauer over 1 år. Satsene reduseres for gris, mest på Jæren, og for verpehøner. Areal- og kulturlandskapstilskuddet øker med 20,8 mill. kroner. Satsen for arealtilskudd, grovfôr, øker for arealgruppa 200–250 dekar slik at det nå blir én sats inntil 250 dekar og én sats over 250 dekar. Arealtilskudd, korn, øker i sone 1–3 og reduseres i sone 4–7. Også arealtilskuddene til poteter, grønnsaker, frukt og bær øker. Tilskuddet til økologisk produksjon øker med

20,8 mill. kroner, Satsene holdes uendra, men det er forutsatt flere dyr og større areal. Det er ingen endring for regionale miljøprogram.

Velferdsordningene ble økt med 55 mill. kroner, hvorav tilskudd til avløsning ved ferie og fritid og avløsning ved sykdom økte med 65 mill. kroner, mens øvrige velferdstiltak ble redusert med 10 mill. kroner.

Utviklingsprogram for matspesialiteter fra norsk landbruk er en ny post i årets avtale. Det er en videreføring av Verdiskapingsprogrammet for matproduksjon. Det er avsatt 62 mill. kroner i 2011. Støtte til Bondens Marked, Internationale Grühne Woche og Måltidets Hus i Stavanger avsettes innenfor ordningen.

Økonomiske virkninger av årets oppgjør

Rammen for jordbruksoppgjøret gir grunnlag for en inntektsvekst på om lag 5 prosent, eller 11 500 kroner per årsverk i 2011, sammenlignet med 2010 før avtale. Verdien av jordbruksfradraget er inkludert. Inntektsnivået er antatt å øke med vel 2,25 prosent (4 500 kroner per årsverk) i 2010 dersom målprisøkningen tas ut fra 1. juli 2010. Referansebruk med korn på Østlandet får en beregnet inntektsnedgang, inklusive forutsatte kostnadsendringer. For de andre referansebrukene øker inntektene per årsverk med mellom 6 600 kroner og 25 900 kroner.

2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk

Norsk landbruk og landbrukspolitikk har de senere årene blitt utsatt for økende grad av internasjonal påvirkning og reguleringer. Internasjonale avtaler som Norge har inngått eller sluttet seg til, har vært av vesentlig betydning for denne utviklingen. Vi vil her gå nærmere inn på betydningen av EØS-avtalen og landbruksavtalen i Verdens handelsorganisasjon (WTO) for norsk landbrukspolitikk og norsk landbruk.

2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk

Handelen mellom Norge og EU med bearbejdede landbruksvarer og en del tradisjonelle landbruksvarer er regulert gjennom EØS-avtalen.

Artikkel 19

EØS-avtalens Artikkel 19 har som utgangspunkt at man på sikt ønsker en gradvis liberalisering av handelen med utvalgte landbruksvarer (melk, kjøtt, grønnsaker mv.) mellom Norge og EU. Forhandlingene skal skje innenfor rammen av partenes respektive landbrukspolitikk, og videre reduksjoner av handelshindringer skal skje på gjensidig fordelaktig basis. I prinsippet skal Norge og EU gjennomgå vilkårene for handelen med disse landbruksvarene med to års mellomrom, men har hittil bare ferdigforhandlet to konkrete avtaler. Den første avtalen ble signert og gjort gjeldende fra 2003. For både kjøtt og ost innebar det noe økt konkurranse på hjemmemarkedet, men samtidig også en bedring av norske bedrifters eksportmuligheter til EU. Også for grønnsaker, frukt, bær og grønne planter innebar avtalen etablering av gjensidige tollfrie importkvoter. I januar 2010 ble partene enige om en ny Artikkel 19-avtale som trolig blir gjeldende fra 1. januar 2011. Avtalen innebærer blant annet en økning i kvoten for eksport av ost til EU fra 4 000 tonn til 7 200 tonn, i tillegg til tollfrie kvoter eller tollfrihet inn til EU for

blant annet vegetabiliske oljer, bær, snacks, hunde- og kattemat, tran og juletrær. I tillegg er det blant annet etablert midlertidige importkvoter fra EU på storfe (900 tonn), kylling (800 tonn) og gris (600 tonn), kvoter som senere vil inngå i en eventuell WTO-avtale.

Protokoll 3

Selv om norsk landbruksproduksjon generelt er sterkt beskyttet mot utenlandsk import gjennom høye tollmurer, er bildet mer nyansert for en del bearbejdede landbruksprodukter. Dette gjelder de såkalte RÅK-varene, hvor handelen reguleres etter Protokoll 3 i EØS-avtalen. RÅK er en forkortelse for råvarepriskompensasjon, og avtalen omfatter ulike virkemidler som *toll*, *eksportstøtte* og *prisnedskrivning* som skal bidra til å øke handelen med RÅK-varer.

Den gjeldende Protokoll 3-avtalen trådte i kraft 1. januar 2002³, og innebar en utvidelse av vareomfanget og et gjensidig kutt i tollsatsene på 3 prosent. Utvidelsen av vareomfanget omfattet store produktgrupper som bl.a. syltetøy, margarin og barnemat. For enkelte produkter (müsli, supper/buljonger) har tollsatsen inn til Norge blitt redusert med mer enn de generelle 3 prosent. Norge og EU avtalte samtidig å forhandle videre om avvikling av det ikke-landbruksrelaterte elementet i tollsatsen, dvs. industrielementet. Det er fortsatt tollbeskyttelse utover råvarekompensasjon for syltetøy basert på jordbær, bringebær og solbær, da det vurderes som nødvendig for å sikre produksjon av denne type syltetøy basert på norske bær. Ved innførsel til EU fikk Norge tollnedsettelse for bl.a. syltetøy, gjær, peanøtter, ketchup, sennep, supper og barnemat. For deler av den norske næringsmiddelindustrien ga tollreduksjonene noe økt konkurranse på hjemmemarkedet.

Partene har når som helst mulighet til å be om nye forhandlinger innenfor avtalens rammer, og det er fra EU sin side ytret et ønske om videre forhandlinger. Ikke minst er Sverige en pådriver for ytterligere tollreduksjoner. Norske myndigheter har tidligere sagt at de ønsker å avvende utfallet av de pågående WTO-forhandlingene før det startes nye forhandlinger etter Protokoll 3, men har nå likevel åpnet for å gå inn i samtaler om en ny forhandlingsrunde.

Det ble i 2009 utbetalt 174 mill. kroner i prisnedskrivningstilskudd og 26,1 mill. kroner i eksportstøtte. Prisnedskrivningstilskuddet økte med 44,2 prosent fra året før, noe som var et resultat av lavere gjennomsnittlig råvarepriser på verdensmarkedet i 2009 enn i 2008.

I 2009 ble det omsatt RÅK-varer i dagligvarehandelen for 31,7 mrd. kroner ekskl. merverdiavgift (Kjuus m.fl., 2010). Omsetningen økte med 7,7 prosent fra 2008 til 2009. Importen av RÅK-varer har økt fra 2,54 mrd. kroner i 1995 til 7,2 mrd. kroner i 2009. I 2007 ble det importert for om lag 6,0 mrd. kroner. Eksporten av RÅK-varer lå på 0,96 mrd. kroner i 2008 og har økt med totalt 12,1 prosent siden 1995. Fra 1995 og fram til 2009 har importen av RÅK-varer gått fra å være tre ganger større til å bli sju ganger større enn eksporten.

2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk

Den gjeldende WTO-avtalen for landbruk, Uruguay-rundens landbruksavtale, trådte i kraft 1. januar 1995. Konkret innebærer avtalen forpliktelser knyttet til bl.a. markedsadgang, eksportstøtte og samlet støtte til jordbruket. Avtalen innebærer i

---

³ Inntil da ble handelen med bearbejdede landbruksprodukter regulert gjennom Protokoll 2 i Norge og EUs frihandelsavtale fra 1973.

tillegg en viss harmonisering av bestemmelser knyttet til plante- og dyrehelse mv., for å hindre at slike bestemmelser urettmessig blir benyttet som handelshindring.

Markedsadgang

Den viktigste endringen for Norge var at det kvantitative importvernet for jordbruksvarer ble erstattet med et tollbasert importvern. Avtalen krevde at tollsatsene skulle reduseres med 36 prosent i gjennomsnitt og minimum med 15 prosent for det enkelte produkt i løpet av 6 år fra 1995. Tollsatsene ble utregnet som differansen mellom laveste verdensmarkedspris og høyeste administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88. Tollreduksjonen for Norge var 15 prosent for de fleste «viktige» jordbruksprodukter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet hadde svakt tollvern. Norge valgte å gjennomføre tollreduksjonene allerede fra 1. juli 1995. Flere analyser, bl.a. Nersten et al. (2003), har vist at tollsatsene også etter reduksjonen ligger til dels langt over det som kreves for å gi tilfredsstillende grensevern for de aller fleste norske jordbruksvarer. Det er imidlertid variasjoner, og enkelte jordbruksvarer møter reell importkonkurranse. Hvordan matprisene fluktuerer internasjonalt påvirker norsk jordbruks konkurransevne. Dette ble mer tydelig i forbindelse med prisfluktuasjonene i de senere årene, bl.a. for korn og meieriprodukter. Når prisene går ned internasjonalt, svekkes konkurransevnen i Norge.

WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import måtte det opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent av konsumet i basisperioden 1986–88 (økende fra 3 % ved iverksettingen av avtalen) til lav tollsats («minimum access»-kvoter med 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Stort sett har de utauksjonerte kvotene ikke blitt fullt utnyttet, men interessen for kvotene har økt.

Tollpreferanser til utviklingsland

Den gjeldende WTO-avtalen gir mulighet til å gi spesielle tollpreferanser til utviklingsland og innebærer en ensidig tollreduksjon eller tollfjerning⁴. Norge har innført to typer tollpreferanser for utviklingsland:

- **GSP-ordningen:** GSP-regelverket (Generalized System of Preferences) innebærer en reduksjon i tollsatsene for utviklingsland. Flere av disse landene er viktige landbruksnasjoner med stort potensial for eksport av landbruksvarer til Norge (eks. Brasil og Argentina). Brasil er det klart viktigste landet med fem ganger så stor eksport til Norge som land nummer to, Peru. De viktigste produktene fra GSP-landene er soyabønner, kaffe og bananer. Utviklingsland som Norge har inngått bilateral handelsavtale med inngår ikke i GSP-ordningen.
- **MUL/nulltollordningen:** MUL-landene (de 48 minst utviklede landene), samt Botswana og Namibia, har siden 1. juli 1995 hatt et *generelt tollfritak* på alle varer med unntak av korn, mel og fôrstoffer. For disse varene skulle landene få 30 prosent preferanse med indikative tak på 20 000 tonn proteinfôr, 75 000 tonn fôrkorn og 100 000 tonn matkorn. Øvrige utviklingsland skulle få 10 prosent toll-

---

⁴ Å gi tollpreferanser til utviklingsland innebærer å gi lavere tollsatser ved import til Norge enn det som gjelder for tilsvarende varer fra andre land.

preferanse på kjøtt og kjøttvarer, korn, mel og fôrstoffer, 15 prosent tollpreferanse på sensitive frukter og grønnsaker og tollfritak på ikke sensitive varer (tropisk frukt og grønnsaker mv.). Det er grunn til å regne med at virkningene for norsk jordbruk av disse tollpreferansene ville bli små, da eksportkapasiteten til landene er begrenset, og at etterspørselen i stor grad retter seg mot jordbruksprodukter som det blir produsert lite eller ingenting av i Norge. I 2002 ble det innført toll- og kvotefri markedsadgang for alle produkter fra MUL-landene, inkludert Botswana og Namibia. Import av storfekjøtt for de to landene fikk et samlet tak på 2 700 tonn. Importen av storfekjøtt fra MUL-land (i praksis fra Namibia og Botswana) har de siste årene vært fullt utnyttet. Fra og med 2008 kan det i tillegg importeres 500 tonn storfekjøtt tollfritt fra Namibia og Botswana på den nyetablerte kvoten som følge av frihandelsavtalen med Den sørafrikanske tollunion (SACU). Fra 1. januar 2009 ble avtalen med Botswana og Namibia videre utvidet til også å gjelde for Swaziland. Fra 1. januar 2008 ble nulltollordningen utvidet til å gjelde alle lavinntektsland i henhold til den enhver tid gjeldende DAC-listen.⁵ Dette medførte at 14 nye land fikk toll- og kvotefri adgang til det norske markedet. Importen gjennom nulltollordningen er noe økende, men ligger likevel bare på om lag 1 prosent av den norske importen. Hvilke produkter som importeres, og fra hvilke land, varierer fra år til år. Avskårne blomster er den viktigste importvaren, deretter kaffe og friske belgfrukter (SLF, 2010).

For korn, mel og kraftfôr ble det fra mars 2008 innført en sikkerhetsmekanisme som innebærer at den toll- og kvotefrie importen kan stanses dersom importen fører til «vesentlig markedsforstyrrelse» eller fare for slik forstyrrelse.

Selv om MUL-land og lavinntektsland kan eksportere til Norge med lavere toll, er det likevel slik at mesteparten av importen til Norge kommer fra EU. I 2008 kom 68 prosent av importen (i verdi) fra EU, 31 prosent fra GSP-land, 12 prosent fra andre land og 1 prosent fra MUL-landene. Verdien av importen fra MUL-landene var i 2008 på 507 mill. kroner, og 6 335 mill. kroner fra de ordinære GSP-landene.

Nasjonal jordbruksstøtte i WTO

I WTO brukes terminologien «gul», «blå» og «grønn» boks som utgangspunkt for å inndele ulike typer støtte til jordbruket:

- **Gul boks** inkluderer all produksjonsavhengig støtte, eller AMS (Aggregate Measurement of Support). AMS er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og grensevernet («skjermingsstøtten»), dvs. differansen mellom prisene på det innenlandske markedet (målprisene) og verdensmarkedet multiplisert med produserte mengder⁶. Uruguay-rundens landbruksavtale forpliktet medlemslandene til å redusere den interne støtten til jordbruket (AMS) med 20 prosent over seksårsperioden 1995–2000. Det som for Norges del gjenstår som «gul støtte», dvs. reduksjonspliktig AMS, er «skjermingsstøtten» samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd.
- **Blå boks** er produksjonsavhengig støtte med begrensninger. Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige AMS, som skulle være utgangspunktet

⁵ DAC-listen er en liste over land som i henhold til OECDs utviklingshjelpkomité DAC er utviklingsland.

⁶ Verdensmarkedsprisene er beregnet ut fra et gjennomsnitt av perioden 1986–1988.

for reduksjonsforpliktelsene, men som i gjennomføringsperioden kunne tas ut av AMS. For 2004 har Norge notifisert «blå» støtte på vel 7,4 mrd. kroner, det inkluderte AK-tilskudd, driftstilskudd i melkeproduksjon, produksjonstilskudd i husdyrproduksjon og distriktstilskudd for melk og kjøtt. «Blair House»-avtalen mellom USA og EU som ble inngått på tampen av Uruguay-runden, innebar at definisjonen av en såkalt «blå» boks ble nedfelt i WTO-avtalen.

- **Grønn boks** er klassifisert som «lovlig» og er unntatt reduksjonsforpliktelser. Formålet er å bidra til produksjon av visse kollektive goder (f.eks. utdanning, miljø, matvareberedskap, kulturlandskap m.m.) og sosiale ordninger. Norge hadde for 2004 notifisert 4 mrd. kroner som «grønn» støtte overfor WTO (WTO 2008). De viktigste postene er avløserordningen, investeringsstøtte, støtte til utdanningsformål og støtte til beredskapslagring av korn. I prinsippet er det imidlertid ingenting i veien for at også andre (og eventuelt nye) støttetiltak kan plasseres i denne «boksen» og på denne måten kompensere for reduksjon i støtte på andre områder. Kulturlandskapstilskudd basert på areal har siden jordbruksoppgjøret 2004 gått inn i grønn boks for å markere at det er støtte for kulturlandskapspleie. Norge har så langt ikke notifisert støtte for senere år enn 2004, så det gjenstår å se om notifiseringen av areal- og kulturlandskapstilskuddene vil bli akseptert som grønn støtte.

Norge har fram til 2004 oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser og ligger under maksimalt tillatt støttenivå. Norge notifiserte AMS på 10,7 mrd. kroner i 2004. Skjermingsstøtten, først og fremst for husdyrprodukter (melk og kjøtt), har økt over perioden, mens den direkte prisstøtten er redusert. Under den pågående runden med WTO-forhandlinger er det betydelig press for å få gjennom vesentlige støttereduksjoner, og det ligger klare begrensninger på de norske jordbruksforhandlingene. Spesielt er det lite rom for å øke målprisene.

Eksportstøtte

Dersom et jordbruksprodukt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge WTO-avtalen. Avtalen krevde at subsidiert eksport skulle reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skulle reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år fra 1995.

For melkesektoren har statens oppkjøp av melkekvoter vært det viktigste tiltaket for å holde produksjonen innenfor rammen av innenlandsk etterspørsel og tillatt eksportnivå. Det er verdt å merke seg at Norge ikke har eksportkvote for korn. En eventuell overskuddsproduksjon må dermed håndteres innenlands gjennom lagring.

Inntil eventuelle nye tak for eksportstøtte blir fastsatt som følge av en ny WTO-avtale, gjelder 2000-takene for eksportstøtte.

2.2.3 Den pågående forhandlingsrunden i WTO – Doha-runden

I henhold til Uruguay-rundens landbruksavtale skulle det i 1999 innledes forhandlinger om en ny WTO-avtale. Forhandlingsrunden startet imidlertid med Ministerkonferansen i Doha i 2001. De om lag 140 medlemslandene ble enige om en mandattekst som dannet grunnlaget for de nye forhandlingene. WTO-forhandlingene berører også andre sektorer der Norge har viktige interesser, for eksempel fisk.

Mange land la i tiden etter ministermøtet i Doha fram forslag til forhandlingsløsning på landbruksområdet. Forslagene skulle ende i såkalte modaliteter, dvs. de

overordnede, men likevel tallfestede parametre for liberalisering av handelen med jordbruksvarer. WTOs ministerkonferanse i Cancún, Mexico, i september 2003, endte i sammenbrudd etter at landene ikke ble enige.

Sommeren 2004 kom en fram til enighet om en rammeavtale for de videre forhandlingene. For jordbruket innebar det en forpliktelse til å gjennomføre betydelige reduksjoner i tollsatser på jordbruksvarer og fjerning av eksportsubsidier. Ingen konkret dato ble imidlertid fastsatt og heller ingen tall for tollreduksjonene. Medlemslandene ble også enige om betydelige reduksjoner i «gul støtte» i tillegg til en reduksjon i «blå støtte» ned til 5 prosent av produksjonsverdien innen en dato som skulle fastsettes senere. Et viktig punkt for Norge var likevel at det ble åpnet for noe fleksibilitet for land med en svært stor del av sin handelsvridende støtte i «blå» boks, for å sikre at de ikke blir bedt om uforholdsmessig store kutt.

På ministerrådsmøtet i Hong Kong i desember 2005 var det heller ikke særlig framgang. I jordbruksforhandlingene står det i erklæringen at det vil bli tre ulike bånd («bands») for reduksjon av samlet tillatt AMS og at det vil bli høyere kutt i de høyere bånd. Norge vil havne i gruppen av land (bånd) med lavest reduksjonsforpliktelse. Tilsvarende vil det bli etablert fire bånd for reduksjon av tollsatser. Ellers tas det sikte på fjerning av alle former for eksportsubsidiering innen slutten av 2013. Erklæringen la opp til at alle «modaliteter» skulle være avklart innen 30. april 2006, men møtet i Hovedrådet i Geneve sommeren 2006 endte uten resultat, og i slutten av juli ble forhandlingene suspendert på ubestemt tid.

På ministermøtet i januar 2007 ble det enighet om å ta opp igjen forhandlingene. Rammeavtalen fra 2004 ble revidert og lagt fram i juli 2007. Etter dette fortsatte forhandlingene på teknisk nivå, og en ny revidert utgave av rammeverket ble lagt frem i februar 2008. I tillegg til at eksportsubsidiene skal elimineres innen utgangen av 2013, var viktige punkter at tollsatsene skal reduseres (mer for bearbeidede landbruksvarer enn for råvarene) og at den interne støtten til jordbruket skal reduseres betydelig.

Første halvår 2008 var det omfattende formelle og uformelle forhandlinger i WTO, ledet av ambassadør Crawford Falconer fra New Zealand. Mange av endringene siden utkastet i februar 2008 er imidlertid av mer administrativ og teknisk art, og det er fortsatt betydelig uenighet mellom medlemslandene. Daværende landbruks- og matminister Terje Riis-Johansen, avviste langt på vei Falconers utkast som uakseptabelt for Norge, spesielt det som gikk på kutt i tollsatsene.

Møtet i Genève i slutten av juli 2008 førte til fremskritt, men landene ble ikke enige om en ny avtale. Det formelle sammenbruddet kom etter uenighet mellom India (støttet av Kina) og USA om en sikkerhetsmekanisme for u-land i tilfelle sterkt økende import. I forkant av sammenbruddet ble landene imidlertid enige om sentrale elementer slik som intern støtte, tollreduksjoner og sensitive produkter.

Veien videre er uklar. Det var lagt opp til møter i mars 2010, men de ble besluttet utsatt inntil videre. USA og India har ytret ønske om å komme frem til en avtale, noe som kan være av stor betydning for om det blir enighet om en ny avtale eller ikke.

Litteratur

- Budsjettnemnda for jordbruket 2009. Totalkalkylen for jordbruket. Avgitt juni 2009.
- Budsjettnemnda for jordbruket 2010. Utredning nr. 1 Jordbrukets totalregnskap 2008 og 2009. Jordbrukets totalbudsjett 2010. Registrerte og normaliserte tall. Oslo.
- Jordbrukets forhandlingsutvalg 2010. Krav til ramme og fordeling ved jordbruksforhandlingene 2010. Arbeidsdokument av 27.april 2010.
- Kjuus, J., Svennerud, M. og G. Steine 2010. *Konkurransesituasjonen for RÅK-varer 2010*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet 2009a. St.meld. nr. 39 (2008–2009) Klima-utfordringene – landbruket en del av løsningen. Landbruks- og matdepartementet, Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet 2009b. St.prp. nr. 75 Om jordbruksoppgjøret 2009 – endringer i statsbudsjettet for 2009 m.m., Landbruks- og matdepartementet, Oslo.
- Landbruksdepartementet 1999. St.meld. nr. 19 (1999–2000) Om norsk landbruk og matproduksjon. Landbruksdepartementet, Oslo.
- Landbruksdepartementet 2003. St.meld. nr. 12 (2002–2003) Om dyrehold og dyrevelferd, Landbruksdepartementet, Oslo.
- Nersten, N.K., Bøe, E. og L.J. Rustad (2003). *Doha-runden. Konsekvensanalyse av ny WTO-avtale. Harbinsons forslag til modaliteter av 12. feb. 2003*. Norges Bondelag, Oslo. NILF-analyse av WTO-konsekvenser utført på oppdrag fra Norges Bondelag. URL: http://www.bondelaget.no/tema/pdf/nilfrapport_wto.pdf
- OECD 2008. *Agricultural Policies in OECD countries. At a Glance*. OECD.
- OECD 2009. *PSE Database for Norway*. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/26/39/43360674.xls#TOTAL!A1>
- SLF 2009. *Veiledningshefte. Produksjonstilskudd i jordbruket. Tilskudd til avløsning. Tidligpensjon for jordbrukere*. SLF 005
- SLF 2010. *Omverdenen til norsk landbruk og matindustri*. Rapport nr. 6/2010, Statens landbruksforvaltning, Oslo.
- Staten og Norges Bondelag 2010. *Jordbruksavtale 2010–2011*. http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Jordbruksavtale_2010_2011_160610.pdf
- Statens forhandlingsutvalg 2010. *Statens tilbud jordbruksforhandlingene 2010*. 7. mai 2010.
- Stortinget 2000. Innst. S. nr. 167 (1999–2000). Innstilling fra næringskomiteen om norsk landbruk og matproduksjon, Næringskomiteen, Oslo.
- WTO 2005. *Doha Work Programme. Ministerial Declaration*. Adopted on 18 December 2005. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/final_text_e.htm#argric, 19.06.08.

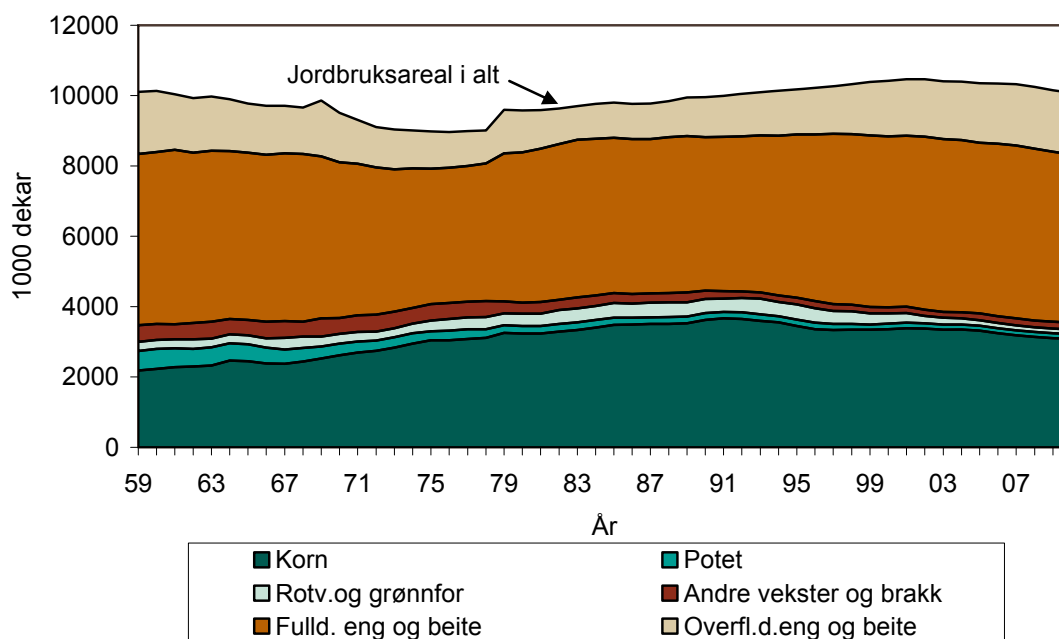
3 Ressurser i norsk jordbruk

Naturressursene danner grunnlaget for jordbruksdrift. Enten det er snakk om plante- eller husdyrproduksjon, er fotosyntesen grunnlaget. Areal og avlinger er stikkord i forbindelse med en presentasjon av naturressursene. Husdyrbestandene og genmaterialet er videre viktige ressurser. Humankapitalen står som en sentral innsatsfaktor i landbruket, selv om det i lang tid har vært en nedgang i sysselsettingen. Nedgangen i sysselsettingen har bl.a. med den kontinuerlige bruksnedleggelsen å gjøre. Landbruket er også en svært kapitalintensiv næring, og teknologi, maskiner og bygninger er viktige ressurser.

3.1 Naturressurser

3.1.1 Areal

Ifølge Budsjettmemnda for jordbruket (2010) var 10,15 mill. dekar jordbruksareal i drift i 2009. Av dette var 8,40 mill. dekar fulldyrka. Figur 3.1 viser at det totale jordbruksarealet avtok fra 1960 og fram til midt på 1970-tallet. Imidlertid vokste kornarealet i dette tidsrommet, mens det særlig var arealet med eng- og beitevekster som ble redusert. Vedleggstabell 1 viser utviklingen i jordbruksareal fordelt på hovedvekster.

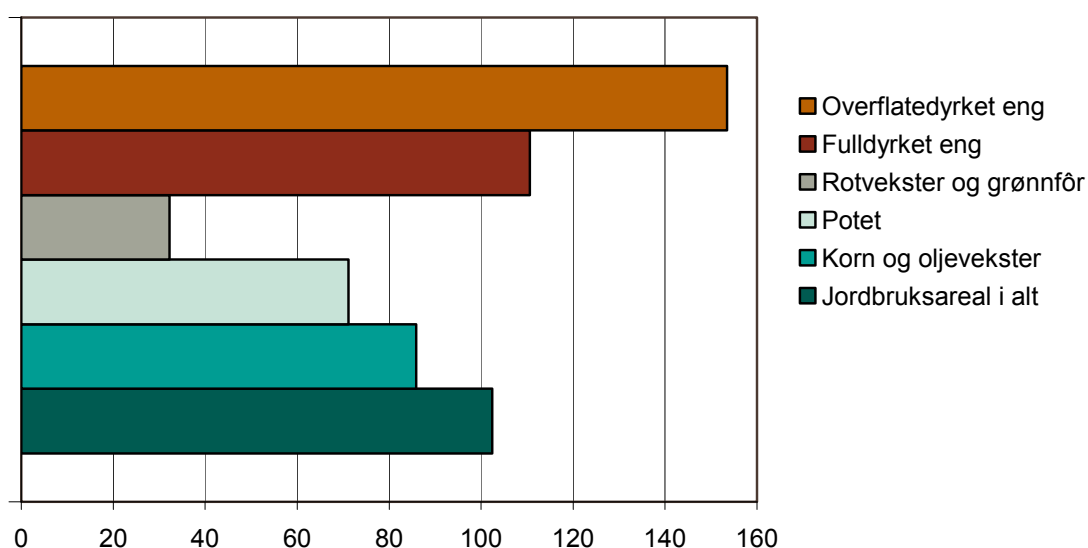

Figur 3.1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2010 og sum jordbruksareal i alt

Kilde: Budsjettmemnda for jordbruket (2010)

I perioden fra 1977 og fram til 2000 økte det samlede jordbruksarealet fra år til år. Det er registrert en liten nedgang i jordbruksarealet de siste årene. Både korn- og engarealet økte fra midten av 1970-årene. Fra tidlig på 1990-tallet gikk kornarealet noe tilbake, mens engarealet fortsatte å øke. De siste årene er det registret tilbakegang i arealet med åpen åker og spesielt til korn.

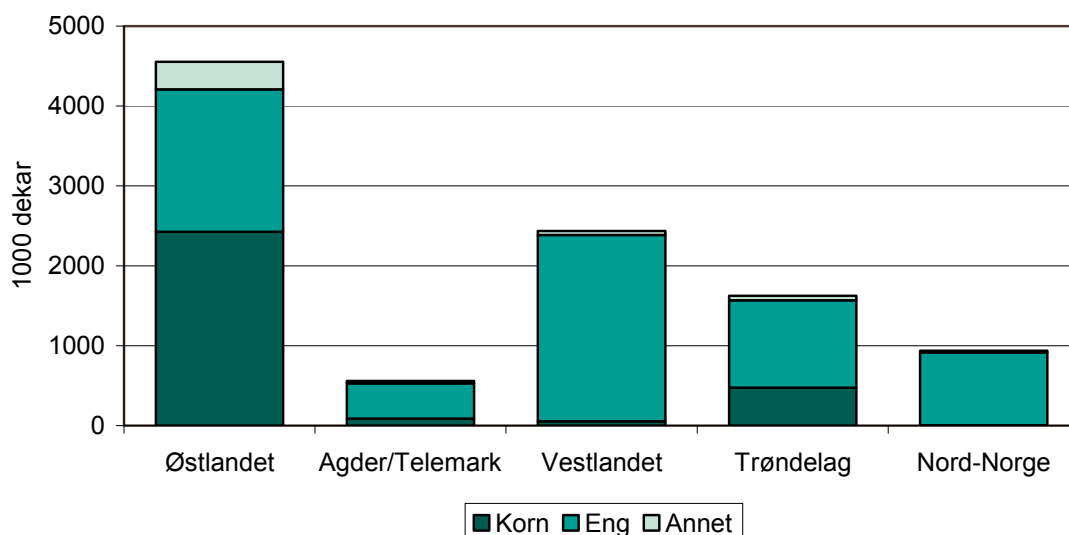
Den viktigste årsaken til økningen i registrert areal for eng og beite, er trolig at det ble innført areal- og kulturlandskapstilskudd for grovfôr i 1989. For det første gjorde tilskuddsordningen det lønnsomt å legge om enkelte arealer til eng og beite. For det andre ble brukerne mer nøye med å oppgi alt areal med eng og beite til myndighetene. Innføring av minstekrav til spredeareal for husdyrgjødsel har sannsynligvis hatt en lignende effekt.

Figur 3.2 Dyrkingsomfang i 2009 i prosent av 1990. 1990 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

Korndyrking er dominerende i flatbygdene, både på Østlandet og i Trøndelag. Ellers er det gras og annet grovfôr som har størst betydning her i landet. Den geografiske fordelingen av vekstene har ikke bare klimatiske og topografiske årsaker. Landbrukspolitikken som har vært ført fra starten av 1950-tallet, har bidratt til å styre korndyrkingen mot flatbygdene hvor det er egnede dyrkingsforhold samtidig som det er tilgang på arbeidsplasser utenfor jordbruket. De grovfôrbaserte husdyrproduksjonene, som er både mer arbeidskrevende og mer inntektsbringende per arealenhet, er samtidig blitt kanalisert til distrikter hvor dyrkingsforholdene for korn er dårligere og mulighetene er mindre for å finne sysselsetting utenom bruket. Figur 3.3 viser arealfordelingen i ulike deler av landet.

Figur 3.3 Arealfordeling i ulike landsdeler 2009

Kilde: Statistisk sentralbyrå, 2009, <http://www.ssb.no/jordbruksareal/>

3.1.2 Avlingsnivå

Klimaet i Norge gjør at avlingene per arealenhet er lavere enn i mange andre europeiske land. Innenfor landets grenser er det i tillegg markante klimatiske forskjeller. Det store spennet i breddegradene, de betydelige høydevariasjonene og kontrastene mellom kyst og innland, gir variasjonene i klimaet.

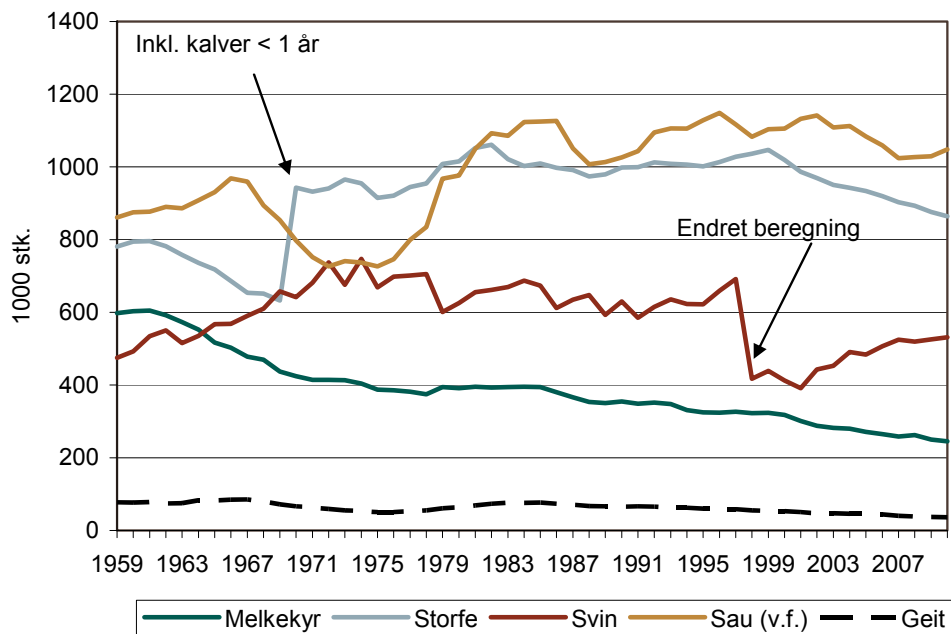
Generelt har avlingsnivået i Norge økt over tid. Planteforedling har frambrakt sorter som er tilpasset norske forhold og gir større avling per arealenhet. Dessuten er dyrkingstekniske framskritt og tilførsel av handelsgjødsel bidratt sterkt til avlingsøkningen.

3.2 Husdyr

De viktigste husdyrproduktene i norsk jordbruk er melk, kjøtt, egg og ull. I tillegg er også pelsdyrskinn og honning viktige produkter.

3.2.1 Husdyrbestanden

Figur 3.4 gir et inntrykk av hvordan den totale husdyrbestanden har endret seg for noen husdyrslag fra 1959 til 2010.

Figur 3.4 Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2010

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

Melkekubestanden har gått jevnt nedover. I 1980 var det 391 000 melkekyr. I 2009 var det 249 000 melkekyr (Budsjettnemnda for jordbruket 2010). Nedgangen har sammenheng med at melkeforbruket og den totale melkeproduksjon er redusert, samtidig som melkeytelsen per ku, med unntak for 1990-tallet, stort sett har økt.

Etterspørselen etter melk og melkeprodukter har vært fallende over flere år, men forbruket er stabilisert de siste årene. Melkemarkedet har vært regulert ved hjelp av leveransekvoter for produsentene siden 1983. Det har også gjennom WTO blitt restriksjoner på reguleringseksport.

Antall kyr per melkeproduksjonsbruk har økt. Ved jordbrukstelingen i 1989 var det i gjennomsnitt 11,7 kyr per bruk. Antallet hadde økt til 20,5 i 2009 (Budsjettnemnda for jordbruket 2010). I europeisk sammenheng har Norge små besetninger av melkeku.

Bestanden av storfe i alt holdt seg på om lag 1 mill. dyr de siste to tiårene av forrige århundre, men har gått noe ned det siste tiåret pga reduksjon i melkeproduksjonen. Det var i 2009 omtrent 876 000 storfe (Budsjettnemnda for jordbruket 2010). De siste årene er det produsert mindre norsk storfekjøtt enn markedet har etterspurt, og underdekningen er dekket ved import.

Bestanden av svin varierer en del fra år til år. I perioder med overproduksjon eller underdekning av svinekjøtt har det blitt satt i verk ulike tiltak for å forsøke å bringe markedet i balanse.

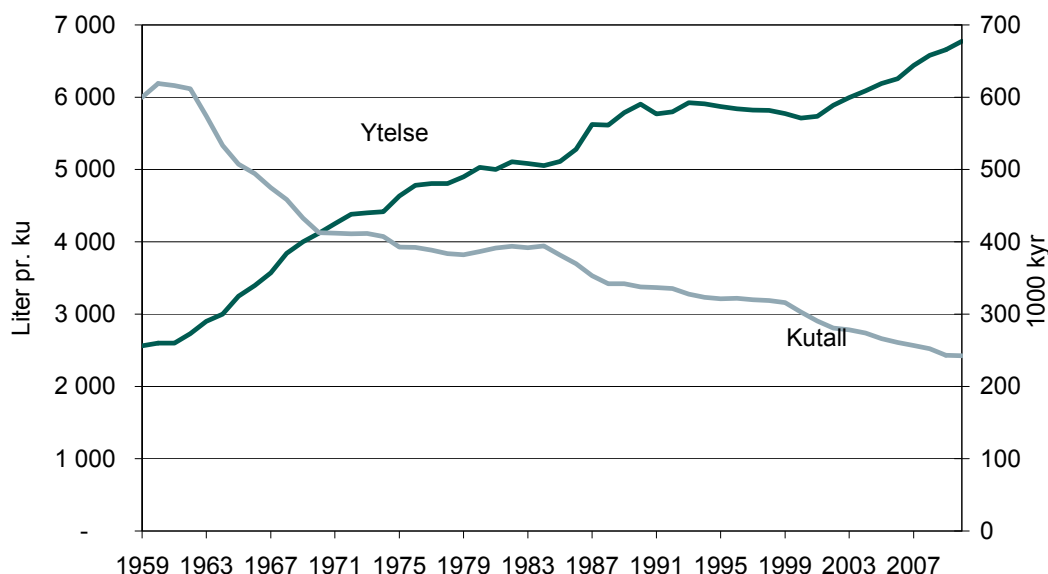
Bestanden av sau økte markant fra 1975 på grunn av gunstig lønnsomhetsutvikling etter opptrappingsvedtaket. Sauehold lar seg lettere kombinere med arbeid utenom gården enn de fleste andre husdyrproduksjoner. Bestanden er i dag 10 prosent lavere enn i 2002. Nedgangen kan blant annet forklares med relativt dårlig lønnsomhet og at spesielt mindre enheter har lagt ned saueholdet i forbindelse med generasjonsskifte. Fra 2007 har bestandsutviklingen vært svakt positiv.

Bestanden av geit har de siste 25 årene vist en nokså jevn nedadgående trend.

3.2.2 Ytelse

Melkeytelsen har stort sett økt jevnt de siste 50 årene med unntak av 1990-årene. Ytelsen per ku var 6 600 liter i 2009. Landbrukspolitikken og utformingen av tilskuddssystemet er viktige årsaker til at potensialet i dyrematerialet ikke alltid har vært fullt utnyttet. At ytelsen per ku igjen er klart økende, kan skyldes at noen produsenter har økt kvotene gjennom kjøp, samtidig som samdrifter finner det lønnsomt å tilpasse seg med større utnyttelse av kyrnes produksjonskapasitet. Figur 3.5 viser utviklingen i antall mjølkekyr og ytelse per ku. Også i andre husdyrproduksjoner har det vært avdråttøkning, men vi omtaler ikke dette her.

Figur 3.5 Utviklingen i kutallet og ytelsen per ku 1959–2010

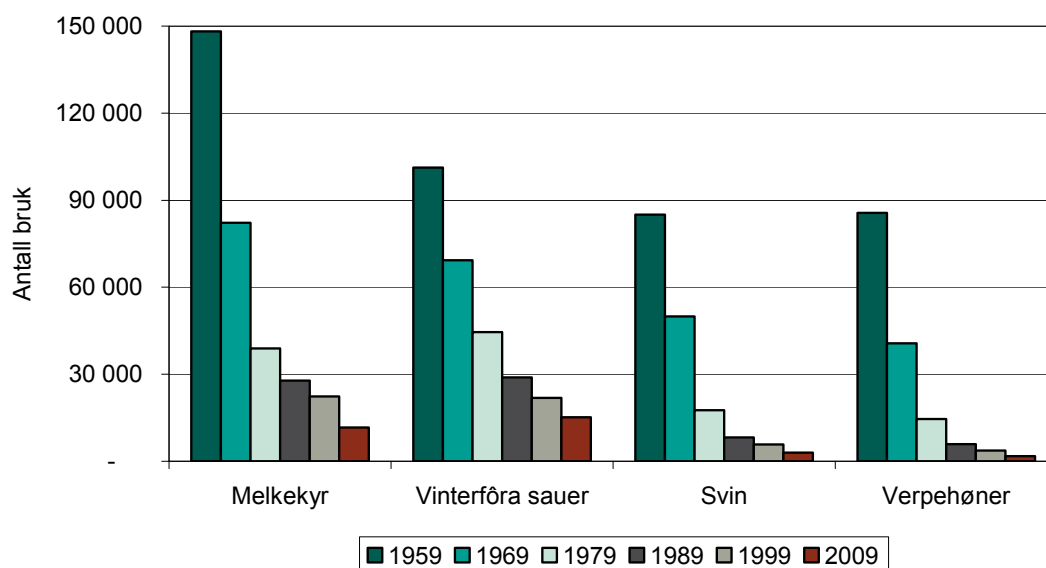
Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk

Antall jordbruksbedrifter gikk ned fra 99 382 i 1989 til 70 740 i 1999, dvs. en gjennomsnittlig årlig nedgang på 2 864 bruk for perioden eller 3,3 prosent årlig. Det er en sterkere nedgang i antall bruk enn det var mellom de to forrige jordbruks-tellingene. I årene etter 1999 har nedgangen fortsatt slik at en for 2009 regner 47 800 jordbruksbedrifter. Dette gir en gjennomsnittlig årlig avgang i perioden på 3,8 prosent.

Det gjennomsnittlige jordbruksarealet på de brukene som *er* i drift, blir stadig større. I 1999 var det i gjennomsnitt 147 dekar jordbruksareal per bruk, mens gjennomsnittsarealet i 2009 var 213 dekar. Av dette var omtrent 40 prosent leiejord. Leiejord som tillegg til eget jordbruksareal, har hatt økende betydning gjennom hele etterkrigstiden.

Strukturutviklingen i jordbruket kjennetegnes også ved at antall jordbruksbedrifter med husdyr har gått kraftig ned, slik som figur 3.6 viser (se også vedleggstabell 3). Trenden er at produksjonen konsentreres om færre jordbruksbedrifter, uten at det samlede produksjonsvolumet går ned.

Figur 3.6 Antall jordbruksbedrifter med utvalgte husdyrslag, 1959–2009

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010a)

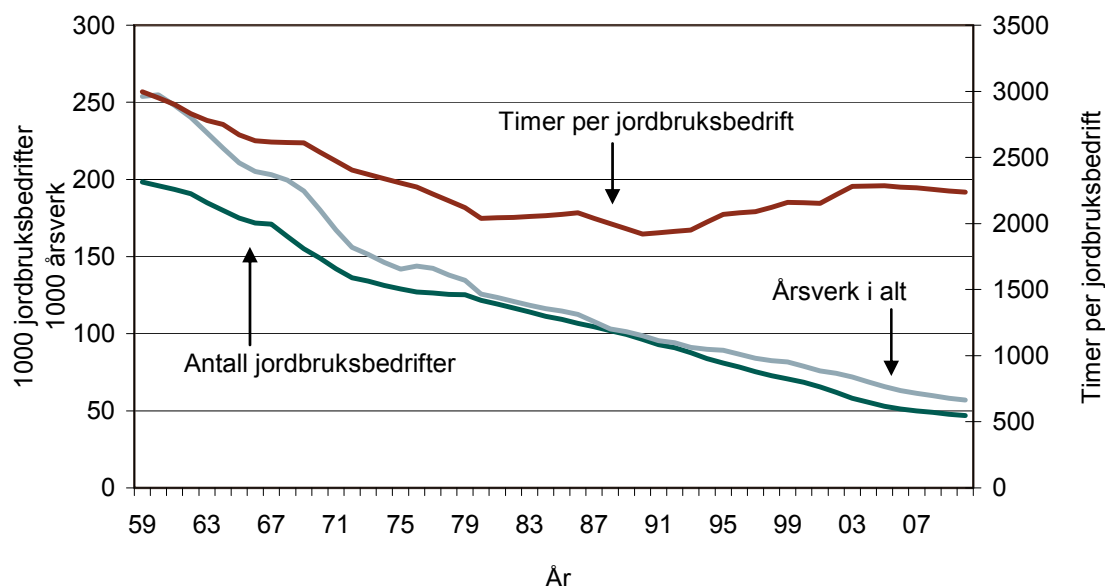
Både teknologisk utvikling og økonomisk tilpasning er årsaker til spesialisering og større enheter innenfor både husdyrhold og planteproduksjon. Siden 1975 har konsesjonsbestemmelser satt en øvre grense for dyretallet ved nyetableringer og utvidelser i fjørfehold og svinehold. Restriksjonene gjør at myndighetene kan holde en viss kontroll med strukturutviklingen i de kraftfôrkrevende produksjonene. Konsesjonsgrensene ble oppjustert i 1992, i 1995 og senest i 2003. I melkeproduksjon vil systemet med kvoter være begrensende på størrelsen av besetningene.

Både antall jordbruksbedrifter og arbeidsforbruket i jordbruket har hatt sammenhengende nedgang i hele etterkrigstiden. Figur 3.7 viser utviklingen etter 1959. Vedleggstabell 2 viser utviklingen i arbeidsinnsats og i antall bruk i drift fra 1960 til 2010.

I 2009 ble det utført til sammen 58 200 årsverk i norsk jordbruk. I 1999 var arbeidsinnsatsen 81 600 årsverk (Budsjettnemnda for jordbruket 2010).

Antall eiere av landbrukseiendommer i Norge er redusert mye mindre enn antall jordbruksbedrifter. I 2009 var det nær 187 000 landbrukseiendommer i alt, en nedgang på ca. 5 000 siden 2000 (Knutsen et al. 2008 og SSB 2010b). Om lag to tredeler av landbrukseiendommene er bebodd, og andelen har vært svakt fallende etter 2000.

De fleste norske gårdsbruk blir drevet av familien som eier jordbruksbedriften. Det er vanlig å leie noe arbeidshjelp. Jordbruk og annet arbeid i kombinasjon har lange tradisjoner. Inntekt fra andre kilder enn gårdsdrifta spiller en stadig større rolle i de norske jordbrukshusholdningene.

Figur 3.7 Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2010

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

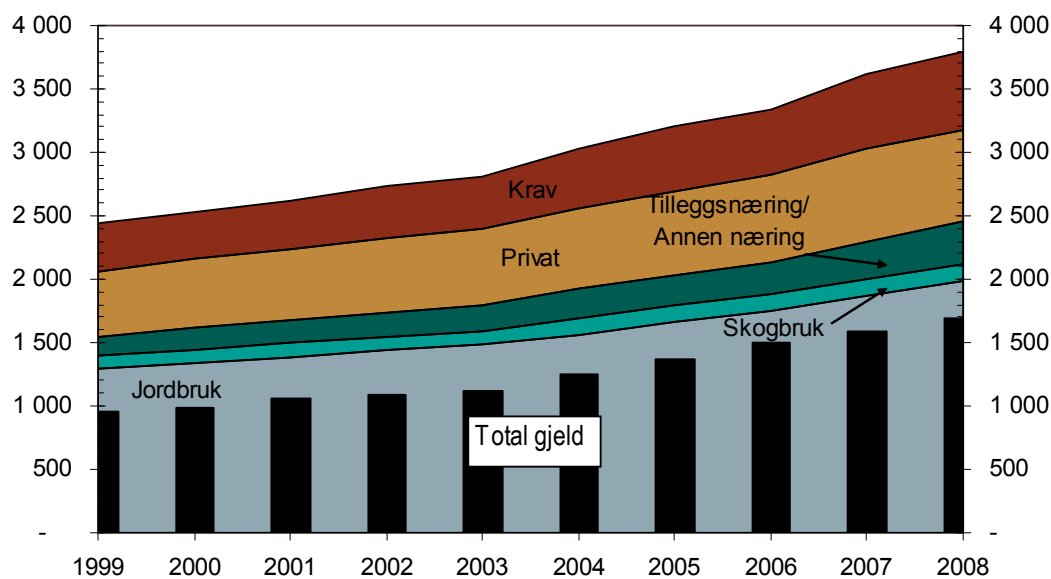
3.4 Kapitalressurser

Landbruket er en kapitalintensiv næring. Jordbruket er arealkrevende, og det har kostet å dyrke opp arealene. For å kunne drive jordbruk må en ha driftsbygninger, maskiner og redskaper. Mange maskiner er spesialiserte og har kort sesong hvert år. Dette gjør at kapitalinnsatsen i jordbruket er stor i forhold til den årlige omsetningen. Mange bønder har også skog og skogbruksutstyr. Den stående skogen tilsvarer mange tiårs tilvekst og normal hogst. I tillegg til kapital knyttet til jord- og skogbruk, kommer verdien av eiendeler i andre næringer, private eiendeler (bolighus, privatbil m.m.) og finanskapital. Det er vanskelig å anslå nøyaktig hvor stor bøndenes realkapital er, målt i penger.

I Totalkalkylen for jordbruket beregnes kapital etter to prinsipper: «historisk kost» og «prisjustert saldoverdi». Totalkapitalen i jordbruket for 2009 blir da henholdsvis 87 mrd. og 123 mrd. kroner. Av dette er 43 mrd. kroner lånekapital.

Figur 3.8 viser sammensetning av alle eiendeler og total gjeld for brukene som var med i driftsgranskingene i perioden 1999–2008. Utviklingen er vist i faste 2008-kroner. På disse brukene har kapitalen i jordbruket økt over tid, og var omtrent 2,0 mill. kroner per bruk i 2008. I driftsgranskingene er «historisk kost» grunnprinsippet. Det medfører at det er størst usikkerhet knyttet til verdien av eiendeler med lang levetid (bygninger og jord). Etter denne metoden vil disse eiendelene i praksis bli verdsatt for lavt.

Regnskapsundersøkelsen viser at alle driftsformene har hatt en økning i totalkapitalen de siste ti årene, med størst økning for bruk med korn- og svineproduksjon. Innsatt kapital i jordbruket vil variere med omfanget, men også med driftsformen.

Figur 3.8 Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1000 kroner, 1999–2008. Faste 2008-kr

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Litteratur

Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2008 og 2009 og budsjett 2010. Registrerte og normaliserte tall.* Oslo, juni 2010.

Knutsen, H., A. Olsen, S. K. P. Rye, O. Sjelmo, A. Spissøy og K. Stokke. 2008. *Næringsaktivitet på ulike typer landbrukseiendommer.* Notat 2008-25, NILF, Oslo.

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, (2009). *Driftsgranskingar i jord- og skogbruk 2008.*

Statistisk sentralbyrå (2010a). *Jordbruksbedrifter med husdyr og jordbruksbedrifter med ymse husdyrslag per 1. januar.*

<http://www.ssb.no/jordhus/tab-2010-04-08-01.html>

Statistisk sentralbyrå (2010b). *Landbrukseiendommer, 2009.*

<http://www.ssb.no/emner/10/04/laeiby/>

4 Økonomien i jordbruket

4.1 Nasjonalt nivå

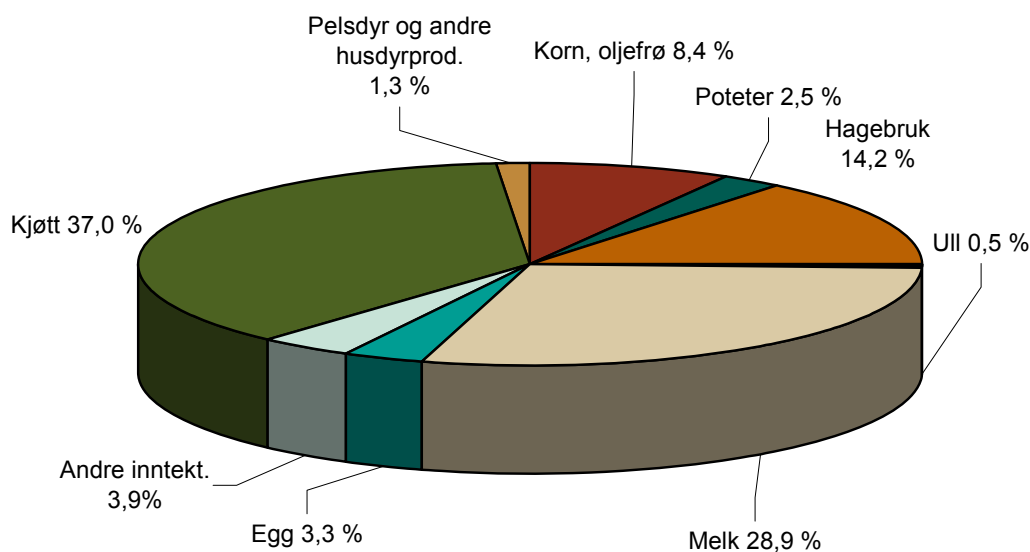
4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter

Målt på produsentleddet var verdien av den samlede jordbruksproduksjonen i Norge ifølge totalkalkylen for jordbruket på 34 055 mill. kroner i 2009, inkl. alle tilskudd. Det er en økning på 473 mill. kroner fra 2008. Totalinntektene det enkelte år vil være påvirket av værforhold, markedsforhold og endringer i priser og tilskudd. I perioden mellom 1990 og 2007 lå de totale inntektene nominelt relativt stabilt mellom 29 og 31 mrd. kroner. Reduksjon i priser over jordbruksavtalen i flere av avtaleårene i perioden bidro til liten nominell endring før økningen i 2008.

Jordbrukets samlede inntekter er et resultat av salg av produkter i markedet og tilskudd bevilget over statsbudsjettet. Dette kapitlet ser nærmere på inntektene fra salg av produksjonen og på tilskudd som ytes over statsbudsjettet.

Produksjonsinntektene

Figur 4.1 viser hvordan de totale produksjonsinntektene på 24,6 mrd. kroner, dvs. bøndernes totale inntekter fra salg av jordbruksprodukter, eksklusive de direkte tilskuddene, fordelte seg på de ulike produksjonene i 2009. Salg av melk og kjøtt er de dominerende inntekstpostene.

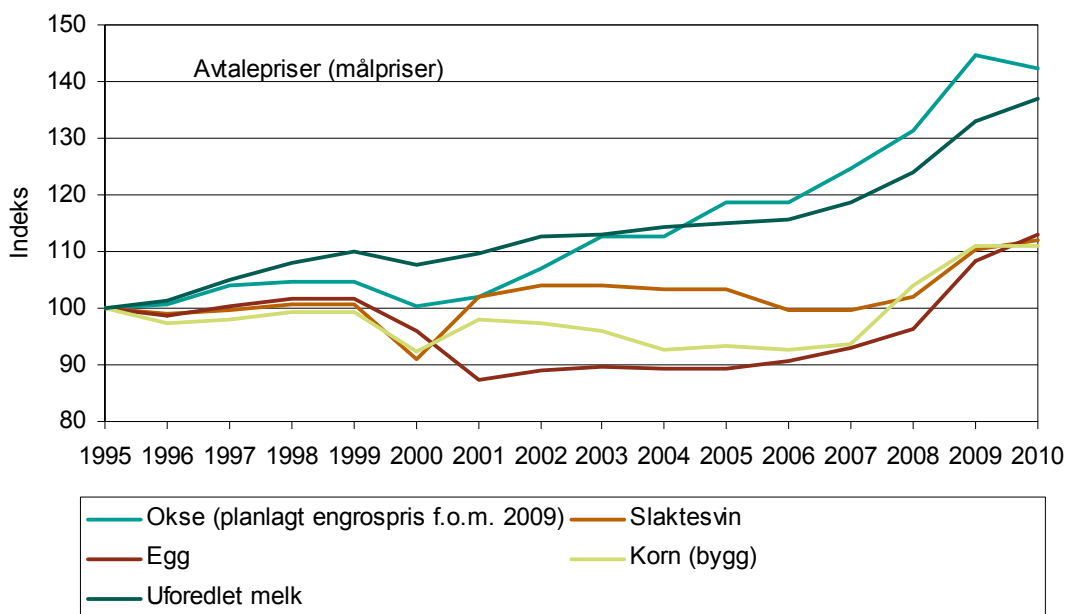

Figur 4.1 Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2009

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

Inntektene fra de enkelte produksjonene (figur 4.1) vil variere en del fra år til år, avhengig av avsetningsforhold og endringer i priser og produserte mengder. Utslag av værforhold vil vanligvis ha mest å si for planteproduksjonene.

I første halvdel av 1990-tallet ble prisene over jordbruksavtalen redusert for flere produkter, men de flatet ut eller økte noe fra 1995 til 1999 (figur 4.2). Flere målpriser er økt ved jordbruksoppgjørene 2001–2010. Målpris for storfe (okse) ble avviklet 1. juli 2009.

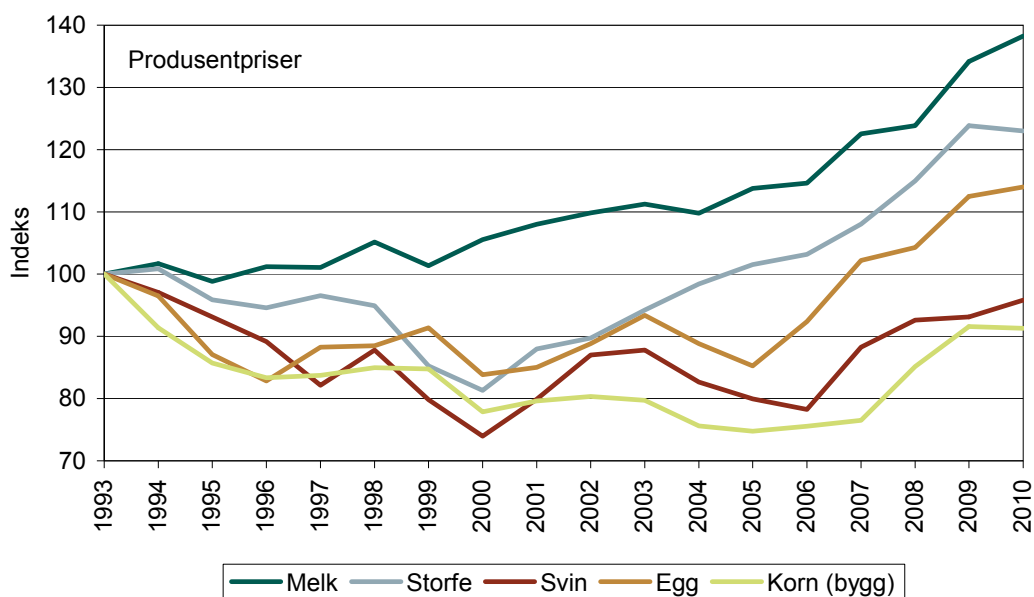
Figur 4.2 Utviklingen i jordbruksavtalens målpriser for noen jordbruksprodukter 1995–2010. Indeks 1995 = 100

Kilde: Landbruks- og matdepartementet (2010). St.prp. om jordbruksoppgjøret de enkelte år

Målprisene vil si de prisene som er fastsatt i jordbruksoppgjørene og som det i prinsippet skal være mulig å ta ut i en situasjon med markedsbalanse. Markeds-situasjonen vil imidlertid avgjøre hvilke priser som oppnås. Produsentprisene i figur 4.3 gir uttrykk for markedsprisene. Ved overproduksjon, som særlig har vært aktuelt for husdyrprodukter, vil de oppnådde prisene ligge en del lavere enn målprisene.

Tilskudd

Forholdene for jordbruksdrift, kostnader i produksjonen og de landbrukspolitiske målsettingene, gjør at en stor del av jordbrukets totale inntekter kommer via ulike tilskudd over statsbudsjettet. Inntekter via tilskudd er ikke noe Norge er alene om, selv om nivå og omfang på støtten er forskjellig fra andre land.

Figur 4.3 Utviklingen i produsentprisene for noen jordbruksprodukter 1993–2010. Indeks 1993 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

Tilskuddene er av ulik innretning avhengig av hvilke målsettinger de er ment å skulle oppfylle og kan deles inn i noen hovedgrupper: pristilskudd, kostnadsreducerende tilskudd og direkte tilskudd (produksjonstilskudd). Videre har en tilskudd knyttet til velferdsmessige og sosiale ordninger i jordbruket.

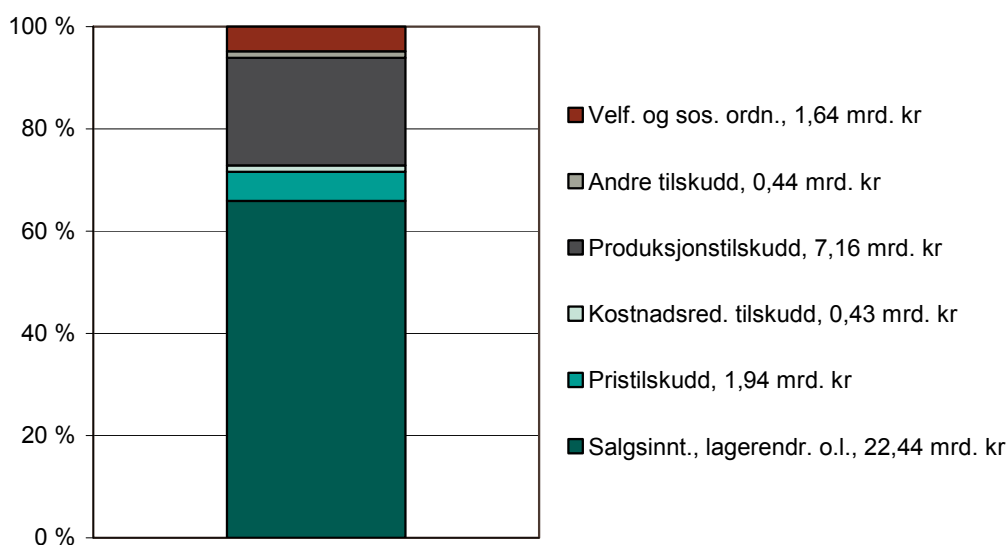
Pristilskudd er tilskudd knyttet til produsert mengde via en sats per produsert enhet. Produksjonens størrelse vil altså avgjøre hvor mye produsenten oppnår i pristilskudd. Pristilskuddene kan ha lik sats over hele landet som f.eks. grunntilskudd på melk og kjøtt, eller være geografisk differensiert som distriktstilskuddene. Den geografiske profilen på distriktstilskuddene har til hensikt å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter som er lokalisert i områder med ulike produksjonsvilkår.

Kostnadsreducerende tilskudd kan være tilskudd som gis for å redusere kostnadene ved investeringer, for eksempel ved bygging av en driftsbygning.

Direkte tilskudd, eller produksjonstilskudd, er knyttet til bruken av produksjonsfaktorene. De viktigste produksjonstilskuddene er areal- og husdyrtilskuddene. Disse tilskuddene gis som en sats per areal- eller husdyrenhet, og kan være differensiert etter både geografisk område og etter jordbruksbedriftens størrelse. Her vil arealstørrelsen eller antall husdyr på hvert bruk avgjøre hvor mye som oppnås av tilskuddene. Den geografiske og strukturelle profilen på tilskuddene vil imidlertid bestemme hva som oppnås av tilskudd og dermed bidra til å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter av ulik størrelse og i ulike områder av landet.

Den offentlige støtten er blitt dreid fra pristilskudd til produksjonstilskudd de senere år. Det har blitt gjort både for å dempe produksjonspresset og for å redusere miljøbelastninger av produksjonen. Dette er også i samsvar med internasjonale krav om reduksjoner i landbruksstøtten. Figur 4.4 viser sammensetningen av jordbrukets totale inntekter fordelt på salgsinntekter og de ulike hovedgruppene av tilskudd. Pristilskuddene er skilt ut som egen gruppe, og salgsinntektene i figuren er

derfor mindre enn produksjonsinntektene omtalt under avsnittet «Produksjonsinntektene», der pristilskuddene er innregnet.

Figur 4.4 Jordbrukets totalinntekt på 34,1 mrd. kr i 2009, fordelt på salgssinntekter mv. og hovedgrupper av tilskudd

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

Virkemiddelpolitikken i landbruket fører ikke bare med seg offentlige utgifter, men også inntekter. Importerte førstoffer som nyttes i produksjonen av kraftfôr, ilegges toll for å bringe prisen opp på norsk prisnivå. Denne tollinntekten kan en si «finansierer» deler av pristilskuddet til norsk kornproduksjon. Statens nettoutgifter til offentlig støtte til landbruket, er derfor noe mindre enn det som framgår av figur 4.4

4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader

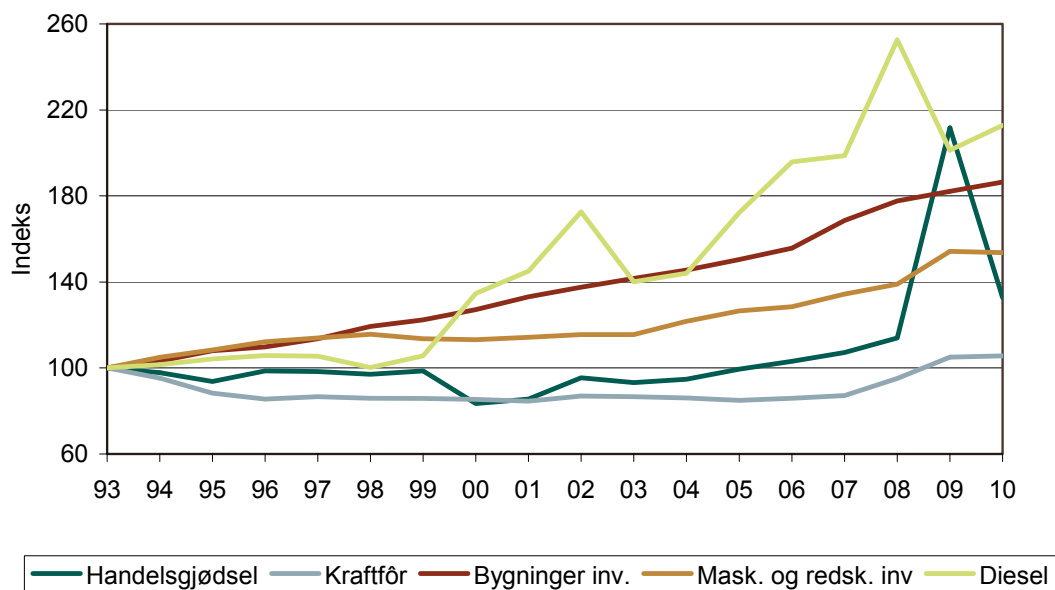
Jordbrukets totale kostnader påvirkes av det generelle kostnadsnivået i samfunnet, de vilkår samfunnet setter for jordbruket, og de naturgitte forholdene for jordbruksdrift.

Kraftfôrprisen, gjennom kornprisene, er den viktigste kostnaden som kan påvirkes direkte gjennom jordbruksavtalen og som kan gi umiddelbar effekt på kostnadene i husdyrproduksjonene. Andre kostnader, knyttet til f.eks. struktur, kan reguleres via rammebetingelsene for jordbruksdrift. Reduserte priser på jordbruksprodukter er eksempel på endrede rammebetingelser som på sikt kan slå ut i strukturkostnadene i ulike produksjoner. Økte konsesjonsgrenser i kraftfôrbaserte husdyrproduksjoner og omsettbare melkekvoter er andre eksempler på endrede rammebetingelser som over tid kan føre til endringer i strukturkostnader.

Figur 4.5 viser prisutviklingen for en del viktige kostnadstyper for perioden 1993–2010. Figuren viser at prisen på kraftfôr har avtatt frem til 1996 og deretter holdt seg stabil. Prisen på handelsgjødsel og diesel var omtrent uendret fram til 2000. Prisen på handelsgjødsel avtok i 2000 fordi miljøavgiftene på nitrogen og fosfor ble fjernet. Handelsgjødselprisene har økt igjen etter dette. Økningen var spesielt sterk for gjødselåret 2008/2009. Dieselpriksen steg markert fra 2004 til 2008. Deretter falt oljeprisen internasjonalt under den globale finanskrisen

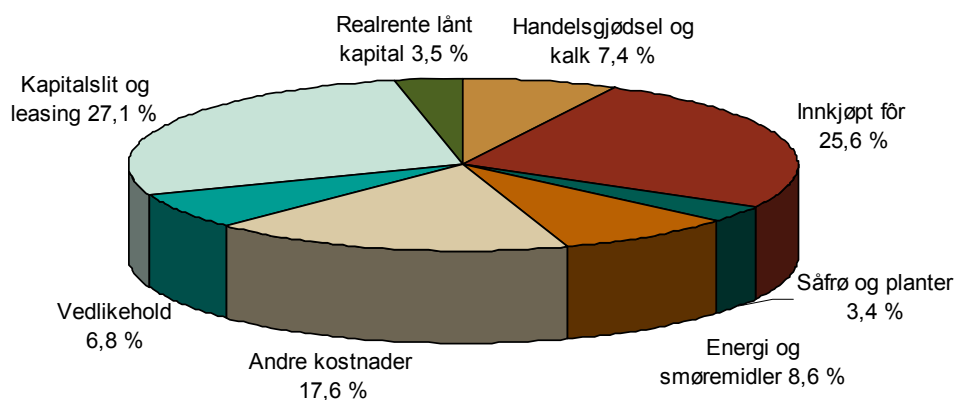
2008/2009. Prisen på bygninger har økt jevnt i hele perioden. Prisen på maskiner og redskaper økte fram til 1998, holdt seg forholdsvis stabil fram til 2003 og viser økning deretter.

Figur 4.5 Prisutviklingen på noen driftsmidler i jordbruket 1993–2010, 1993 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

I figur 4.6 er jordbrukets samlede kostnader, slik de er beregnet i total kalkylen, fordelt på de ulike kostnadsposter. Jordbrukets totale kostnader for 2009 er beregnet til 23,7 mrd. kroner. Det er en økning på 3,4 prosent fra 2008. Innkjøpt fôr, kapital-slit (avskrivningene på bygninger, maskiner og redskaper osv.) og «andre kostnader» er de største postene. «Andre kostnader» er en samlepost for mange større og mindre kostnadsposter som f.eks. ensileringsmidler, emballasje, frakt, veterinær og forsikring.

Figur 4.6 Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2009

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå

For resultatene på totalnivå, dvs. for norsk jordbruk samlet, legger en til grunn beregningene i Totalkalkylen for jordbruket. I Totalkalkylen utarbeides det to regnskapsserier; registrert og normalisert regnskap. Registrert regnskap vil si det faktiske resultatet som er oppnådd i vedkommende år. I den normaliserte serien blir noen av de årlige svingningene som skyldes værforhold og andre variable faktorer, jevnet ut. Normaliseringen har størst betydning for planteproduksjonene ettersom nivåvariasjonene fra år til år er størst i disse produksjonene.

I tabell 4.1 er resultatet etter de to regnskapsseriene i Totalkalkylen gjengitt for årene 2000–2009. Resultatmålet som er brukt, er vederlag til arbeid og egenkapital i millioner kroner og i kroner per årsverk, dvs. godtgjøringen til alt arbeid og egenkapital etter at alle øvrige kostnader inkludert renter på lånt kapital, er dekket.

Utviklingen i vederlaget til arbeid og egenkapital per årsverk fra normalisert regnskap blir lagt til grunn for vurderingen av inntektsutviklingen i jordbruket i jordbruksforhandlingene. Inntektsutviklingen i jordbruket sammenholdes ofte med inntektsutviklingen for noen sammenlikningsgrupper, bl.a. industriarbeidere. I perioden 2000–2009 økte årsverksinntekten i jordbruket med 26,4 prosent ifølge tabell 4.1, mens årsverksinntekten for timelønnte i industrien økte med 46,5 prosent. Tar en hensyn til virkningen av jordbruksfradraget som ble innført i 2000 og deretter gradvis er trappet opp, har jordbruket hatt en økning på 37,8 prosent i perioden.

Inntektene for jordbrukere og industriarbeidere i tabell 4.1 er ikke uten videre sammenliknbare, men tabellen gir likevel uttrykk for forskjeller både i inntektsnivå og inntektsutvikling per årsverk mellom de to gruppene.

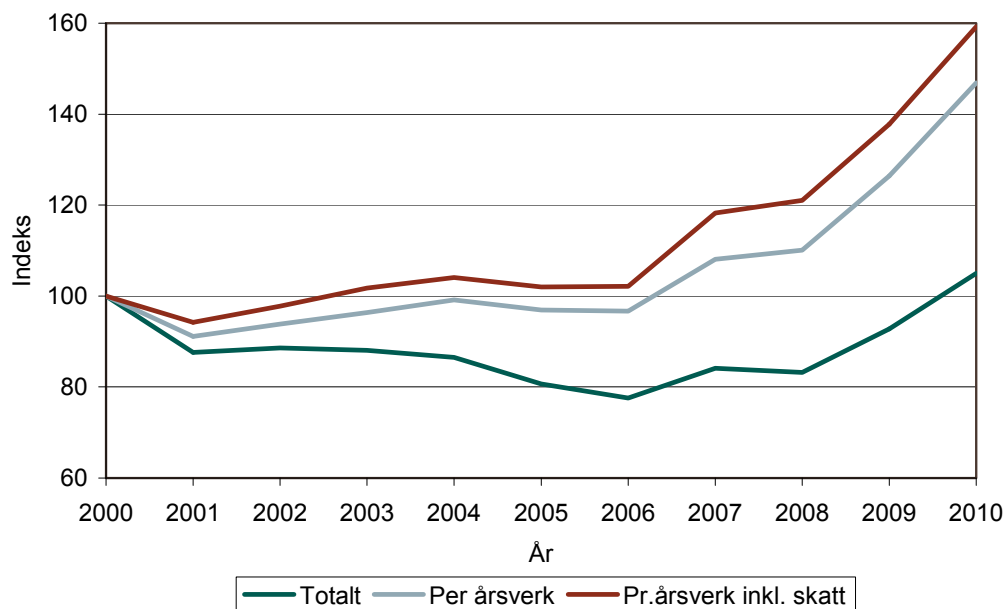
De til dels store sprangene i jordbruksinntekten mellom år også for den normaliserte serien, skyldes særlig variasjoner i markedssituasjonen for husdyrprodukter og i kostnadene fra år til år. Regnskapsseriene viser at resultatet i millioner kroner er redusert en del i perioden 2000–2006. Reduksjonen har delvis sammenheng med at inntektsbortfall fra og med 2000 delvis har blitt kompensert med et skattemessig inntektsfradrag. Virkningen av inntektsfradraget er innarbeidet i én serie i tabell 4.1. Andre forklaringer til nedgangen er nedskalering av melkeproduksjonen (tidlig i perioden) og prissvikt på grunn av overproduksjon (sist i perioden). Vederlaget i jordbruket har økt igjen de tre siste årene. Dette skyldes bedret markedssituasjon, økte priser og tilskudd fra jordbruksoppkjørene og lavt rentenivå. Resultatet per årsverk viser en mindre nedgang/sterkere økning enn på totalnivå. Det skyldes at det blir stadig færre årsverk å fordele totalresultatet på. Inntektene per sysselsatt i jordbruket øker i perioden sett under ett på grunn av effektiviseringer i produksjonen. Inntektsutviklingen er vist i figur 4.7 der også budsjettanslaget for 2010 etter årets jordbruksoppgjør er vist.

Tabell 4.1 Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2000–2009. mill. kr og kr/årsverk¹.
Lønn per årsverk for industriarbeidere²

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Registrert regnskap										
– mill. kr	11 760	10 171	9 701	10 196	9 918	9 501	9 291	9 433	10 644	10 336
endr. %		– 13,5	– 4,6	5,1	– 2,7	– 4,2	– 2,2	1,5	12,8	– 2,9
– kr per årsverk	149 000	134 000	130 200	141 400	144 200	144 600	146 800	153 600	178 600	178 500
endr. %		– 10,1	– 2,8	8,6	1,9	0,3	1,5	4,7	16,2	0,0
Normalisert regnskap										
– mill. kr	11 623	10 185	10 296	10 236	10 051	9 380	9 018	9 777	9 668	10 785
endr. %		– 12,4	1,1	– 0,6	– 1,8	– 6,7	– 3,9	8,4	– 1,1	11,6
– kr per årsverk	147 300	134 200	138 200	142 000	146 100	142 800	142 500	159 200	162 200	186 300
endr. %		– 8,9	3,0	2,7	2,9	– 2,3	– 0,2	11,8	1,9	14,8
– kr per årsverk inkl. effekt av jordbruksfradrag	151 700	142 900	148 300	154 300	157 900	154 700	154 900	179 400	183 600	209 000
endr. %		– 5,8	3,8	4,0	2,3	– 2,0	0,1	15,8	2,3	13,8
Industriarbeidere²										
– årslønn	250 700	263 000	276 200	285 900	296 200	306 300	317 300	334 800	354 400	367 400
endr. % ³		4,9	5,0	3,5	3,6	3,4	3,6	5,5	5,7	3,9

- 1) Eksklusive virkning av skattemessig inntektsfradrag fra og med 2000
- 2) Timelønnte industriarbeidere i NHO-bedrifter
- 3) Prosentene omfatter bare heltidsarbeidere og samsvarer ikke helt med årslønnsutviklingen som omfatter alle industriarbeidere

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010) og NOU 2010:4

Figur 4.7 Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital i mill. kroner og per årsverk iflg. totalkalkylens normaliserte regnskap 2000–2010, 2000 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng

I dette avsnittet omtales jordbrukets og næringsmiddelindustriens betydning i de enkelte fylkene for 2007. Jordbruk omfatter her også jakt og viltstell.

Bruttoprodukt og antall sysselsatte brukes som indikator på hva jordbruk og næringsmiddelindustri betyr i de enkelte fylkene, se tabell 4.2. Direkte støtte er ikke med i bruttoproduktet, og kapitalslit er ikke trukket fra. Sysselsettingen er målt som sysselsatte personer, og disse er fordelt på næring etter hvilken næring de arbeider mest i. For landet som helhet var bruttoproduktet i jordbruket 10,7 mrd. kroner i 2007 mot 10,1 mrd. kroner i 2006.

Rogaland er det største jordbruksfylket, både målt i bruttoprodukt og i sysselsetting. Målt som andel av totalt bruttoprodukt i fylket, er det i Nord-Trøndelag jordbruket betyr mest (3,5 %). Også i Hedmark, Oppland og Sogn og Fjordane stod jordbruket for mer enn 2 prosent av bruttoproduktet i fylket. Nord-Trøndelag, Oppland og Sogn og Fjordane er de fylkene der jordbruket står for størst andel av sysselsettingen.

Næringsmiddelindustri, medregnet drikkevare-, tobakksindustri og fiskeforedling, sysselsatte 50 700 personer i 2007. Bruttoproduktet i næringsmiddelindustrien gikk ned fra 33 mrd. kroner i 2006 til 31 mrd. kroner i 2007. Oslo er fylket med størst bruttoprodukt i næringsmiddelindustrien, mens Østfold har størst andel av bruttoproduktet fra nærings- og nytelsesmiddelindustri.

Fylker som Oslo, Hordaland, Østfold, og de tre nordnorske fylkene har stort bruttoprodukt og stor sysselsetting i næringsmiddelindustrien i forhold til i jordbruket. For noen fylker skyldes dette i noen grad fiskeindustri. Store jordbruksfylker som Oppland og Nord-Trøndelag har lite næringsmiddelindustri i forhold til jordbruksaktiviteten. Bruttoproduktet i næringsmiddelindustrien i Oslo er stort i forhold til antall sysselsatte i denne industrien. Det er flere mulige årsaker til dette, bl.a. kan næringsmiddelindustrien i Oslo være mest kapitalintensiv, og lønnsomheten kan være bedre der enn i andre fylker.

Jordbruk og nærings- og nytelsesmiddelindustri stod for ca. 6,3 prosent av bruttoproduktet i Nord-Trøndelag. Telemark hadde lavest samlet bruttoprodukt fra disse næringene (ca. 1,0 %). Mer enn 11 prosent av de sysselsatte personene i Sogn og Fjordane og Nord-Trøndelag var tilknyttet en av de to næringene.

I fylkesfordelt Nasjonalregnskap er ikke aktiviteten på Kontinentalsokkelen fordelt på fylker, men er lagt i et «ekstrafylke». Om lag 25 prosent av bruttonasjonalprodukt (BNP) og mindre enn 1 prosent av sysselsettingen var registrert i dette ekstrarfylket i 2007.

Betydningen av en næring for aktivitet i andre næringer, omtales ofte som ringvirkninger og måles gjerne ved såkalte multiplikatorer. Eldre analyser indikerer at inntekts- og sysselsettingsmultiplikatorene er i størrelsesorden 1,5 for jordbruk og skogbruk (se for eksempel Fagerås, 1984). Det vil grovt sagt si at en arbeidsplass i jordbruket genererer 0,5 arbeidsplasser i andre næringer, og en krone i økt bruttoprodukt i en næring øker bruttoproduktet i andre næringer med 0,5 kroner. Størrelsen på multiplikatorene vil være avhengig av hvor store områder en ser på. En har i dag relativt usikre tall for ringvirkninger, og selve ringvirkningsbegrepet er noe tvilsomt, bl.a. når det er relativt full sysselsetting.

Tabell 4.2 Bruttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2007

	Jordbruk				Nærings- og nytelsesmiddelindustri			
	BP		Sysselsetting		BP		Sysselsetting	
	Mill. kr	% ¹⁾	Per-soner	% ¹⁾	Mill. kr	% ¹⁾	Per-soner	% ¹⁾
Østfold	545	0,85	2 200	1,86	2 921	4,58	4 000	3,38
Akershus	508	0,34	1 900	0,79	1 931	1,31	3 100	1,29
Oslo	30	0,01	100	0,02	5 160	1,51	5 500	1,16
Hedmark	981	2,23	4 300	5,11	1 160	2,63	2 700	3,21
Oppland	911	2,09	6 200	7,31	758	1,74	1 400	1,65
Buskerud	788	1,16	2 300	1,93	728	1,07	1 200	1,01
Vestfold	542	0,97	1 800	1,74	1 372	2,46	2 800	2,71
Telemark	238	0,52	1 300	1,68	237	0,52	600	0,78
Aust-Agder	140	0,55	700	1,40	240	0,95	600	1,20
Vest-Agder	186	0,37	1 100	1,33	621	1,24	1 300	1,57
Rogaland	1 679	1,15	7 000	3,04	2 528	1,73	5 200	2,26
Hordaland	561	0,36	3 600	1,46	3 087	2,00	4 500	1,82
Sogn og Fjordane	581	2,01	4 200	7,71	813	2,82	2 000	3,67
Møre og Romsdal	637	0,85	4 100	3,32	2 526	3,37	3 800	3,08
Sør-Trøndelag	664	0,79	3 900	2,65	2 919	3,46	4 200	2,86
Nord-Trøndelag	963	3,46	4 900	8,40	782	2,81	1 500	2,57
Nordland	458	0,77	3 700	3,36	1 894	3,18	3 200	2,91
Troms	176	0,47	1 700	2,22	938	2,49	2 000	2,61
Finnmark	129	0,74	1 100	3,07	333	1,91	1 100	3,07
Landet	10 718	0,53	56 100	2,21	30 949	1,54	50 700	2,00

1) I prosent av totalt for fylket

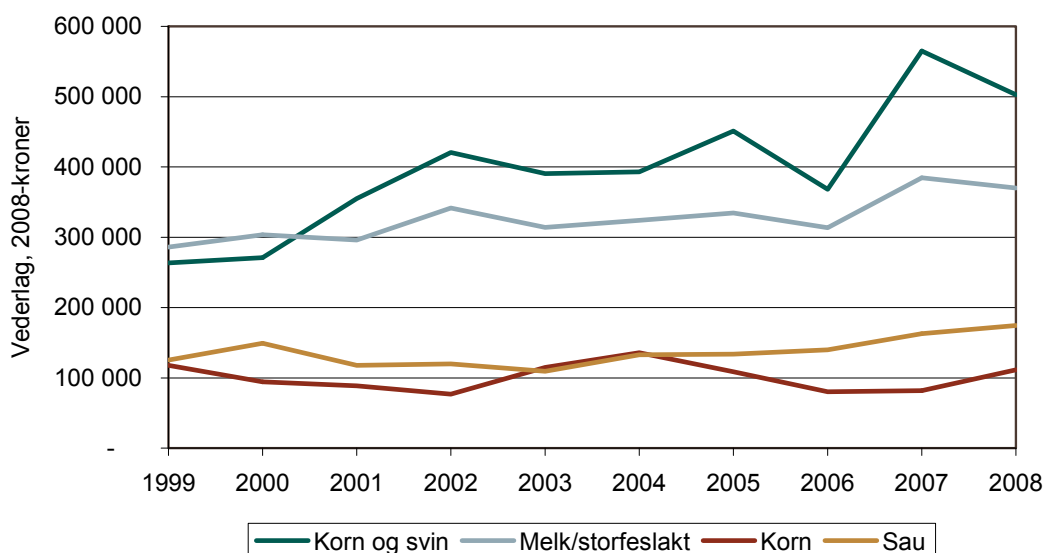
Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010a, 2010b og 2010c)

4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk

Jordbruket består av mange enkeltbruk spredt over hele landet med ulik størrelse og produksjonsform. *Totalkalkylen for jordbruket* viser samlet økonomiske resultatet for jordbruket i Norge, mens *Driftsgranskingene* som NILF utfører, viser hvordan økonomien er for ulike typer av bruk. Driftsgranskingen omfatter regnskap fra i underkant av 1000 bruk fra hele landet der en vesentlig del av familiens totalinntekt kommer fra bruket. Materialet grupperes etter landsdel, bruksstørrelse og driftsform.

Vederlag til arbeid og egenkapital framkommer når en tar inntektene i jordbruket og trekker fra alle kostnadene med unntak av lønn til leid hjelp. I kostnadene ligger også jordbrukets andel av familiens gjeldsrenter. Vederlaget til arbeid og egenkapital er godtgjøring for alt arbeid og brukerfamiliens egenkapital innsatt i produksjonen.

Figur 4.8 viser vederlag til arbeid og egenkapital per bruk for utvalgte driftsformer siste tiårsperiode. De fleste årene er vederlaget høyest for bruk med kombinasjon av korn- og svineproduksjon. Store utslag skyldes både avlingsmessige og markedsmessige forhold. Melk- og storfekjøttproduksjon er mindre påvirket av avlingsvariasjoner, og prisvariasjonen er relativt liten.

Figur 4.8 Vederlag til arbeid og egenkapital per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 1999–2008. Faste 2008-kroner

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Resultatet i ensidig kornproduksjon er svært påvirket av avlingene det enkelte året, men prisene spiller også en rolle. Produksjon av sauekjøtt påvirkes bl.a. av beiteforholdene og av kjøttprisene. De forskjellige produksjonene har svært ulik gjennomsnittlig arbeidsinnsats. Av de fire viste produksjonene, er det melk og storfeslakt som har størst arbeidsforbruk med i underkant av 1,9 årsverk á 1 845 timer. Kombinasjonen korn og svin har ca. 1,7 årsverk, sauehold ca. 1,2 årsverk og ensidig kornproduksjon ca. 0,5 årsverk. Produksjonsomfanget per bruk i disse driftsformene har økt i perioden og spesielt i svineholdet.

For de fleste driftsformer økte både kostnadene og inntektene i 2008. For alle bruk sett under ett økte de samlede kostnadene med 14 prosent målt i nominelle kroner. Produksjonsinntektene økte med 12 prosent. Sammenlikner en prisene eksklusiv tilskudd i 2008 med prisene i 2007, ser en at prisene på sau- og lamme-kjøtt økte mest. Prisene på alle andre registrerte produkter var også høyere.

Avlingene for bygg, havre og hvete var henholdsvis 460, 445 og 509 kg per dekar i 2008. Dette er økning i avling for alle kornslag fra året før. Bygg økte mest, men alle kornslagene hadde avlinger over gjennomsnittet for perioden 2005–2007.

Tabell 4.3 viser noen tall for gjennomsnittlig bruksstørrelse og oppnådd resultat for de fire brukstypene i 2008. Av tabellen går det fram at kombinasjonen korn og svin er den driftsformen som gir best avkastning. Sauehold har i mange år hatt dårligst lønnsomhet av driftsformene, men i 2006 hadde kornproduksjon et lavere overskudd, og bruk med storfekjøttproduksjon har også hatt svakere resultat.

Driftsoverskuddet skal gi betaling for brukerfamiliens arbeidsinnsats og avkastning på all kapital som er satt inn i produksjonen. Det går fram av tabell 4.3 at det er forskjeller både i arbeids- og kapitalinnsatsen mellom de fire driftsformene. Familiens arbeidsfortjeneste viser hva som er igjen til arbeidsbetaling når kapitalen har fått en rimelig forrentning (6,0 % i 2008).

Tabell 4.3 Noen gjennomsnittstall for driftsgranskingsbruk med forskjellige driftsformer. 2008

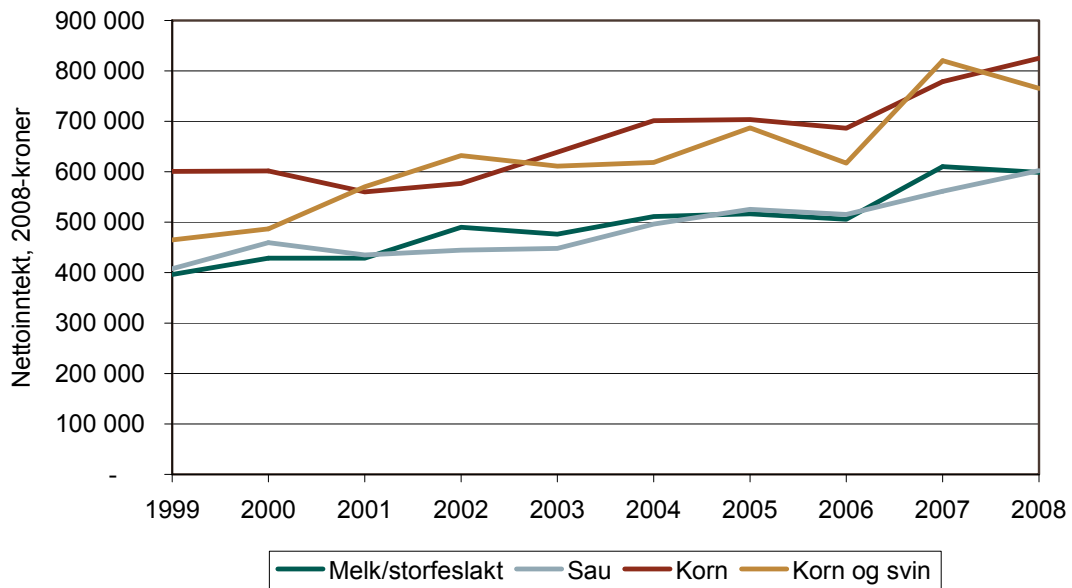
	Melk og storfe- slakt	Sau	Korn	Korn og svin
Areal, dekar	305	203	357	387
Eiendeler i jordbruk, 1 000 kr	2 174	885	1 364	3 669
Produksjonsinntekter, 1 000 kr	1 189	509	504	2 462
Variable kostnader, 1 000 kr	368	111	105	1 185
Faste kostnader, 1 000 kr	488	247	262	738
Driftsoverskudd, 1 000 kr	333	151	137	539
Rentekrav, 6,0 %	126	51	80	210
Fam. arbeidsinnsats, årsverk á 1 845 t.	1,45	0,95	0,47	1,35
Fam. arbeidsfortj. per årsverk, 1 000 kr	133	98	115	234
Vederlag til arb. og EK, 1 000 kr per årsverk	198	149	212	299

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Undersøkelsen gir også informasjon om brukerfamilienes samlede inntekt, ikke bare fra jordbruket. Nettoinntekt omfatter driftsoverskudd fra jordbruk, skogbruk, andre næringer, samt lønns- og renteinntekter. Renteutgifter og kår er trukket fra.

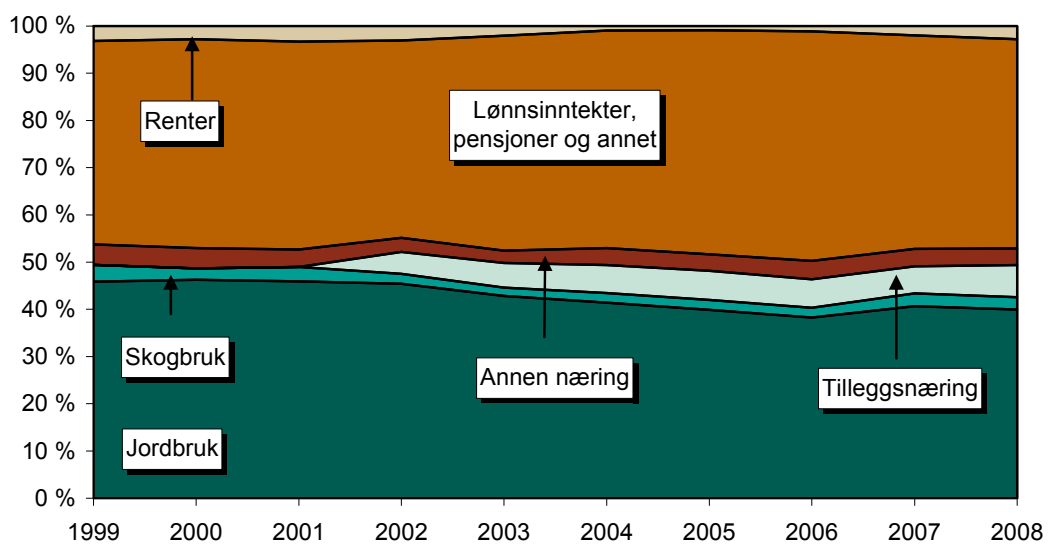
Betydelige inntekter fra annet enn jordbruk er mer vanlig på bruk med saue- eller kornproduksjon enn på bruk med melkeproduksjon og på bruk med kornproduksjon i kombinasjon med svinehold. Det har sammenheng med at arbeidsomfanget i jordbruket er mindre på bruk med sauehold og i kornproduksjon. *Nettoinntektene* for brukerfamiliene på bruk med ulik driftsform viser derfor et annet bilde enn hva driftsoverskuddet fra jordbruket alene skulle tilsi, se figur 4.9.

For 2008 var nettoinntekten på bruk med melkeproduksjon og sauekjøttproduksjon henholdsvis kr 598 800 og kr 602 400. På bruk med kornproduksjon var nettoinntekten høyere, kr 824 900, mens bruk med kornproduksjon i kombinasjon med svinehold hadde nettoinntekt på kr 765 400. Nettoinntekten varierer noe fra år til år, men mindre enn jordbruksinntektene. Det var en noe høyere andel av nettoinntekten som kom fra jordbruket i først halvdel av tiårsperioden. Denne tilpasningen skjer relativt langsomt, og årlig variasjon i driftsoverskuddet vil derfor også gi utslag i nettoinntekten. På samme måte som for driftsoverskuddet, vil den årlige variasjon i nettoinntekten være størst på bruk med planteproduksjon for salg.

Figur 4.9 Nettoinntekt per bruk for ulike driftsformer. 1999–2008. Faste 2008-kr
Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Figur 4.10 viser sammensetningen av brukerfamiliens samlede inntekter i perioden 1999–2008. Jordbrukets andel av brukerfamiliens samlede inntekter utgjorde i 2008 ca. 40 prosent. 50 prosent av brukerfamiliens samlede inntekter hadde tilknytning til totalressursene på bruket. Det betyr at 10 prosent av alle inntektene kom fra skogbruk, tilleggsnæring og fra verdien av familiens arbeid på nyanlegg tilknyttet bruket.

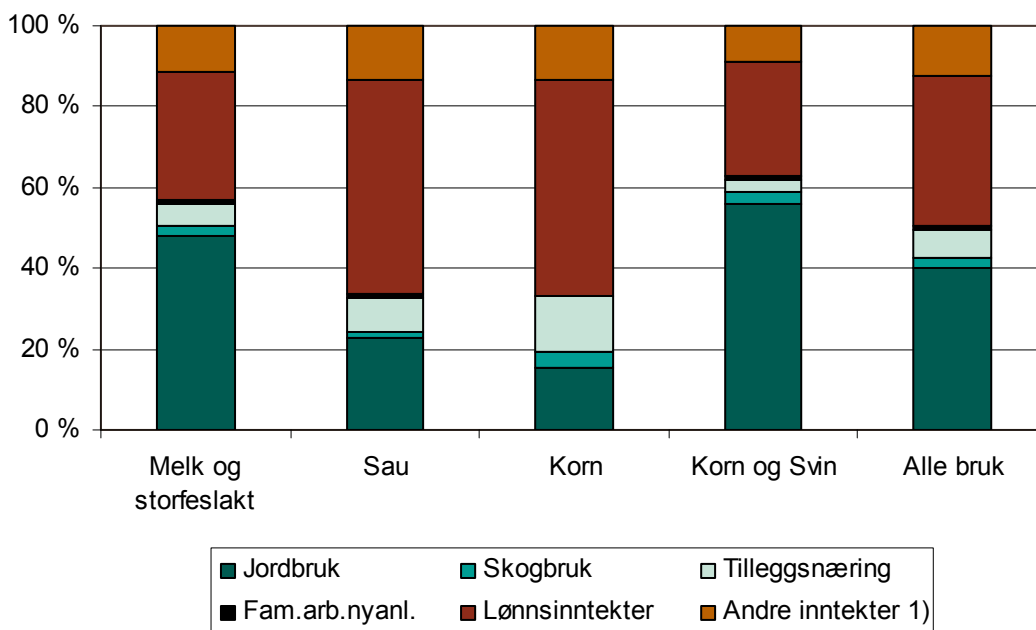

Figur 4.10 Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 1999–2008

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Figur 4.11 viser det samme for 2008, fordelt på ulike produksjoner. Sammenstillingen av brukerfamiliens samlede inntekter er vist for de fire driftsformene og som gjennomsnitt for alle bruk. Figuren viser tydelig forskjell mellom driftsformene. Driftsformene korn og sau henter henholdsvis 15 og 23 prosent av de samlede inntektene fra jordbruket. Andelen av inntekter tilknyttet brukets totalressurser er 33 prosent for begge. I saueholdet og kornproduksjonen er lønnsinntekter brukerfamiliens viktigste inntektskilde. For melkeproduksjon og kombinert kornproduksjon og svinehold er jordbruksandelen av de samlede inntektene henholdsvis 48 og 56 prosent. Disse driftsformene henter henholdsvis 58 og 63 prosent av inntektene fra brukets totalressurser.

Figur 4.11 Sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter. 2008

1) Andre inntekter består av overskudd fra annen næring, pensjoner, renter og aksjeutbytte med mer

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Regional inntektsutjevning mellom bønder har lenge vært et mål i landbrukspolitikken. I tabell 4.4 er resultater fra melkeproduksjonsbruk med mellom 12 og 18 årskyr i 6 områder sammenlignet. Gjennomsnittlig antall årskyr for disse gruppene ligger i intervallet 15,3 til 15,9. Vestlandet var i 2008 den landsdelen som hadde dårligst lønnsomhet målt i lønnssevne per time, mens Trøndelags flatbygder lå høyest. Både disse og andre beregninger tyder likevel på at de landbrukspolitiske virkemidlene bidrar til å jevne ut de regionale forskjellene i lønnsomheten i melkeproduksjon.

Tabell 4.4 Nøkkeltall for melkeproduksjonsbruk med 12–18 årskyr i ulike områder. 2008

Område	Antall bruk	Antall årskyr	Areal dekar	Driftsover-skudd per bruk, 1000 kr	Lønns-evne kr/time
Østlandets flatbygder	9	15,9	252	265	84,96
" andre bygder	27	15,4	234	289	87,66
Vestlandet	26	15,4	204	256	79,58
Trøndelags flatbygder	10	15,3	294	332	98,65
" andre bygder	20	15,4	233	275	80,49
Nord-Norge	30	15,5	283	302	93,51

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009)

Litteratur

Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2008 og 2009 og budsjett 2010. Registrerte og normaliserte tall.* Oslo, juni 2010.

Fagerås, E., 1984. Ringvirkninger. I: *NOU 1984:21B Vedlegg til utredning om statlig næringsstøtte i distriktene (bygdeutvalget)*. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Trondheim.

Landbruks- og matdepartementet, 2010. Prop. 133 S Jordbruksoppkjøret 2010 – endringer i statsbudsjettet for 2010 m.m.

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2009) *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk 2008*.

NOU 2010:4. *Om grunnlaget for inntektsoppkjørene 2009*.

Statistisk sentralbyrå (2010a). *Sysselsatte personer etter næring (F)*. Tabell 06820. URL: www.ssb.no. 01.06.2010.

Statistisk sentralbyrå (2010b). *Bruttoprodukt etter næring (F)*. Tabell 05559. URL: www.ssb.no. 01.06.2010.

Statistisk sentralbyrå (2010c). *Bruttoprodukt og sysselsetting i jordbruket (F)*. Spesialbestilling fra Xiaoming Chen i SSB, mail mottatt 08.06.2010.

5 Produksjon, bearbeiding og forbruk av jordbruksvarer

Produksjonen av jordbruksvarer har vært rettet mot å dekke det innenlandske forbruket av de varer det er naturlig å produsere i Norge. Av klimatiske årsaker, men også arealmessige, er det imidlertid begrenset hvor stor del av forbruket som kan produseres i Norge.

De klimatiske forholdene gjør at en del produkter som etterspørres, for eksempel mye frukt og en del andre grøntprodukter, ikke er mulig å produsere i Norge. Vekster til f.eks. sukkerproduksjon, som veier tungt i selvforsynings-sammenheng, produseres heller ikke i Norge, samtidig som en god del av matkornet importeres. Kostnadmessige forhold har gjort at det med unntak for visse meieriprodukter og som markedsregulering, ikke har vært aktuelt med noen eksportproduksjon. Ost er et meieriprodukt med ikke ubetydelig eksport, noe det også tidligere var for smør. Muligheten til å drive eksport er imidlertid redusert fra og med 2000, gjennom forpliktelser i WTO-avtalen knyttet til reduksjon i bruk av eksportstøtte. Ikke minst gjelder dette eksport av storfekjøtt. Internasjonale rammebetingelser er tidligere beskrevet i kapittel 2.2.

Omsetningen beskrevet i dette kapitlet er for det meste avgrenset til førstehåndsomsetningen, hvor landbrukssamvirket står for hovedtyngden, men det er også sett noe på omfanget av næringsmiddelindustrien, strukturen i dagligvarehandelen og prisutviklingen på matvarer. Vi har også med en kort beskrivelse av andre markedskanaler og en oversikt over produksjon av økologiske varer.

5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge

Både omsetningsformene og omfanget av bearbeiding av jordbruksvarer, kan variere mye. Den enkleste omsetningsformen er direkte salg fra produsent til forbruker av et ubearbeidet produkt for umiddelbart konsum, f.eks. jordbær solgt fra veikanten. De aller fleste jordbruksprodukter går likevel gjennom ett eller flere ledd før de selges i butikk, enten ved at produktet pasteuriseres, parteres, fryses, bearbeides videre etc., eller ved at det inngår som ett av flere råstoff i framstilling av et produkt. I takt med den økonomiske og samfunnsmessige utviklingen har matindustrien overtatt stadig mer av den bearbeidingen av matvarer som tidligere foregikk i husholdningene. Samtidig har omsetningen gjennom varehandelen fått økt betydning. I dette kapitlet er det sett på deler av denne virksomheten, avgrenset til salget fra bonden (førstehåndsomsetningen), bearbeidingen av matvarer, dvs. matindustrien, og varehandelen. Alternative markedskanaler er også kort omtalt.

5.1.1 Førstehåndsomsetningen

Salg fra bonde til neste ledd i verdikjeden (førstehåndsomsetning) har i prinsippet tre kanaler:

1. Salg gjennom samvirkeselskapene
2. Salg til andre frittstående bedrifter som detaljister, grossister, slakterier og videreforedlingsbedrifter
3. Direkte salg til forbruker, ved selvplukk, gårdssalg, dørsalg osv.

Betydningen av de ulike omsetningssystemene er avhengig av type produkt. For husdyrprodukter betyr omsetning gjennom samvirket (1) mest, med frittstående bedrifter (2) som nest viktigste omsetningsvei. For hagebruksprodukter og poteter er det frittstående bedrifter (2) som er viktigst. Mesteparten av kornet selges via samvirket (1)⁷. Salg direkte til forbruker (3) betyr totalt sett lite, men er likevel av betydning for visse frukt, bær og grønnsaksslag, samt for poteter og egg. Totalt sett er det samvirket som har størst andel av førstehåndsomsetningen av landbruksvarer i Norge.

Tabell 5.1 Markedsandeler for landbrukssamvirket. Råvarer. prosent, 1989 og 2009

Samvirke	1989	2009
Melk	100	96
Kjøtt	80	71
Egg	69	73
Fjørfe kjøtt	85	74
Honning	57	65
Korn ¹		55
Poteter	29 ²	34
Grøntprodukter	24 ²	63

1) Statlig kjøpeplikt inntil 1.7.2001

2) 1990/91

Kilde: Landbrukssamvirket (2010)

5.1.2 Videreforedling

Matindustrien er en stor avtaker av landbruksprodukter og mye av videreforedlingen skjer her. Industrien har derfor også stor betydning for verdiskapning og sysselsetting. Matindustri er med sine nær 47 597 sysselsatte (2008) den nest største industrisektoren i Norge, etter verkstedindustrien. Ser man på jordbruksbasert matindustri (matindustri eksklusiv fiske-, drikke- og tobakksvarer) er det snakk om ca. 34 300 sysselsatte, eller ca. 13 prosent, av de sysselsatte i industrien totalt. I tabell 5.2 er det gitt noen nøkkeltall for matindustri, og for industrien totalt.

⁷ Korn var tidligere i en særstilling ettersom så godt som alt korn ble solgt til staten ved Statens landbruksforvaltning (tidl. Statens kornforretning). Dette ble endret fra 1. juli 2001 da statens kjøpeplikt for korn ble avviklet og erstattet med et målprissystem.

Tabell 5.2 Hovedtall for norsk matindustri

År	Virksomhet	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Brutto prod. verdi, mill. kr
1990	Matindustri	1 918	49 348	75 083
	<i>Industrien totalt</i>	<i>11 390</i>	<i>276 939</i>	<i>304 655</i>
2007	Matindustri	1 439	47 911	152 170
	<i>Industrien totalt</i>	<i>10 173</i>	<i>263 287</i>	<i>779 098</i>
2008	Matindustri	1 414	47 597	166 159
	<i>Industrien totalt</i>	<i>9 775</i>	<i>266 151</i>	<i>818 468</i>

Kilde: Nordlund (2010)

Tabell 5.3 Matindustri, fordeling etter sektor, 2008

Sektor	Antall sysselsatte	Brutto prod. verdi, mill. kr
Kjøtt og kjøttvarer	12 247	41 025
Fisk og fiskevarer	8 538	34 811
Meierivarer og iskrem	6 206	18 193
Frukt og grønnsaker	1 222	3 584
Andre matvarer	14 488	46 097
Drikke- og tobakksvarer	4 772	22 450

Kilde: Nordlund (2010)

Matindustrien er mindre konjunkturutsatt enn øvrig industri, dvs. at den er mindre følsom for generelle konjunktursvingninger. Det så man spesielt i 2009 da industrien generelt hadde en lavkonjunkturperiode mens matindustrien hadde vekst i bruttoprodukt. For en mer utfyllende beskrivelse av norsk matindustri henvises for øvrig til rapporten *Mat og industri 2009 – Status og utvikling i norsk matindustri* (Nordlund, 2010).

FOTO: © TINES DATABANK

5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen

Mesteparten av de bearbejdede matvarene distribueres og omsettes gjennom varehandelen. Varehandelsstatistikken fra Statistisk sentralbyrå gir oppgaver over sysselsetting og omsetning knyttet til varehandelen av bl.a. mat- og drikkevarer. I tabell 5.4 er det gjengitt en del hovedtall for engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer.

Tabell 5.4 Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer

	Virksomhet ¹	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Omsetning, mrd. kr
1996	Engroshandel	1 870	16 667	110 986
	Butikkhandel	10 372	62 223	85 204
1998	Engroshandel	1 737	17 311	132 986
	Butikkhandel	9 561	65 999	93 239
2000	Engroshandel	1 694	15 664	138 410
	Butikkhandel	9 119	69 593	101 751
2002	Engroshandel	1 718	15 149	150 954
	Butikkhandel	8 925	71 189	113 333
2004	Engroshandel	1 783	15 609	157 413
	Butikkhandel	8 516	73 555	123 190
2006	Engroshandel	1 710	15 075	186 021
	Butikkhandel	8 181	73 079	131 780
2007	Engroshandel	1 713	16 000	201 421
	Butikkhandel	8 482	74 854	139 794
2008	Engroshandel	1 634	16 714	218 812
	Butikkhandel	8 234	74 645	150 310

1) Butikkhandel er summen av undergruppene 52.11 og 52.2 i varehandelsstatistikken fra SSB

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010)

Det har vært en økning i sysselsettingen i varehandelen tilknyttet mat- og drikkevarer i den perioden en ser på. Med unntak av 2007, har antall bedrifter gått ned. Omsetningen viser ellers en økning.

I løpet av 90-tallet skjedde det store endringer innen omsetningen av matvarer i Norge. I 1990 hadde fire konsern hånd om ca. 46 prosent av omsetningen innen detaljhandelen med dagligvarer. I 1999 var dette tallet økt til 99 prosent. Disse fire er Coop Norge (tidligere Forbrukersamvirket), ICA Norge AS, REMA 1000 Norge AS og NorgesGruppen ASA. Gruppene/konsernene har i løpet av denne tiden utvidet sine funksjoner fra kjeder på detaljistnivå, dvs. butikkfunksjonen, til å omfatte også grossistfunksjonene, dvs. mottak og distribusjon av varer fra produsentene ut til butikk. Kjedene har derved økt sin makt i omsetningsleddene av matvarer slik at produsentgrupperingene, produsentene av de enkelte matvarene, møter sterkt konsentrerte kjøpergrupperinger og er avhengig av kontrakter med disse for å få avsetning for sine produkter.

Den økte betydningen av kjedemakten innen varehandelen har bidratt til oppmerksomheten rundt prisutviklingen på matvarer. Har matvarene blitt billigere som

følge av kjededannelsen? Hvis ikke, hvor har gevinsten avleiret seg? I kapittel 5.3 er det sett nærmere på prisutviklingen for visse matvarer fra bonde til forbruker.

Tabell 5.5 Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år

År	Total omsetning	ICA Norge	Norgesgruppen	REMA 1000	Coop Norge	Øvrige
2001	86 949	24,5 %	34,1 %	16,2 %	24,5 %	0,7 %
2008	126 420	16,4 %	39,7 %	18,7 %	24,1 %	1,1 %
2009	134 232	15,7 %	40,0 %	20,3 %	24,0 %	0,0 %

Kilde: Kjuus (2010)

Konsernene har sine respektive detaljistgrupper med ulike butikkonsepter. Lavpris-butikker er et konsept hvor vareutvalget er begrenset og fokus er på pris. Videre er supermarkeder en butikktype med større vareutvalg, bedre utvalg i ferske kjøtt- og fiskevarer, ferskvaredisk for ost osv. Hypermarkeder har i tillegg andre husholdnings- og fritidsrelaterte varer. Butikker basert på lavpriskonseptet utgjør nå ca. 51 prosent av dagligvaremarkedet i Norge.

Tabell 5.6 Butikktypers omsetningsandel etter størrelse (i prosent)

År	Hypermarked	Store supermarkeder	Små supermarkeder	Supretter	Små dagligvarebutikker
2001	5,0 %	19,0 %	48,0 %	27,0 %	1,0 %
2008	9,2 %	20,1 %	49,9 %	19,0 %	0,6 %
2009	9,3 %	20,3 %	51,2 %	18,6 %	0,5 %

Kilde: Kjuus (2010)

5.1.4 Alternative markedskanaler

Omsetning utenom de tradisjonelle varestrømmene og de fire store dagligvarekjedene utgjør i volum en svært liten del av norsk matvareforbruk. Disse alternative kanalene kan likevel være viktige både for tilbudet til forbrukerne og for produsentenes økonomi og utviklingsmuligheter. Alternative kanaler som innvandrerbutikker, spesialforretninger, markeder, gårdsbutikker og selvplukk, bidrar til å gi norske forbrukere et mer mangfoldig mattilbud, både mht. kvalitet, pris og handleopplevelse. Produsenter kan på sin side få solgt produkter som har et lite volum og dermed ikke er interessant for de store aktørene. Ved å ta hele eller deler av distribusjons- og salgsjobben selv, kan produsentene også oppnå en større inntjening på produktene sine. Alternative kanaler kan også være viktig i en produkt- og bedriftsutviklingsfase, og en del produkter som i en startfase selges direkte fra produsent, blir etter hvert å finne i butikkhyllene.

Satsingen på økt matmangfold og økt verdiskaping, blant annet gjennom verdi-skapningsprogrammet for mat, har stimulert småskalaprodusenter og skapt både muligheter og behov for nye markedskanaler. Flere aktører er med på å organisere alternative markedskanaler (Jervell & Borgen 2004). Landbruksdepartementets

arbeid med konkurransestrategier for norsk mat var utløsende for etableringen av Norsk gårdsmat i 1998. De store samvirkebedriftene har sett på ulike organisasjonsmodeller for arbeidet med småskala- og nisjeprodukter både internt og gjennom å støtte initiativ som for eksempel Bondens marked. Også dagligvarebedriftene har utforsket modeller for å ta inn og omsette lokale produkter i butikkene (Jervell 2003). Andre kanaler er etablert gjennom lokale initiativ, med eller uten medvirkning fra lokale myndigheter og næringsorganisasjoner.

5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer

I dette kapittelet er utviklingen i forbruk og produksjon gjengitt for en del viktige varer i norsk jordbruk. Forbruket er beregnet på engrosnivå. Faktisk forbruk vil ligge lavere på grunn av svinn i omsetningskjeden og hos forbruker. Tallmaterialet er også presentert i vedleggstabellene 6–10.

5.2.1 Melk og melkeprodukter

Etter en relativt kraftig nedgang fra midten av 1980-tallet fram til starten av 2000-tallet har totalforbruket av melk vært relativt stabilt. Selv om forbruket totalt sett har gått ned, har forbruket utviklet seg ulikt produktgruppene imellom. Det er særlig forbruket av konsummelk og smør som har gått ned mens yoghurt og ost har økt jevnt. Forbruket av konsummelk som var på 777 mill. liter i 1980, var i 2009 på 509 mill. liter, en nedgang på nær 35 prosent. Innen konsummelkgruppen har det også skjedd betydelige dreininger. Helmelk er kraftig redusert mens lettmelk inkl. ekstralett raskt ble den dominerende drikkemelktypen. Skummetmelk holder sin posisjon. Yoghurt inngår i konsummelkgruppen i figur 5.1 og utgjør en økende andel av denne. Smørforbruket gikk kraftig ned på 80-tallet, mens forbruket av ost som i 1980 var på 50,9 mill. kg, var økt til 82,5 mill. kg i 2009, en økning på 62 prosent. Økt konkurranse fra andre produkter, særlig på pris, fokus på kosthold og helse og endrede spisevaner, forklarer mye av nedgangen for konsummelk og smør. Siden fortjenesten er høyest ved salg av konsummelk, har en slik forbruksutvikling negative økonomiske konsekvenser for melkeprodusentene.

Melkeproduksjonen er redusert som følge av forbruksutviklingen, men også på grunn av reduserte eksport muligheter som følge av WTO-avtalen. Meierileveransen ligger nå på i overkant av 1 500 mill. liter mens den fram til 1990-tallet var på over 1 800 mill. liter. I 1982 hadde en den høyeste registrerte meierileveransen med 1 880 mill. liter, se også figur 5.1. I juni-prognosen regner Prognoseutvalget for melk med en meierileveranse i 2010 på 1 521 mill. liter.

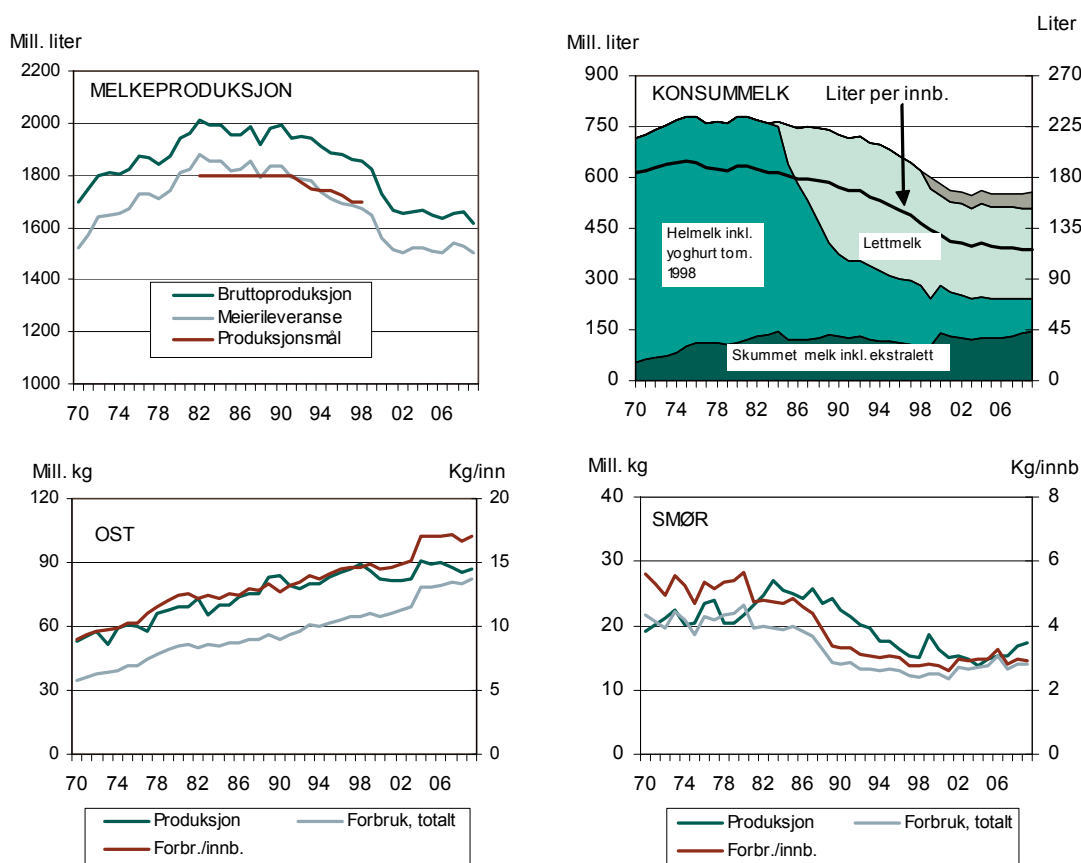
Melkeproduksjonen ble tidligere redusert ved blant annet inndraging av melkekvoter, dvs. statlig oppkjøp. Ettersom situasjon i melkesektoren etter hvert ble lettere, har fra 2002 praktisk talt alle solgte kvoter blitt omsatt. I 2009 ble 15,2 mill. liter omsatt fra staten, mens 11,2 mill. liter ble omsatt privat.

Den dominerende stillingen til TINE BA karakteriserer omsetningen av meierivarer. Det gjelder særlig førstehåndsomsetning og i noe mindre grad videreføring. Andre produsenter av foredlede meierivarer er blant annet Synnøve Finden Meierier AS og Kavli. Disse har osteproduksjon basert på råstoff kjøpt av TINE BA. Når det gjelder melk til produksjon av faste produkter, har samvirket leveringsplikt til andre produsenter. Det skal muliggjøre konkurranse i meieri-

sektoren. Q-meieriene, som omfatter de to enhetene Gausdalmeieriet og Jæren Gårdsmeieri, produserer konsummelk og yoghurt basert på melk fra egne produsenter. De hadde en leveranse av kumelk i 2009 på 64,9 mill. liter mot 1 437,0 mill. liter for TINE.

TINE BA var i 2009 eid av 15 100 melkeprodusenter (aktive). Fra 2002 ble TINE-meieriene organisert som *ett* konsern, med fem regionale datterselskaper. Produsentene eier nå morselskapet TINE BA mens de regionale meieriselskapene, TINE Meieriene, er de produserende enhetene. Meieriproduktene fra TINE BA produseres og selges under merkenavnet TINE. Etableringen av merkenavn er en del av konkurransestrategien og skal samtidig øke forbrukernes tilhørighet til merkevaren (produsenten).

Figur 5.1 Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2009

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet (2009) Budsjettutvalget for jordbruket (2010)

Strukturutvikling

Strukturen innen meieriindustrien har vært preget av redusert melkeproduksjon og reduksjon i antall melkeprodusenter samtidig som det er et kostnads- og effektiviseringspress.

Tabell 5.7 viser antall bedrifter med produksjon av meierivarer. Tallene før/etter 1997 er ikke direkte sammenliknbare pga. avgrensning i statistikken. Bedriftstallene omfatter også småskalaprodusenter hvor anleggene kan avvike mye fra de mer «volumpregede». Antall anlegg innen meierisamvirket var i 1993 og 2009 henholdsvis 107 og 44.

Tabell 5.7 Antall bedrifter med produksjon av meierivarer¹

1993	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2008
117	91	92	79	83	86	92	92

1) Avgrenset til bedrifter med mer enn 0,5 årsverk t.o.m. 1997

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010b)

5.2.2 Kjøtt og egg

Totalforbruket av kjøtt har økt mer eller mindre uavbrutt de tre siste ti-årene, med 2008 som et foreløpig historisk toppunkt. Forbruket var da på 330 000 tonn, som var ca. 80 prosent høyere enn tidlig på 1980-tallet. Økningen blir noe lavere per person på grunn av befolkningsvekst. Forbrukstallene gjelder kjøtt fra husdyr, dvs. storfe og kalv, sau/lam, svin og fjørfe eksklusiv grensehandel. Produksjonen for salg i 2008 var på 317 000 tonn, mens forbruket altså var litt høyere. Det resterende, vesentligst storfekjøtt, ble importert. Basert på prognosene fra Nortura per mars 2010 har Budsjettnemnda for jordbruket anslått en salgsproduksjon i 2010 på 320 000 tonn, mens forbruket er anslått til 329 000 tonn, litt lavere enn i 2008. Grunnlaget for den norskproduserte delen av kjøttforbruket er totalforbruket fratrukket importkvoter med tollettelser.

Produksjon og forbruk vil avvike noe mellom år, slik at en kan få større eller mindre over-/underdekning av norsk vare. På grunn underdekning av norskprodusert kjøtt, spesielt storfe, har det vært nettoimport. For 2009 og 2010 er underdekningen redusert. Importen består av kvoteimport og annen ordinær import for å dekke markedet. Kvoteimport gjelder import av visse kvanta med redusert toll som Norge er forpliktet til gjennom internasjonale avtaler (WTO), samt kvoteimport uten toll fra land som inngår i SACU (Den sør-afrikanske tollunion). Import fra SACU-land er noe som Norge ensidig har åpnet adgang for. Nettoimporten av kjøtt i 2010 er av Budsjettnemnda anslått til nær 9 000 tonn mot 19 000 tonn i 2008. Av 9 000 tonn i 2010 er 2 000 tonn «WTO-kvoter» og 5 156 tonn SACU-import. Dersom norsk produksjon og import til sammen overstiger forbruket av kjøtt i Norge, vil dette i noen grad kunne kompenseres med eksport.

Av kjøttslagene er det fjørfe som over tid har hatt den relativt sett sterkeste forbruks- og produksjonsøkningen med en seksdobling fra tidlig på 80-tallet, hvorav den kraftigste økningen har skjedd de siste 10–15 årene. Forbruk og produksjon av svinekjøtt har også økt betydelig, en økning på ca. 50 prosent i samme tidsrom.

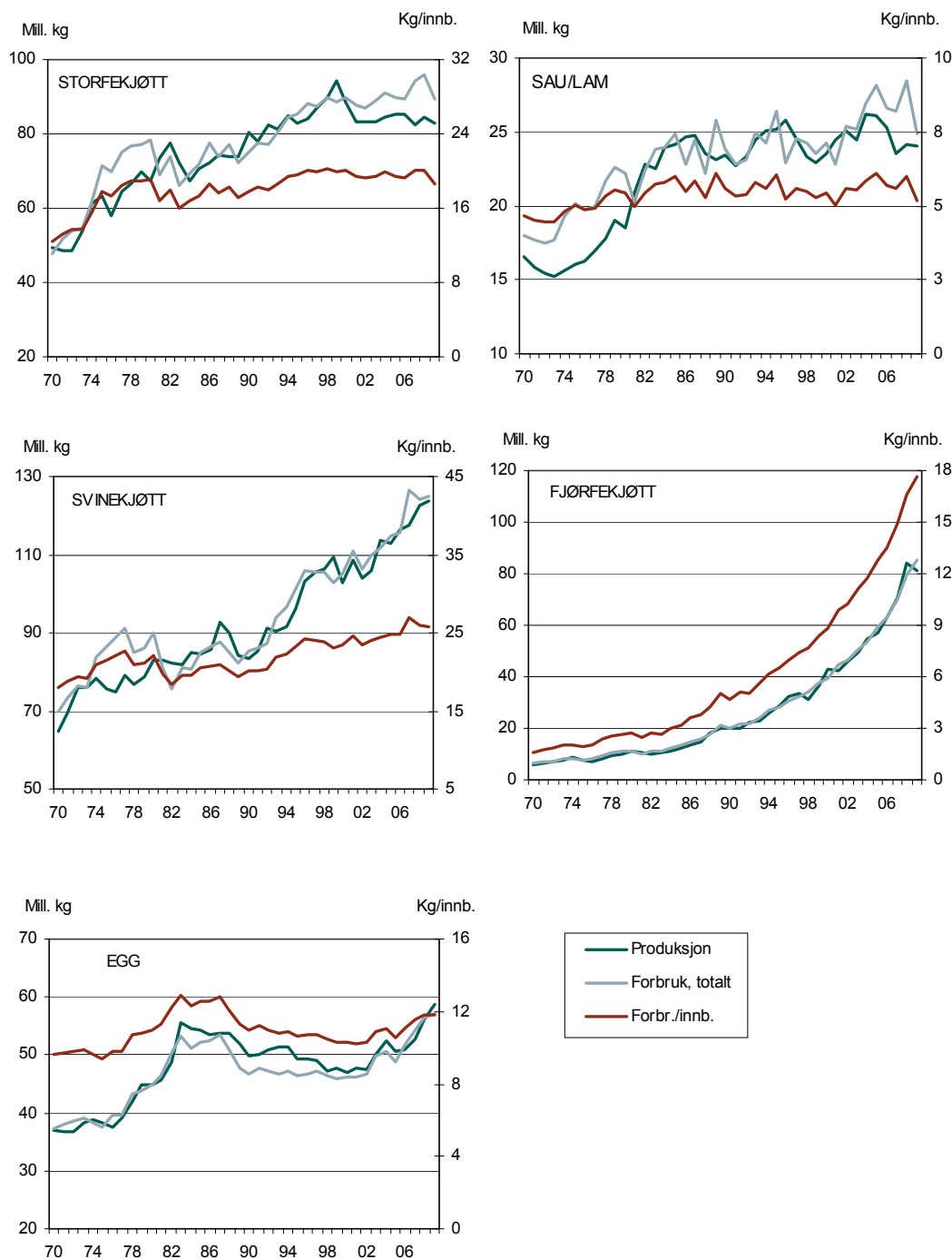
Økningen i kjøttforbruket henger sterkt sammen med gunstig prisutvikling på kjøtt og sterk inntektsvekst i befolkningen generelt. Til tross for forbruksøkningen er forbruket lavere i Norge enn i de andre nordiske landene.

Når det gjelder egg viser produksjon og forbruk en økning de siste årene etter en periode med små endringer.

Foredling, omsetning og strukturutvikling i kjøttsektoren

Foredling og omsetning av kjøtt er karakterisert ved samvirkets sterke stilling innen førsteleddsomsetningen, slaktingen. Andelen innen slaktingen var på 71 prosent mens den innen ferdigvare (skåret vare) var på 47 prosent ifølge Landbruks-samvirket 2010.

Fra 2006 er Nortura BA (tidl. Norsk Kjøtt BA) konsernet innen kjøtt-samvirket. Nortura er en sammenslåing av selskapene innen kjøtt- og egg-samvirkene, Norsk Kjøtt BA og PRIOR ANS. Kjøttbransjens Landsforbund organiserer en stor del av de private aktørene.

Figur 5.2 Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2009

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet (2009) Budsjettmemnda for jordbruket (2010)

Gilde Norge BA, med varemerket Gilde, er kjøttssamvirkets markedsaktør, mens Gildebedriftene driver slakterivirksomhet og foredling av kjøttvarer.

I 2009 var Nortura BA eid av 29 400 medlemmer innen kjøtt- og eggssamvirket. Nortura BA arbeider for å sikre medlemmenes og Gildebedriftenes interesser i markedet. Nortura har ansvaret for å gjennomføre markedsregulering av kjøtt i Norge. Det var 6 100 årsverk i kjøtt- og eggssamvirket i 2009.

Ifølge Kjøttbransjens Landsforbund (KLF) utgjorde medlemsmassen per 1.7.2009 161 bedrifter med ca. 4 100 årsverk. Bedriftene spenner fra større slakterier til mindre spesialforretninger. Hovedvekten av KLFs medlemsbedrifter driver imidlertid bearbeiding. De største private aktørene i førstehåndsomsetningen eller slaktingen, er Fatland Skjeggerød gruppen, Furuseth AS, Prima Slakt AS og Midt-Norge Slakteri AS. Større private bedrifter innen den bearbeidende industrien er SPIS Grilstad AS, Fatland Skjeggerød gruppen, Nordfjord Kjøtt AS, Stabburet AS (Orkla), Finsbråten AS/Krone Kjøttprodukter AS og Leiv Vidar AS.

Antall bedrifter med slakting og produksjon av kjøtt i SSBs industristatistikk er vist i tabell 5.8. På samme måte som i meierisektoren, kommer nedgangen i antall produsenter og det generelle kostnads- og effektiviseringspresset også til uttrykk i industridelen, som tabell 5.9 gir uttrykk for. Det er dermed enhetene innen den bearbeidende industrien inkl. småskalaprodusenter som har bidratt til å opprettholde eller øke det totale antall bedrifter. Mange av disse har et begrenset produksjonsvolum.

Tabell 5.8 Antall bedrifter med slakting og produksjon av kjøttvarer¹

Antall bedrifter	1993	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2008
	96	105	134	123	132	137	143	147

1) Avgrenset til bedrifter med mer enn 0,5 årsverk t.o.m. 1997

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010b)

Tabell 5.9 Antall slakterier innen samvirket og private aktører

	Kjøttssamvirket	Private aktører
1985	48	
1990	34	50 ¹
2000	28	29
2005	20	21
2009	18	20

1) 1989

Kilde: Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2009) Budsjettneemnda for jordbruket (2010)

Foredling, omsetning og strukturutvikling i egg- og fjørfekjøttsektoren

Egg- og fjørfekjøttssamvirket i Norge er fra 2006 organisert i Nortura sammen med kjøttssamvirket. PRIOR Norge AS, med varemerket PRIOR, er markedsaktør overfor dagligvaremarkedet.

Nortura har markedsreguleringsansvar for egg og hadde det også for fjørfekjøtt inntil dette ble avvirket fra 2007. Den overordnede målsettingen for organisasjonen er å omsette medlemmenes egg- og fjørfeprodukter så effektivt som mulig, til beste for både produsent og forbruker.

Fjørfefransjens landsforening organiserer en stor del av de private eggpakkeriene.

Figur 5.2 viser at forbruket av fjørfekjøtt har økt betydelig over mange år. Produktutvikling med flere produkter som er enkle å tilberede, prisnedgang og fokus på fjørfekjøtt som ernæringsmessig gunstig, er sannsynligvis de viktigste årsakene til det økte salget.

Tall for strukturutviklingen i sektoren i form av antall eggpakkerier innen Nortura (eggsamvirket) og Fjørfefransjens Landsforbund, er gitt i tabell 5.10. Nortura har ca. 2/3 av eggvolumet.

Tabell 5.10 Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører

	1990	1995	2000	2005	2009
Nortura	18	13	8	5	4
Private aktører	1)	1)	7	6	4

1) Ikke tall for 1990 og 1995

Kilde: Kjøtt- og fjørfefransjens landsforbund (2009) og Budsjettnemnda for jordbruket (2010)

5.2.3 Planteprodukter

Figur 5.3 viser utviklingen i produksjon og forbruk av de viktigste planteproduksjonene i Norge; korn, poteter, grønnsaker, frukt og bær.

Korn, melvarer og kraftfôr

Det meste av norskprodusert korn nyttes til dyrefôr som kraftfôr. Av en normalårsproduksjon på ca. 1,2 mill. tonn, vil omtrent 80 prosent gå til kraftfôr.

Den norskproduserte andelen av matkornforbruket har økt betydelig fra 1970 og fram til i dag, men både mengde og kvalitet varierer en del mellom år på grunn av værforhold. For 2009 – hvor kvalitet og mengde av norsk hvete var lav, er andelen beregnet til 52 prosent. For 2008 var andelen på 76 prosent.

Fra 1928 til 1. januar 1995 var den norske matmel- og mølleindustrien skjermet gjennom Statens kornforretnings (Statkorn) enerett på import av korn og matmel. Ordningen skulle sikre forsyning av mel over hele landet. Møllevirksomheten for matmel var spesiell ved at alt korn som ble malt, var eid av staten gjennom Statkorn. Statkorn kjøpte inn matkornet og eide de ferdige produktene til de var solgt til bakerier, industri og varehandel.

Det ble endret i 1995 ved at importmonopolet for korn ble opphevet og det ble dermed åpnet for konkurranse innen omsetning av korn i Norge. Statkorn ble delt i et statlig aksjeselskap, Statkorn AS, som tok seg av den forretningsmessige delen

av virksomheten, og en forvaltningsdel, Statens Kornforretning (nå Statens landbruksforvaltning), som tok hånd om forvaltningsoppgavene inklusive kjøpeplikten for norsk korn.

Fra 1. juli 2001 ble det innført en ny markedsordning for korn, der statens kjøpeplikt for korn ble avviklet og erstattet med et målprissystem, - i likhet med de fleste andre jordbruksprodukter. Norske Felleskjøp ble tillagt ansvaret som markedsregulator.

Per i dag er de store sammenslutningene ved kjøp av korn Felleskjøpene (FK Agri, FK Rogaland Agder og FK Nordmøre og Romsdal), Strand Unikorn, Fiskaa Mølle, Vestfold Landbruk og Østmøllene. I tillegg kommer flere enkeltstående kornmottak. Kornet distribueres videre til henholdsvis kraftfôr- og matmelproduksjon. De fleste av anleggene som kjøper korn har også egen kraftfôrproduksjon. Anlegg med overskudd av korn selger dessuten korn til anlegg i områder med underskudd. Salg og markedsføring av kraftfôr skjer gjennom Felleskjøpene, Norgesfôrgruppen og Fiskaa Mølle. Norgesfôrgruppen organiserer de aller fleste anleggene utenom Felleskjøpene og Fiskaa Mølle.

Det er nå fire hovedanlegg (møller) som produserer og distribuerer matmel til det innenlandske markedet. I tillegg er det en rekke mindre møller for spesialsortimenter osv. De fire hovedanleggene er organisert i to selskaper; Norgesmøllene AS og Lantmännen Cerealia.

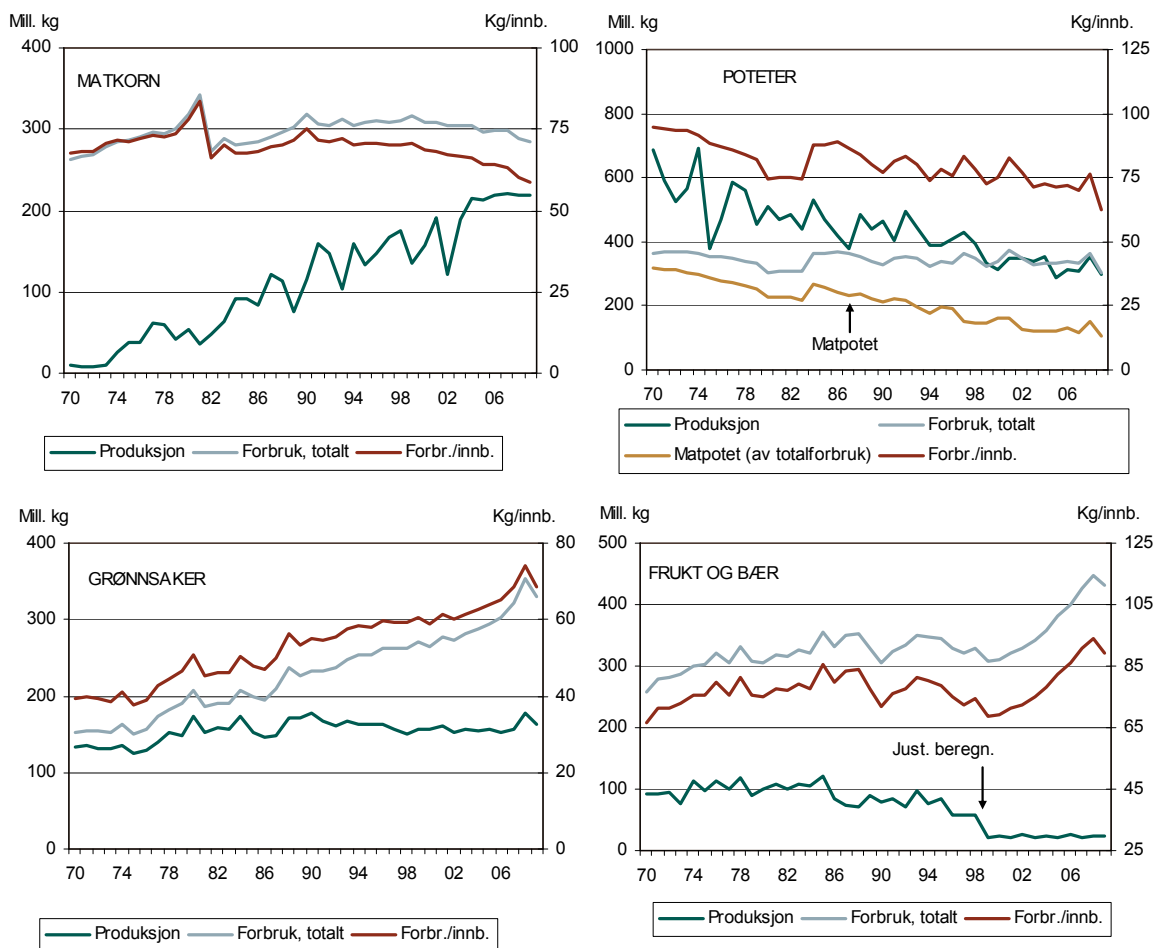
Poteter og hagebruksprodukter

I figur 5.3 er utviklingen i nettoproduksjonen, totalforbruket og andelen matpotet til direkte konsum gjengitt. Differansen mellom produksjon og forbruk består av poteter som går til settepoteter og dyrefôr. Når differansen etter hvert blir mindre, skyldes det større spesialisering og færre bruk med husdyr.

Det er et tydelig trekk at andelen matpoteter til direkte konsum har gått ned mens bearbejdede potetprodukter har økt. Det totale potetforbruket er dermed ikke så mye endret. En del av matpotetforbruket består av importerte poteter, men mengden vil variere en del fra år til år avhengig av norsk produksjon. I 2009 var importen av matpoteter beregnet til 23 mill. kg, eller 22 prosent av forbruket. I 2008 var tilsvarende tall 37 prosent.

FOTO: © ANDERS R. NORDLUND

Figur 5.3 Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1970–2009

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet (2009) Budsjettneemnda for jordbruket (2010)

Forbruket av grønnsaker, frukt og bær har økt over tid mens produksjonen har vært omtrent uendret for grønnsaker de siste årene. Den lave andelen av norskprodusert frukt skyldes at klimaet er sterkt begrensende for hva en kan produsere her i landet av de slagene som etterspørres. Fram til 1999 er produksjon i villahager med i figur 5.3 men utelatt deretter pga. usikre oppgaver. Dette slår særlig ut for frukt og bær og gir et fall i grafene i figuren.

Markedet for frukt og grønt har skilt seg fra annen omsetning av landbruksvarer i Norge ved at samvirket har hatt en mindre markedsandel. Gartnerhallen var samvirkeorganisasjonen innen grøntsektoren, dvs. for poteter, grønnsaker, frukt, bær og blomster. Gartnerhallen hadde tidligere en rolle som grossist, men er nå i første rekke en produsentorganisasjon. Gartnerhallen er den største produsentorganisasjonen og representerer mer enn 70 prosent av de norske frukt-, grønt- og potetprodusentene og 50–60 prosent av produksjonen.

Salgsvirksomheten, grossistrollen, er fra 1997 overtatt av BAMA, etter at Gartnerhallen da mistet leveringsavtaler med dagligvarekonsernet HakonGruppen. Gartnerhallens produsenter har nå leveringsavtaler med Findus Norge AS, Norgesgruppen ASA og avtalene BAMA blant annet har med Reitan Gruppen AS. Varene

fra produsenter tilsuttet Gartnerhallen går direkte til BAMA mens oppjøret går gjennom Gartnerhallen.

Andre store produsentorganisasjoner er NF-grønt som leverer til Norgesfrukt/Hakongruppen, og Nordgrønt som leverer til Coop.

5.2.4 Økologisk produksjon og omsetning

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) (Landbruksdepartementet 1999) er de politiske målene rundt økologisk landbruk beskrevet:

«Myndighetenes overordnede mål er å legge forholdene til rette for en økologisk landbruksproduksjon som fungerer som en spydspiss i utviklingen av en bære- og livskraftig norsk landbruksproduksjon der forbrukernes krav ønsker og behov står i sentrum.»

De politiske føringene i Stortingsmeldingen er videreført i «Handlingsplanen for økologisk produksjon og omsetning» (Statens landbruksforvaltning 2008c). Denne tar utgangspunkt i de målsettingene som ligger i Stortingsmeldingen og anbefaler at ressursinnsatsen konsentreres innenfor en rekke hovedstrategier. Disse hovedstrategiene er:

- Øke produksjonen av norske økologiske landbruksprodukter som grunnlag for en hensiktsmessig foredling og omsetning.
- Stimulere til en kvalitets- og produktutvikling innen primær- og sekundærledd hvor kvaliteter ved økologisk produksjon og økologiske produkter vektlegges, for derigjennom å styrke verdiskapingen i landbruket.
- Øke kunnskap om økologisk landbruk og økologiske produkter, herunder idégrunnlaget, blant produsenter, markedsaktører, forbrukere og myndigheter.
- Stimulere til å bedre vareflyten fra primærproduksjon til sluttmarked.

Regjeringen Stoltenberg II la i Soria Moria-erklæringen nye mål for økologisk landbruk. I 2020 skal 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket være økologisk. Fordi Norge henger etter andre land når det gjelder tilgjengelighet til økologiske varer, ønsker regjeringen å styrke dette området (Landbruks- og matdepartementet 2008).

I jordbruksavtalen for 2010 ble det bevilget 137 mill. kroner i direktetilskudd til økologisk drift. Dette er 21 mill. kroner mer enn året før. I tillegg ble det over jordbruksoppjøret bevilget 48 mill. kroner til utviklingstiltak innen økologisk landbruk for 2011. Dette er en økning på 5 mill. kroner. Midlene skal gå til satsing på foregangsfylker, veilednings- og informasjonsarbeid om økologisk produksjon generelt og til kornkampanjen spesielt. Økologisk jordbruk skal ha en spydspissfunksjon innen landbrukets arbeid med miljø og dyrevelferd. Derfor er det viktig at kompetansen innenfor økologisk drift i landbruket styrkes. Det skal brukes mer ressurser på informasjon og veiledning overfor produsentene.

Produksjon av økologiske produkter

Tabell 5.11 gir noen hovedtall for økologisk produksjon fra 2004 og fram til 2009. Av tabellen ser vi at antall driftsenheter som driver økologisk økte i 2009. Andelen økologisk areal var i 2009 på 4,3 prosent av totalt dyrket areal. Karensarealet har økt mye og var i 2009 på 127 574 daa, som er det høyeste gjennom perioden.

Tabell 5.11 Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2004–2009

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Antall driftsenheter	2 484	2 496	2 500	2 611	2 702	2 851
Økologisk drevet areal, i dekar	349 412	364 808	387 345	400 749	402 633	439 556
Areal i karens, i dekar	62 520	65 265	57 427	87 380	118 451	127 574
Økologisk drevet areal i % av totalareal	3,4	3,5	3,7	3,9	3,9	4,3

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2005-2010)

Økologisk drevet areal med eng og beite (tabell 5.12) utgjør i 2009 5,5 prosent av totalt eng- og beiteareal. Areal med økologisk grønnsaksproduksjon på friland har økt med 1,7 prosentpoeng siden 2006, og utgjør nå 4,4 prosent av totalt grønnsaksareal.

Tabell 5.12 Økologisk drevet arealer, fordelt på kulturer, 2009

	Økologisk drevet areal 2009	
	Totalt areal 2009 Daa	Daa Prosent
Eng og beite	6 673 490	364 731 5,5
Korn (inkl. krossing) og engfrø/ andre frø	3 169 905	65 836 2,1
Poteter	137 650	2 534 1,8
Grønnsaker på friland (inkl. urter)	57 595	2 506 4,4
Frukt og bær	43 990	1 458 3,3

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2010b) og Statens landbruksforvaltning (2010a)

Andelen økologiske husdyr av totalt antall husdyr er fortsatt lav (tabell 5.13). Ammekyr er den klart største økologiske husdyrproduksjonen med fem prosent av totalen. Antall økologiske melkekyr har økt noe fra 2008 til 2009. Andelen svin og verpehøns i økologisk produksjon er svært liten, men det er en økning fra 2008 til 2009. Antall sau og lam har også økt noe.

Tabell 5.13 Dyr i økologiske drift i 2008 og 2009 og i prosent av totalt antall husdyr i 2009

	Antall dyr i økologisk drift		Antall dyr totalt 2009	Prosent dyr i økologisk drift av totalen 2009
	2009	2008		
Melkekyr	7 693	6 847	249 482	3,1
Ammekyr	2 915	2 803	57 777	5,0
Øvrige storfe	13 414	11 542	568 673	2,4
Sauer/lam	45 708	40 145	1 029 380	4,4
Avlspurker	266	208	57 509	0,1
Slaktegris	1 501	1 610	425 409	0,4
Verpehøns over 20 uker	170 409	119 323	3 837 158	4,4

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2010b) og Statens landbruksforvaltning (2010a)

Tabell 5.14 viser mengden økologisk produsert korn til mat og fôr. Det som benyttes på gården eller selges direkte, er ikke med i disse tallene. Totalproduksjonen av økologisk korn er derfor noe større enn det som er registrert her.

Andelen økologisk korn av totalt produsert korn har økt fra 0,7 prosent i 2005/06-sesongen til 0,9 prosent i 2009/10. Det er underskudd av norskprodusert korn i forhold til behovet. Dette er noe av årsaken til at prisen på økologisk kraftfôr har økt mer enn prisen for konvensjonell kraftfôr. Import av økologisk korn har i 2009 vært vanskelig tilgjengelig og importeres i små kvanta atskilt fra øvrig import, med en betydelig merkostnad sammenlignet med konvensjonelt dyrket korn.

Tabell 5.14 Økologisk dyrket korn til mat og fôr for årene 2003–2010, i 1000 kg

	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09 ¹	09/10
Hvete	644	811	2 227	1 630	1 209	1 561	1 879	819
- andel fôrkorn	155							
- andel matkorn	489							
Rug	283	334	572	190	170	260	450	88
- andel fôrkorn	32							
- andel matkorn	251							
Bygg	1 425	1 715	3 167	3 650	4 182	3 208	4 233	3 351
Havre	2 535	3 116	4 212	2 248	3 236	3 960	4 601	3 964
Totalt	4 888	6 107	10 798	8 278	9 225	9 473	11 687	8 507
Andel av total produksjon, %	0,4	0,5	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9

1) Tallene for korn for perioden 08/09 er endret etter nye tall fra SLF og avviker i forhold til tallene i Utsyn 2009

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2004–2010b)

SLF har ikke tall for total produksjon av spelt, men ifølge opplysninger fra Felleskjøpet Agri, som er en stor aktør i kornmarkedet, mottok de i 2009/10-sesongen 145 tonn mat- og fôrspelt. Total norsk produksjon av spelt anslås å være om lag 200 tonn og all spelt som leveres Felleskjøpet Agri er økologisk dyrket. Etter-spørselen etter spelt er økende, og behovet dekkes derfor i stor grad gjennom import (Statens landbruksforvaltning 2008).

Salget av økologiske produkter

Etter flere år med økning i det økologiske matvaremarkedet gikk omsetningen målt i volum ned i 2009. Men fordi prisene har steget, økte verdien av den økologiske omsetningen også i 2009. All omsetning av økologiske varer var i 2009 på ca.1 mrd. kroner. Meieriprodukter er den varegruppen som har størst omsetning, med 240 mill. kroner i 2009.

Tabell 5.15 viser hvor stor andel av innveid økologisk produksjon som når forbruker som økologisk. Andelen melk anvendt som økologisk er fortsatt lav og ligger på om lag 49 prosent.

De siste årene har innveid mengde solgt egg økt betydelig. Det samme er tilfelle for økologisk kjøtt. I 2009 ble det solgt over dobbelt så mye økologisk kjøtt som i 2006. Tallene inneholder ikke kjøtt som produsenten tar tilbake fra slakteriet. Den reelle andelen som selges som økologisk, er derfor noe høyere enn tabellen indikerer.

Tabell 5.15 Andel av økologisk produksjon som selges som økologisk vare 2005–2009. I 1 000 liter, tonn og prosent

	2005	2006	2007	2008	2009
Melk, tall fra TINE					
Innveid mengde økol. prod. melk	25 640	26 111	28 643	32 562	38 885
Anvendt som økologisk	12 297	14 157	14 964	19 938	18 928
Andel anvendt som økologisk	48,0	54,2	52,2	61,2	48,7
Egg					
Innveid mengde økol. prod. egg	573	570	1 038	1 493	2 440
Solgt mengde	398	490	797	1 092	1 271
Andel solgt som økologisk	69,5	86,0	76,8	73,1	52,1
Kjøtt					
Tilført mengde økol. prod. slakt	1 290	1 400	1 633	1 633	2 152
Solgt mengde	173	296	608	710	656
Andel solgt som økologisk ¹⁾	16,1	24,2	42,4	49,0	33,6

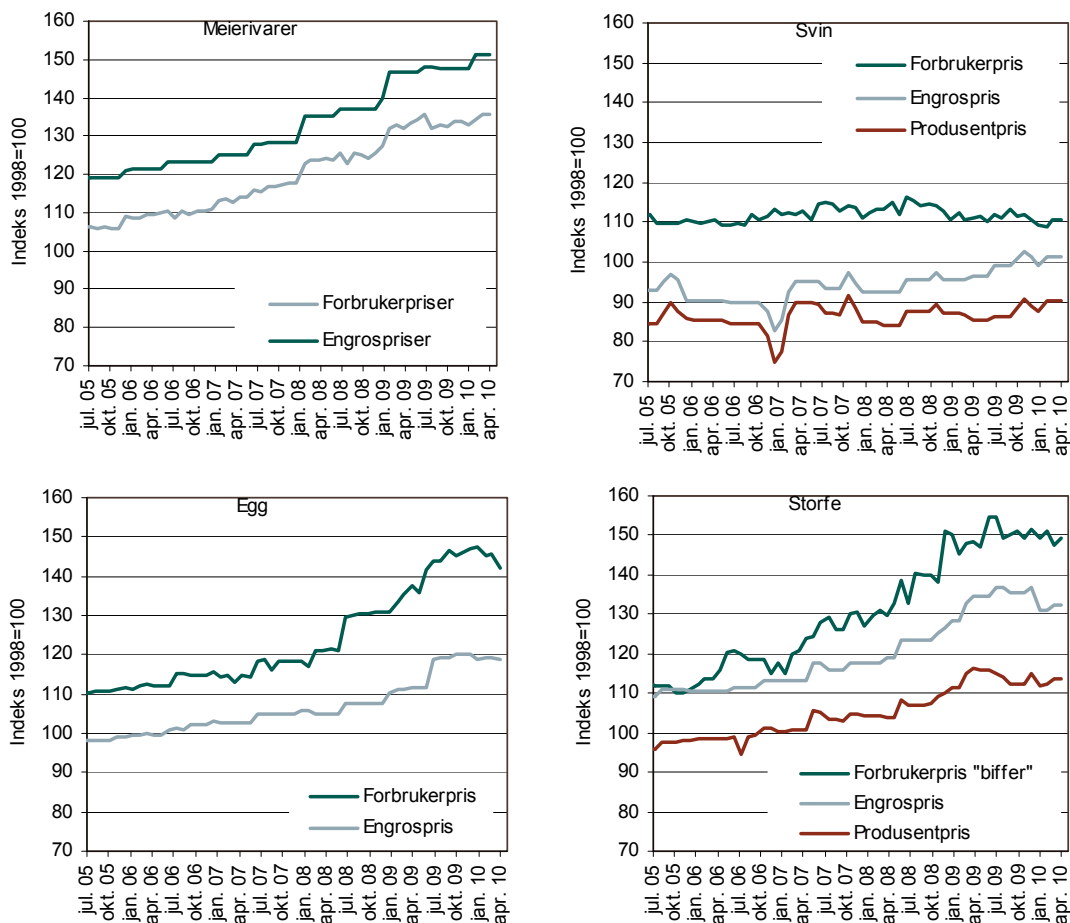
1) Andel som er registrert hos de største aktørene

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2005–2010b)

5.3 Prisutvikling på matvarer

Priser og prisutvikling på matvarer får ofte stor oppmerksomhet. Prispåslagene i matvarekjeden, dvs. marginutviklingen, og hvilke ledd i kjeden som henter ut eventuelle gevinster i omsetningen, er en del av spørsmålet. Prisserier for varer fra «jord til bord» er en målestokk for prisutviklingen. NILF utarbeider månedlige prisserier av et utvalg matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå som er forsøkt gjort mest mulig sammenlignbare. Prisseriene går fram på NILFs hjemmesider (<http://www.nilf.no>). Nærmere om metode og priser går fram av NILF-rapporten *Matpriser 1980–2000, Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser* (Løyland og Gudem 2000). Seriene er registreringer og gir ikke svar på årsakene til eventuelle forskjeller i utvikling, jfr. «marginsspørsmålet». I figur 5.4 er seriene gjengitt for meierivarer, storfekjøtt, svinekjøtt og egg for perioden juli 2005 tom april 2010.

Fra juli 2005 til og med april 2010 har forbrukerprisen for storfekjøtt («rene» kjøttstykker/biffer) økt med 33 prosent. Prisen på svinekjøtt har vært uendret i perioden, mens forbrukerprisen på meieriprodukter og egg har økt med henholdsvis 27 prosent og 29 prosent. Engrosprisen på storfe, svin, meierivarer og egg har til sammenligning økt med henholdsvis 21, 9, 27 og 21 prosent i samme periode.

Figur 5.4 Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Indeks

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

Etter initiativ fra Landbruks- og matdepartementet undersøkte NILF i notatet *Marginer i kjøttsektoren – Utvikling i priser fra bonde til butikk* (Bergset et al. 2005) utviklingen i bruttomarginen i de ulike ledd i verdikjeden for kjøtt, fra bonde til foredlingsledd (dvs. slakting, skjæring, videreforedling) og videre til handelsleddet og ut til forbruker. Fra 2000 til 2004 hadde pris til bonde i prosent av netto forbrukerpris for alt kjøtt, gått ned fra 33,7 til 29,4 prosent, slaktemarginen hadde økt fra 4,3 til 6 prosent, skjæremargin fra 11,3 til 15,3 prosent, foredlingsmargin fra 27,9 til 31,3 prosent, mens marginen i handelen var gått ned fra 17,7 til 14,3 prosent. Pris til forbruker var i samme tidsrom økt med 8 prosent.

5.4 Norskprodusert andel, import og eksport

5.4.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket

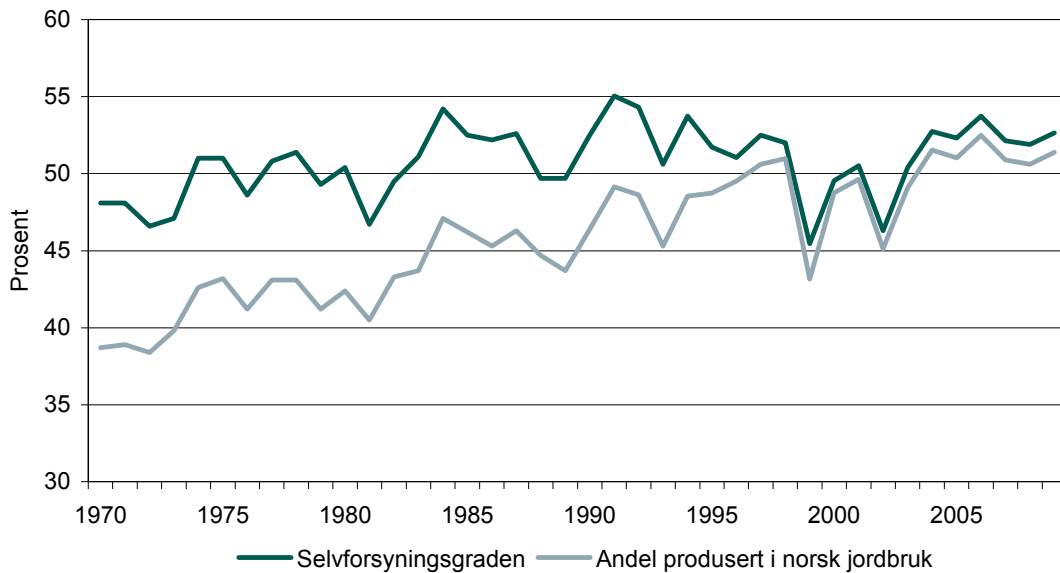
Totalforbruket av matvarer omfatter varer som produseres i Norge, og importerte varer. Årsaken til at det importeres mat skyldes en rekke forhold, der klimamessige årsaker er en av hovedårsakene til at det bl.a. importeres sukker, ris etc.

Som mål på den norskproduserte andelen av matvareforbruket nyttes ofte begrepet selvforsyningsgrad, dvs. forbruket av norskproduserte matvarer i prosent av totalt forbruk. Selvforsyningsgraden inkluderer dermed forbruket av all innenlandsk produsert mat, men er ikke korrigert for innsatsfaktorer til selve matproduksjon (for eksempel kraftfôr). Selvforsyningsgraden tar heller ikke hensyn til eksport av mat (eksport av fisk er betydelig). Man bør også merke seg at ved en krisesituasjon, vil man kunne vri forbruket over til å spise mer fisk, noe som vil kunne øke selvforsyningen av mat betydelig. Selvforsyningsgraden (beregnet som produsert energi) er illustrert i figur 5.5. Figuren viser også andelen som er produsert i norsk jordbruk (dvs. selvforsyningsgrad f.eks. fisk).

Figuren viser at omtrent halvparten av matvareforbruket, regnet på energibasis, er importert. Selvforsyningsgraden og andelen produsert i norsk jordbruk, har imidlertid økt i løpet av perioden, særlig på grunn av økt kornproduksjon.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

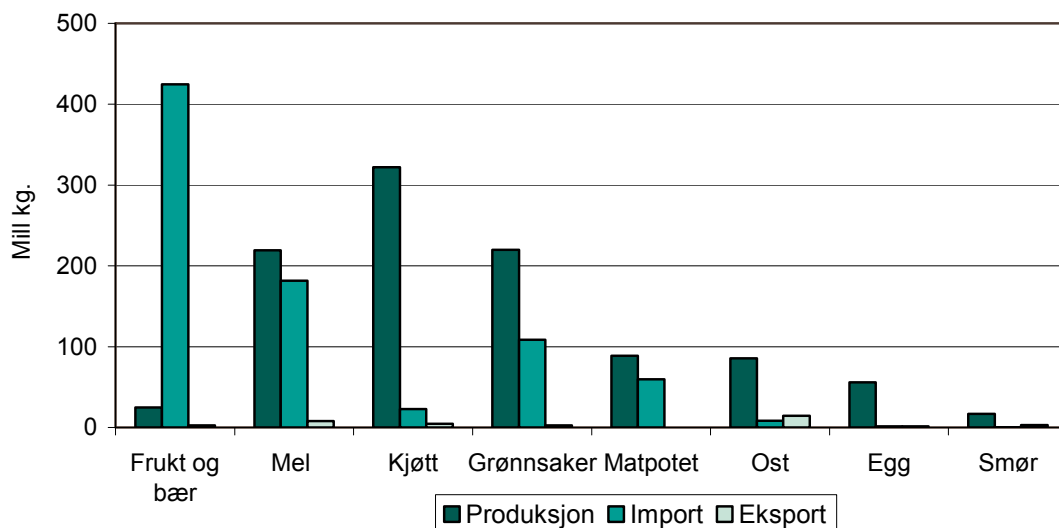

Figur 5.5 Selvforsyningsgrad og andel av denne produsert i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2009*

Kilde: Helsedirektoratet (2010)

5.4.2 Import og eksport

Figur 5.6 viser forholdet mellom produksjon, import og eksport for noen typiske norske landbruksprodukter. For alle produkter, utenom ost, er eksporten svært liten. Dette illustrerer at norsk produksjon er innrettet mot det innenlandske markedet. Importen er størst for de varene som det av klimatiske og arealmessige årsaker produseres mindre av enn forbruket innenlands, i første rekke omfatter dette frukt og bær.

Figur 5.6 Produksjon, import og eksport av utvalgte landbruksvarer i 2008

Kilde: Helsedirektoratet (2010)

I tabell 5.16 er den verdimeslige betydning gjengitt for et utvalg av eksporterte og importerte jordbruksbaserte næringsmidler.

Tabell 5.16 Import og eksport av jordbruksbaserte næringsmidler til og fra Norge 2009.
Mill. kr

Varegruppe	Import	Eksport
Kjøtt og kjøttvarer	894	300
Meierivarer	598	625
Korn- og bakervarer	3 544	176
Dyrefôr	1 111	214

Kilde: Nordlund (2010)

Den totale verdien av eksport av nærings- og nytelsesmidler⁸ fra Norge var 27,6 mrd. kroner i 2009, mens importverdien var på 27,4 mrd. kroner. Ser man bort fra foredlet fisk, var eksport- og importverdien på henholdsvis 4,3 og 22,6 mrd. kroner. Det vil si at importen av næringsmidler eksklusiv fisk er ca. fem ganger større enn eksporten.

Den største eksportvaregruppen innenfor næringsmiddelindustri (ekskl. fisk) er olje og fettvarer (matolje, margarin, etc.), etterfulgt av meierivarer. Konserverindustrien er den gruppen som har hatt størst prosentvis verdiøkning i løpet av de siste 10 årene. Den største importvaregruppen innenfor næringsmiddelindustri (ekskl. fisk) er drikkevarer, etterfulgt av olje og fettvarer. I løpet av de siste 10 årene er det sistnevnte gruppe som har hatt størst prosentvis økning i verdi.

Hjemmemarkedsandelen for norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri var på 83,9 prosent i 2009, mens eksportandelen var 15,9 prosent. Ser man bort fra fisk ligger hjemmemarkedsandelen på 85,2, mens eksportandelen ligger på 3,2 prosent (Nordlund 2010).

Litteratur

- Bergset, N.Ø., J. Kjuus, M. Svennerud og I. Pettersen, 2005. *Marginer i kjøttsektoren – Utvikling i priser fra bonde til butikk*. Notat Nr. 2005-10. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. Oslo.
- Budsjettnemnda for jordbruket, 2008. *Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2006 og 2007*. Jordbrukets totalbudsjett 2008. Oslo.
- Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. Utredning nr. 1. *Jordbrukets totalregnskap 2008, 2009. Jordbrukets totalbudsjett 2010*. Registrerte og normaliserte tall. Oslo, 17 april 2009.
- Dagligvarekartet 2009. <http://www.handelsbladetfk.no/>
- Helsedirektoratet, 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*, Rapport 2009. Sosial- og helsedirektoratet, Oslo <http://www.ssb.no/statistikkbanken>
- Jervell, A. M., 2003. *Markedskanaler for nisjemat. Økonomiske og organisatoriske utfordringer*. Landbruksøkonomisk forum, 1/2003, 53–62.
- Jervell, A. M., S.O. Borgen, 2004. *New Marketing Channels for Food Quality Products in Norway*. *Food Economics*.1 (2), 110–118.

⁸ Varer som defineres som råvarer er ikke inkludert, for eksempel korn og fersk, kjølt fisk.

- Kjuus, J. (red.), 2010. *Dagligvarehandel og mat 2010*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Oslo.
- Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2009). Oppgaver fra Endre Myhr i e-post per 24.6.2009.
- Landbruks- og matdepartementet 2008. *Økologisk matproduksjon*.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/Tema/Okologisk.html?id=1272>
- Landbruksdepartementet, 1999. Om norsk landbruk og matproduksjon. St.meld. nr. 19 (1999–2000).
- Landbrukssamvirket, 2010. *Aktuelle tall i landbruket*. Oslo, juni 1992, juli 2010.
- Løyland, J. og R. Gudem, 2000. *Matpriser 1980–2000. Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser*. NILF-Rapport nr. 2000:3 Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Nordlund, A. (red.), 2010. *Mat og industri 2010 - Status og utvikling i norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Oslo.
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, 2009. *Månedlig utvikling i matpriser på forbruker-, engros- og produsentnivå fra 1998*.
<http://www.nilf.no/Matpriser/Bm/Matpriser.shtml>
- Sosial- og helsedirektoratet, 2009. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*, Rapport 2009. Sosial- og helsedirektoratet, Oslo.
- Statens landbruksforvaltning, 2005. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter. Rapport for 2004*.
- Statens landbruksforvaltning, 2006. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter. Rapport for 2005*.
- Statens landbruksforvaltning, 2007. *Forslag til strategier og tiltak rettet mot primærproduksjon for å nå Regjeringens målsetninger for økologisk matproduksjon og matforbruk*. Rapport fra parts sammensatt arbeidsgruppe – Jordbruksgruppen.
<http://www.slf.dep.no/iKnowBase/Content/5964/JORDBRUKSGRUPPENRAPP ORTMVEDLEGG.PDF>
- Statens landbruksforvaltning, 2007. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter. Rapport for 2006*.
- Statens landbruksforvaltning, 2008. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter. Rapport for 2007*.
- Statens landbruksforvaltning, 2008c. *Handlingsplan for økologisk produksjon og omsetning*. <http://www.slf.dep.no/iKnowBase/Content/2465/handlingsplan.pdf>
- Statens landbruksforvaltning, 2009a. *PT-912 ANTALL DEKAR OG SØKERE MED DE ULIKE VEKSTGRUPPENE 31.7. 2008*. <http://www.slf.dep.no>
- Statens landbruksforvaltning, 2009b. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer - Rapport for 2008*. Rapport-nr.: 6/2009.
- Statens landbruksforvaltning, 2010a. *PT-912 Antall dekar og søkere med de ulike vekstgruppene 31.7. 2009*. <http://www.slf.dep.no>
- Statens landbruksforvaltning, 2010b. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer - Rapport for 2009*. Rapport-nr.: 7/2010.
- Statistisk sentralbyrå, 2009a. *Varehandelsstatistikken 2007*.
- Statistisk sentralbyrå, 2010b. *Industristatistikk*.

6 Skogbruket i Norge

Dette kapitlet gir en oversikt over tilstand og utviklingstrekk i skogbruket i Norge. Kapitlet er delt i fire hvor første del beskriver ressursgrunnlag, andre del skogbrukspolitiske emner, tredje del økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold og fjerde del skogbruket og den treforbrukende industrien i en regionaløkonomisk sammenheng.

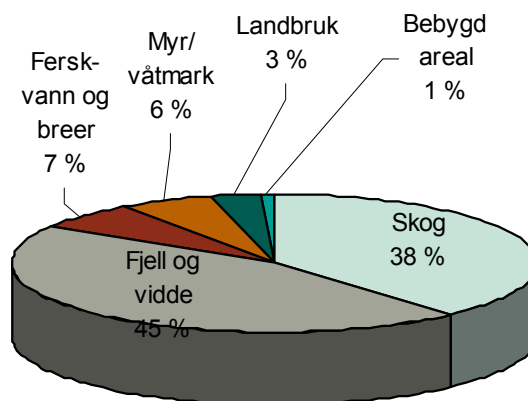
6.1 Ressurser i skogbruket

6.1.1 Naturressurser

I alt 124 mill. dekar, eller ca. 38 prosent av landarealet i Norge, er skogkledd. Det skogkledde arealet omfatter skog både under og over barskogsgrensen. Det produktive skogarealet er beregnet til ca. 80 mill. dekar. I det produktive skogarealet inngår ikke skogareal som er vernet eller båndlagt til annet formål enn skogbruk. Produktivt skogareal i Finnmark er ennå ikke beregnet, og er derfor heller ikke medregnet. (Statistisk sentralbyrå 2010a). Produktiv skog er skog som produserer mer enn 0,1 m³ per dekar per år. Det produktive skogarealet er dermed nesten åtte ganger så stort som jordbruksarealet i drift.

De første landsdekkende skogregistreringene startet i 1919 og ble avsluttet i 1925. Disse registreringene viste at den stående kubikkmassen og den årlige tilveksten var henholdsvis 312 og 10,7 mill. m³ under bark. Den siste landskogtakseringen (2005–2009) viser en stående kubikkmasse på 823 mill m³. Dette er 125 mill. m³ mer enn for 10 år siden.

Selv om noe av økningen skyldes at arealer over barskogsgrensen er innlemmet, har tilveksten vært stor i perioden. Av den stående kubikkmassen, står 749 mill. m³ på det produktive skogarealet. Årlig tilvekst i den produktive skogen var i underkant av 24,8 mill. m³ i 2009. Beregningene for tilvekst viste for fjerde år på rad en liten nedgang i tilveksten (Statistisk sentralbyrå 2010a).

Figur 6.1 Arealstatistikk for Norge

Kilde: Statens kartverk 2010

I Landbruksundersøkinga 2008 (Statistisk sentralbyrå 2008a) vurderte skogeierne at 73 prosent av det produktive skogarealet var økonomisk drivverdig⁹. Prosentatsen øker med økende skogstørrelse og varierer naturlig nok mellom fylkene. I Sogn og Fjordane ble 49 prosent av arealet anslått som drivverdig mens prosentandelen var 89 i Hedmark.

Selv om den årlige tilveksten i de norske skoger er ca. 25 mill. m³, ble det i 2008 bare avvirket ca. 11 mill. m³, inkludert nesten 3 mill. m³ ved til forbruk i husholdningene. Potensialet for å øke avvirkningskvantumet ligger langt under denne differensen mellom tilvekst og avvirket kvantum på 14 mill. m³. For å komme fram til et langsiktig avvirkningspotensiale, må tilveksttallet korrigeres for bl.a. tilvekst på ungskog, vindfall, råteangrep, virke som er pålagt avvirkningsrestriksjoner pga. miljøhensyn, virke i ikke-drivverdige områder osv. Det kan være vanskelig å fastsette disse korrigeringene eksakt, men de vil antagelig tilsvare nesten halvparten av den årlige tilveksten. Hobbestad (2002) kom fram til at det ikke er realistisk å regne med at det framtidige årlige avvirkningskvantumet kan økes mer enn tre til fire mill. m³ ut over dagens kvantum.

Dagens skogtilstand er en følge av den langsiktige skogbehandlingen og de historiske markedsforholdene. En stor del av avvirkningen har hittil foregått i gran-skog på bedre boniteter. De nærmeste 30 til 40 årene vil furu og bjørk derfor utgjøre en større andel av hogstkvantumet. Iflg. Hobbestad (2002) er det et gjennomgående trekk ved de norske skogene at mye av gammelskogen finnes på svakere boniteter som er relativt vanskelig tilgjengelig. Dette vil gi utslag i det framtidige økonomiske resultat for den enkelte skogeier.

Tabell 6.1 viser fordelingen av samlet stående kubikkmasse og tilvekst på de ulike treslagene. 44 prosent av den stående kubikkmassen i norske skoger i 2009 var gran, 32 prosent furu og 24 prosent lauvtrær mot henholdsvis 53, 28 og 19 prosent i 1933.

Tabell 6.1 Stående volum og tilvekst under bark i mill. m³. Gjelder produktivt skogareal. Hele landet 1933 og 2009¹⁾

	Stående volum		Årlig tilvekst	
	1933	2009	1933	2009
Lauvtrær	62	202	2,1	6,1
Furu	90	261	2,5	5,7
Gran	171	361	5,8	13,0
I alt	323	823	10,5	24,8

1)Omfatter fra og med takseringsperioden 2005–2009 også arealer over barskoggrensa.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010b)

Skogens helsetilstand i Norge har vært fulgt gjennom Overvåkingsprogram for skogskader (OPS) siden 1984. OPS er et samarbeid mellom Skog og landskap og Norsk institutt for luftforskning (NILU). Formålet med OPS er å vise skader på skog og hvordan skogen utvikler seg over tid. Det legges særlig vekt på å belyse i hvilken grad langtransporterte luftforurensninger fører til skogskader i Norge. Fram til 1997

⁹ Drivverdige areal er definert som areal hvor tømmerets nettoverdi er større enn null når dagens eksisterende veinett benyttes.

var skogens helsetilstand nedadgående med redusert kronetetthet og flere misfargete trær. Fra 1997 og fram til 2004 bedret tilstanden seg, men de siste årene er det registrert en tydelig nedgang i kronetettheten for furu og gran. For bjørk er det også registrert en tilsvarende nedgang de siste årene (Hylen og Larsson 2008).

6.1.2 Skogen som klimaregulator

Ved siden av å være råstoffleverandør, har skogen en betydelig verdi som klimaregulator i og med at skogbiomassen er av stor betydning for CO₂-innholdet i atmosfæren. Gjennom fotosyntesen tar skogen i Norge årlig opp 25–32 mill. tonn CO₂. Dette tilsvarer halvparten av Norges totale utslipp av klimagasser. I alt er ca. 10 mrd. tonn CO₂ lagret i skogøkosystemet; – dvs. i trær, myr og skogsjord. Skog er følgelig et viktig element i nasjonalt og internasjonalt klimaarbeid (Miljøverndepartementet 2007). Binding av klimagasser i skog har økt med ca. 85 prosent fra 1990 til 2005 først og fremst på grunn av den betydelige økningen i tilveksten i norske skoger i samme tidsperiode (Skog og landskap 2007).

CO₂ som tas opp gjennom fotosyntesen lagres i trevirke og treprodukter som karbon. I de vanlige norske treslagene utgjør karbon om lag 50 prosent av tørrvekten. Økt bruk av trematerialer og treprodukter vil derfor bidra til lagring av karbon i trevirkets levetid. I tillegg er framstilling av treprodukter lite energikrevende sammenlignet med alternative produkter og gir lite prosessutslipp. Avfallsproduktene kan benyttes som bioenergi og erstatte fossile energikilder.

I klimagassregnskapet går hogst av skog inn i regnskapet som utslipp det året hogsten foregår og tømmeret tas ut av skogen. Det blir ikke tatt hensyn til at store deler av tømmeret går til produksjon av bygningsmaterialer eller andre produkter som bidrar til fortsatt karbonbinding. Måten det regnes på innebærer også at for eksempel utslipp ved brenning av biobrensel blir tatt inn i regnskapet for skogen før det blir brensel (Landbruks- og matdepartementet 2009).

6.1.3 Realkapitalen

I skogpolitikken blir de langsiktige investeringene prioritert, og det stilles krav til at disse investeringene ikke bare skal være lønnsomme, men også miljøvennlige.

Grøfting av myr er kanskje det tiltak i skogbruket som isolert sett møter størst motstand fra miljøhold. Mesteparten av det arealet som har blitt grøftet de senere årene, er vannsyk skogsmark. I 1988 ble det grøftet 48 000 dekar. Grøftearealet har sunket alle årene etterpå og utgjorde 2 200 dekar i 2006. Dette er det siste året det ble utført grøfting av noe omfang (Statistisk sentralbyrå 2009a). Vannsyk skogsmark utgjorde i 2006 omtrent hele det grøftede arealet. Tradisjonelt har Nord-Trøndelag vært det fylke hvor størst areal har blitt tørrlagt ved grøfting. Mens statstilskuddet dekket godt over halvparten av grøftekostnadene i 1980-årene, har tilskuddsandelen avtatt i årene etterpå og var ca. 35 prosent i 2006. Fra og med 2007 er det ikke tilskudd til grøfting.

I alt ble det utført skogkulturtiltak for 252 mill. kroner i 2009 mot 241 mill. kroner i 2008. Det ble gitt 54 mill. kroner i offentlige tilskudd til skogkultur. Ved inngangen av 1990-årene var det årlige plantearealet ca. 300 000 dekar. I årene etterpå har plantearealet stadig gått ned. Etter en liten økning i 2007 og 2008, gikk plantearealet igjen ned i 2009, da det ble det tilplantet 137 000 dekar. Det ble satt ut 22,7 mill. skogplanter i 2009. Totalkostnadene med å tilplante ett dekar med skog var har de siste årene ligget mellom kr 700 og kr 800 per dekar. Totalt ble det utført

ungskogpleie på 312 000 dekar i 2009. Det er en økning på 13 000 dekar fra 2008. (Statistisk sentralbyrå 2010c).

I hele etterkrigstiden fram til 1968 var det en meget stor aktivitet i bygging av skogsveier. I 1968 ble det bygget nesten 1 600 km med skogsveier. I årene etterpå har veibyggingen gått sterkt ned slik at det i 2009 bare ble bygd 69 km med helårs bilveier og sommerbilveier i skogen. Dette var en nedgang på 5 km fra året før. (Statistisk sentralbyrå 2010d). I 2009 ble 232 km bilveier omlagt eller ombygd, mens det ble anlagt 291 km med nye traktor- og vinterbilveier.

Anleggskostnadene for veibyggingen i skogbruket var i 2009 117 mill. kroner. Offentlige tilskudd dekket 35 mill. kroner av de totale byggekostnadene. I gjennomsnitt var anleggskostnadene per meter skogsvei 263 kroner.

Den samlede skogsbilveilengden var ved utgangen av 2009 48 600 km ifølge Statistisk sentralbyrå (2010d). Til sammenligning er det offentlige bilveinettet 93 000 kilometer inkludert gatenettet i byene. Ca. 20 000 kilometer offentlig vei går gjennom produktive skogarealer og gir dermed adgang til skogområdene. Målt i forhold til produktivt skogareal, har Norge den laveste tettheten av skogsbilveier i Norden.

Fra og med 1997 ble miljøkravene ved bygging av skogsveier vesentlig skjerpet. Det er felles forskrift for alle veier for landbruksformål, og det legges vesentlig vekt på at miljøkravene blir fulgt opp. Det skal bl.a. ikke gis tilskudd til veibygging hvis veibyggingen kan føre til tap av vesentlige miljøverdier. Det arbeides nå med et nytt regelverk for skogsveier hvor det skal legges enda mer vekt på avveining mellom næringstiltak og miljøhensyn. Det gis skattefritak ved bruk av skogfondsmidler til både nybygg og vedlikehold av veier.

6.1.4 Viltet

Det jaktbare viltet utgjør en stor økonomisk ressurs i skogbruket og for utmarksområdene, og antall felte hjortevilt har økt sterkt siden midten av forrige århundre. Hedmark er det største elgfylket, og i 2009/2010 sesongen ble det skutt nesten 8 100 elger bare i dette fylket. Det er det høyeste antallet siden 1992.

Tabell 6.2 gir en oversikt over antall tillatt felte og felte hjortedyr i jaktårene 2008/2009 og 2009/2010.

Tabell 6.2 Tillatt felt og felt hjortevilt 2008/2009 og 2009/2010

	2008/2009		2009/2010	
	Tillatt felt	Felt	Tillatt felt	Felt
Elg	43 907	35 620	44 369	35 971
Hjort	48 390	35 686	50 923	37 695
Villrein	9 380	5 155	9 648	5 098

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010e) (2010f) (2009b)

I løpet av de siste 30 årene er den norske elgstammen blitt seksdoblet og er nå på 120 000–130 000 dyr. Selv om elgjakta gir grunneier og andre store inntekter, fører den store elgstammen til store skader på skogen mange steder. Det er særlig furuforyngelsen som kan bli skadet av elgbeitingen. Hjorten kan også påføre skogen betydelige skader. Slik som for elgskadene, kan hjorten gjøre stor skade ved beiting i furuforyngelsen. I tillegg kan det også bli til dels store skader på yngre granskog i

form av barkgnag og beiting av skudd/grener. I brunsttiden gjør også hjorten skade på trærne gjennom feing av geviret. I tillegg til skader på skogen, gjør også hjorten skader på innmark enkelte steder.

Det er ulike meninger om hvorvidt man bør redusere stammen av hjortevilt for å unngå en del av skogskadene, eller om verditapet på skogen oppveies av jaktinntektene. Et forhold som kompliserer saken, er at det i mange tilfeller ikke er de samme eierne som blir utsatt for skogskadene og de som høster jaktutbyttet.

I 1991 ble det startet et overvåkingsprogram for hjortevilt hos Norsk institutt for naturforvaltning (NINA). Overvåkingsprogrammet viser at det har vært en systematisk nedgang i bestandskondisjonen for hjort i de store hjorteområdene helt siden starten av overvåkingsprogrammet i 1991. Nedgangen henger helt klart sammen med den sterke økningen av hjortebestanden i samme periode.

Elgens bestandskondisjon er lavere i de fleste sørnorske bestandene sammenlignet med bestandene fra Trøndelag og nordover. På samme måte som for hjorten, er det en klar sammenheng mellom bestandstetthet og bestandskondisjon (Norsk institutt for naturforvaltning 2009).

Det var en liten nedgang i antall skutte storfugl og orrfugl fra forrige jaktår. Antall felte rådyr i landet var samlet omtrent som sesongen før. Når det gjelder rypejakta var også jakt-sesongen 2009/2010 svært dårlig, med en nedgang på 27 prosent fra forrige sesong.

I jakt-sesongen 2009/2010 deltok i alt 59 650 jegere i elgjakta, 40 170 i hjortejakta, 7 950 i villreinjakta og 88 230 i småviltjakta. 193 400 løste jegeravgift denne jakt-sesongen. Jakt er fortsatt en mannsdominert fritidssys-sel i og med at bare knappe 7 prosent av jegerne siste sesong var kvinner, men kvinneandelen er stigende for hvert år (Statistisk sentralbyrå 2010g og 2010h).

Rådyr- og småviltjakt 2009/2010	
30 800	rådyr
20 400	harer
2 060	bevere
18 780	rødrev
16 900	stokkender
12 800	grågjess
160 000	ryper
11 500	storfugl
26 200	orrfugl
Rovvilt, totalavgang 2008/2009	
136	gauper (98 under kvotejakt)
90	jerver (35 under lisensjakt)
12	bjørner (2 under lisensjakt)
5	ulv

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010n og statistikkbanken)

6.1.5 Skogpolitikk

I stortingsmeldingen om skogbruket (Landbruksdepartementet 1998) ble det trukket opp retningslinjene for en helhetlig politikk for skogbruket og skogindustrien. Det ble lagt vekt på å samordne produksjon og foredling av trevirke på lang sikt for å sikre industrien jevn tilgang på norskprodusert virke. Det ble påpekt at for å øke verdiskapingen i videreforedling av trevirke, må kostnadene reduseres og virket må utnyttes bedre. Ved å øke produktspekteret og foredlingsgraden og samtidig gi gode utviklingsmuligheter for små og mellomstore bedrifter for lokal foredling, vil det være mulig å skape nye muligheter, ikke minst i distriktene.

I samme stortingsmelding ble det også påpekt at skogen er en nasjonal ressurs som må forvaltes med omtanke. Ved siden av å ha stor nasjonaløkonomisk og distriktsmessig betydning, har skogen avgjørende betydning for å bevare det biologiske mangfoldet i naturen. Skogområdene har dessuten stor betydning for rekreasjon og friluftsliv med de positive virkninger det har for befolkningens helse og trivsel.

En av de viktigste utfordringene på skogsektoren i tida framover er å sikre en god og miljøvennlig ressursforvaltning av skogressursene på lang sikt. Dette vil kreve gode nasjonale og lokale ressuroversikter, god kompetanse i næringa og tilstrekkelig satsing for å få opp ny skog etter hogst og forsvarlig stell av den nye skogen. Et godt utbygd og vedlikehold offentlig veinett som tillater sikker transport med større tømmerbiler, er et viktig element for å bedre lønnsomheten i skogbruket.

Virkesforrådet i kystområdene øker sterkt samtidig som avvirkningen er lav. Regjeringen har derfor pekt ut kystskogbruket som et satsingsområde i årene framover.

Økt bruk av biobrensel er et satsingsområde med både miljø- og næringspolitisk verdi. Bioenergi er en CO₂-nøytral energikilde og satsingen på bioenergi vil være med på å oppfylle klimapolitiske mål.

6.1.6 Virkemidler

Det er en rekke virkemidler for gjennomføring av norsk skogpolitikk. Virkemidlene omfatter lovgivning, skattepolitikk, økonomiske støtteordninger, forskning og veiledning.

Lover

I 2005 ble den gjeldende skogbruksloven vedtatt i Stortinget. Loven trådte i kraft 1. januar 2006. I formålsparagrafen til skogbruksloven står det at formålet med loven er «å fremme ei bærekraftig forvaltning av skogressursane i landet med sikte på aktiv lokal og nasjonal verdiskaping, og å sikre det biologiske mangfoldet, omsyn til landskapet, friluftslivet og kulturverdiane i skogen».

Den nye loven er forenklet i forhold til den gamle og tar sikte på større fleksibilitet og frihet for den enkelte næringsutøver.

I tilknytningen til skogbruksloven er det utarbeidet en forskrift om bærekraftig skogbruk. I formålsparagrafen til skogbruksforskriften står det at formålet med forskriften er «å fremme eit berekraftig skogbruk som sikrar miljøverdiane i skogen, aktiv forynging og oppbygging av ny skog, og god helsetilstand i skogen».

Den 1. juli 2009 trådte den nye Naturmangfoldloven i kraft. Denne loven erstatter Naturvernloven fra 1970 og deler av andre lover. Hovedformålet med loven er å ta vare på det biologiske mangfoldet. Dette gjelder også for områder utenfor de statlige vernede arealene, noe som medfører skjerpet lovregulering og mer kontroll fra statlige myndigheter. Loven inneholder også nye erstatningsregler for alle kategorier verneområder. Intensjonene med det nye regelverket er å gi grunneiere og rettighetshavere en vesentlig bedre erstatningsordningen enn tidligere.

Tilskudd

Ved utformingen av skogpolitikken er det lagt avgjørende vekt på å sikre et tilfredsstillende nivå på de langsiktige investeringene. Innenfor skogbrukets tilskuddsrammer har derfor skogkultur, skogbruksplanlegging og utbygging av hovedveinettet blitt prioritert framfor andre tiltak. Det forutsettes at skogeierne selv dekker en

vesentlig del av kostnadene ved de langsiktige investeringene. De offentlige tilskuddene i skogbruket er av vesentlig mindre omfang enn tilskuddene i jordbruket både når det gjelder volum og når det gjelder antall ordninger.

Bevilgningene til skogbruk og bioenergi under Landbrukets utviklingsfond (LUF) blir fastsatt gjennom jordbruksavtalen, og det er for 2010 og 2011 satt av henholdsvis 218 og 228 mill. kroner, mot 193 mill. kroner i 2009.

Formålet med midlene til nærings- og miljøtiltak er at de skal tilpasses lokalt slik at de stimulerer til økt verdiskaping i skogbruket. Samtidig skal biologisk mangfold, landskap, friluftsliv og kulturminner i skogen tas vare på og videreutvikles. Midlene kan brukes til skogkultur, skogsveitbygging, miljøtiltak i skogbruket og ulike andre tiltak. Områder der det ikke har vært drevet kommersielt skogbruk skal prioriteres. Dette gjelder først og fremst skogreisingsstrøkene på Vestlandet og i Nord Norge.

For mest mulig optimal drift av en skogeiendom er det viktig med en skogbruksplan med miljøregistreringer. Landbruks- og matdepartementet legger stor vekt på at skogbruket skal forvaltes miljøvennlig. Skogbruksplanlegging med miljøregistreringer gir et godt grunnlag for et verdiskapende og miljøvennlig skogbruk, og Fylkesmannen tildeler derfor LUF-midler til utarbeidelse av skogbruksplaner.

Skogfond

Den tidligere skogavgiftsordningen byttet i 2006 navn til skogfondsordningen. Ordningen er fortsatt en tvungen fondsavsetning som går ut på at skogeieren kan velge å sette av mellom 4 og 40 prosent av tømmeroppjøret på en egen konto som forvaltes av det offentlige. Avsatt beløp er ikke skattepliktig inntekt for skogeieren før det tas ut for å finansiere nærmere bestemte skogbrukstiltak. 85 prosent av det uttatte beløpet er skattefritt dersom beløpet brukes til bestemte formål som bl.a. skogkulturtiltak, bygging og sommervedlikehold av skogsbilveier, miljøtiltak, skogbruksplanlegging, skogforsikring og investeringer i bioenergitiltak som bruker egne og lokale ressurser. Reglene for bruk av skogfond til bioenergi er nå myket vesentlig opp slik at en forventer at flere bioenergisprosjekt enn før skal kunne dekkes av skogfondsmidler.

Skogfondsordningen forvaltes av Statens landbruksforvaltning (SLF). Skogfondregnskapet viser at det ble utbetalt 281,3 mill. kroner av fondet i 2009. Det er 23,5 mill. kroner mindre enn i 2008. Årlig avsettes det mer til skogfond enn det som brukes av fondet. I alt ble det avsatt 299,3 mill. kroner i 2009 mot 347,9 mill. kroner i 2008 (Statistisk sentralbyrå 2010).

6.1.7 Skogvern

Gjennom ratifiseringen av *Konvensjonen om biologisk mangfold* og *Bernkonvensjonen om vern av truede arter og deres leveområder*, har Norge forpliktet seg til å ivareta det biologiske mangfoldet i skogen. I alt er ca. 1,8 prosent av den produktive skogen i landet vernet. De siste årene er i 115 nye skogområder med 310 km² produktiv skog, vernet (Miljøverndepartementet 2010). Fortsatt er det vernet vesentlig mer skogareal i Sverige og Finland hvor mellom fire og fem prosent av det produktive skogarealet er vernet. Av ulike årsaker kan behovet for vern være noe lavere i Norge enn for eksempel i Sverige. Sverige kom tidlig i gang med vernearbeidet og var mindre systematisk ved valg av de første verneområdene med henblikk på variasjon mellom områdene. Skogbruket blir også drevet mer intensivt i Sverige enn i Norge, og i tillegg har Norge forholdsvis større arealer som ikke er økonomisk drivverdige.

I vernearbeidet prioriterer myndighetene økt bruk av offentlig eide skogarealer til vern og makeskifte samt satsing på frivillig vern. Myndighetene viderefører også vederlagsordningen og kjøp av skogområder i vernesammenheng.

6.1.8 Miljøsertifisering

I slutten av forrige århundre ble det økt internasjonalt fokus på bærekraftig skogbruk for å sikre skogens økonomiske, miljømessige og sosiale verdier. Levende skog er et samarbeidsprosjekt mellom skogbruk, skogindustri, fagbevegelse, friluftslivsorganisasjoner og miljøorganisasjoner. I 1998 ble partene enige om en standard for et bærekraftig norsk skogbruk. Denne standarden ble revidert i 2006.

Levende Skog-standarden brukes i miljøsertifisering av skogbruket og har kravpunkter som skogeieren er forpliktet til å følge ved forvaltningen av skogeiendommen. Hensikten med sertifiseringen er å kvalitetssikre og dokumentere et bærekraftig skogbruk og dermed legge grunnlaget for å sikre markedsgangen for produkter fra norsk skogindustri. Det finnes flere sertifiseringssystemer for skog, men i Norge er det valgt å knytte standarden for bærekraftig skogbehandling opp mot det internasjonale systemet for miljøstyring ISO 14001.

Nesten hele skogbruket i Norge er i dag sertifisert etter ISO 14001 med Levende Skog-standard som miljøstandard. For at ikke sertifiseringen skal bli for kostbar for alle de små skogeiendommene vi har i Norge, gjennomføres sertifiseringen som områdesertifisering i regi av skogeierorganisasjonene.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

6.2 Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold

6.2.1 Økonomi og avvirkning

Ikke siden midten av 1970-årene har avvirkningen i norske skoger vært lavere enn det den var i 2009. I alt ble det solgt 6,6 mill. m³ tømmer i 2009. Det var nesten 1,54 mill. m³ mindre enn året før. Bruttoverdien for tømmeret solgt til industrien utgjorde 2 mrd. kroner, og gjennomsnittlig tømmerpris var kr 307 per m³ (Statistisk sentralbyrå 2010j). For 2010 viser foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrå at avvirkningskvantumet i annet kvartal var 2,1 mill. m³. Det er 35 prosent mer enn i samme kvartal i 2009 (Statistisk sentralbyrå 2010i).

Hovedårsaken til det lave avvirkningskvantumet i 2009 var de lave tømmerprisene som var en følge av den internasjonale finanskrisen. Målt i verdifaste kroner er tømmerprisene halvert siden 1980.

Skurtømmerets andel av industrivirket har vært synkende de siste årene, og var i 2009 44 prosent¹⁰, mot knappe 48 prosent i 2008 (Statistisk sentralbyrå 2010k). Dersom vi ikke regner med ved til brensel, er ca. 74 prosent av avvirkningskvantumet gran og i underkant av 25 prosent furu, slik at lauvtrevirke utgjør knappe 2 prosent av avvirkningskvantumet. Årlig blir ca. 60 prosent av salgsvirket levert fra de tre Østlandsfylkene Hedmark, Oppland og Buskerud, hvorav Hedmark alene har ca. 30 prosent av totalleveransen.

I 2009 kjøpte sagbruk og trevareindustrien 45 prosent av industrivirket mens tre-masse- og celluloseindustrien kjøpte 38 prosent. Resten av salgsvirket ble kjøpt av andre kjøpere eller det gikk uforedlet til eksport. Dette er litt lavere andel til sagbruk og trevareindustrien enn foregående år (Statistisk sentralbyrå 2010j).

Salg av ved til brensel var gjennomsnittlig ca. 500 000 m³ per år på midten av 90-tallet. Omsetningen har deretter gått opp og har variert mellom 700 000 og 900 000 m³ i årene etterpå. En vesentlig årsak til det økte vedsalget i denne perioden er de økte energiprisene til husholdningene. Fra og med 2006 inngår ikke vedsalget lenger i Statistisk sentralbyrås statistikk for omsatt virke. I en spesiell undersøkelse foretatt av Statistisk sentralbyrå anslås det at vedforbruket i bolighus og fritidshus var noe over 2,8 mill. m³ i 2007. Dette er en kraftig økning fra tidligere anslag (Statistisk sentralbyrå 2008b).

Bruttoverdien av det solgte industrivirket var 2,0 mrd. kroner i 2009, 2,9 mrd. i 2008, 3,1 mrd. kroner i 2007 og 2,3 mrd. kroner i 2006. Dette gir en gjennomsnittlig virkespris disse tre årene på henholdsvis 307, 364, 375 og 318 kroner.

I 2009 ble det hogd tømmer for salg på 12 500 eiendommer. Det tilsvarer hver tiende eiendom. Den siste tiårsperioden er det hogd tømmer for salg minst en gang på 42 prosent av eiendommene. Aktiviteten i skogen varierer mye mellom landsdelene. Størst aktivitet var det i Buskerud, der det var avvirkning på hver femte skogeiendom i 2009 (Statistisk sentralbyrå 2010o).

Skogbruket i Norge blir stadig mer en ren kapitalinntektskilde for eierne, og ca. 90 prosent av salgskvantumet blir felt og kvistet med hogstmaskin. I 1978 ble bare 4 prosent tatt ut på denne måten. Bruk av hogstmaskin er noe mer utbredt i store enn i små skoger, og det er stor variasjon mellom landsdelene. I 2007 ble 97 prosent av skogen tatt ut med hogstmaskin i Hedmark, mens bare 36 prosent ble tatt ut med hogstmaskin i Troms og Finnmark (Statistisk sentralbyrå 2009d).

---

¹⁰ Foreløpige tall.

I 2008 hadde 25 200 personlige skogeiere (23 prosent) positiv næringsinntekt fra skogen. Den gjennomsnittlige næringsinntekten for disse skogeierne var 36 000 kroner. Det er 2 000 mer enn i 2007. Samlet næringsinntekt fra skogen for personlige skogeiere var 903 mill. kroner i 2008 mot 863 mill. kroner året før. I gjennomsnitt utgjorde inntektene fra skogbruket 7 prosent av bruttoinntekta for de skogeierne som hadde positiv næringsinntekt fra skogen (Statistisk sentralbyrå 2010).

NILFs årlige driftsgranskinger belyser bl.a. den økonomiske situasjonen på gårdsbruk hvor en vesentlig del av familiens inntekt kommer fra jord- og skogbruk. Av de 861 brukene som var med i granskingen i inntektsåret 2008, inngikk 148 bruk i en egen undersøkelse for gårdsskogbruket. Dette er bruk hvor balansekvantumet¹¹ i skogen er minst 50 m³. For de brukene som inngår i den egne skogbruksundersøkelsen, utgjorde skogbrukets andel av det samlede driftsoverskuddet fra jord- og skogbruk 20 prosent i 2008 mot 21 prosent året før. På de 148 brukene som var med i granskinga, ble det i gjennomsnitt avvirket 112 prosent av balansekvantumet. Dette er det høyeste avvirkningsnivået siden 1988. Tabell 6.3 viser noen resultater fra driftsgranskningene i gårdsskogbruket.

Tabell 6.3 Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 2004–2008.
Nominelle kroner

	2004	2005	2006	2007	2008
Antall driftsenheter	176	173	162	155	148
Solgt og brukt virke, m ³	213	234	232	310	319
Salgsinntekter fra trevirke, kr per m ³	304	313	311	359	368
Annen inntekt, kr per m ³	24	19	18	12	20
Kostnader, kr per m ³	205	190	181	180	194
Driftsoverskudd, kr per m ³	123	142	148	191	194
Driftsoverskudd, kr 1000 per driftsenhet	26,2	33,3	34,3	59,3	62,0

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2005-09)

6.2.2 Skogbruk og utmarksinntekter

I 2007 ble det på hver fjerde eller noe over 20 000 skogbrukseiendommer registrert inntekter fra tilleggsnæringer som benytter areal og ressurser i skogen og/eller annen utmark. I alt var bruttoinntektene fra tilleggsnæringer i underkant av 900 mill. kroner eller ca. 45 000 kroner per eiendom med tilleggsnæringer (Statistisk sentralbyrå 2009d). 32 prosent av inntektene kom fra hytteutleie og bortfesting av tomter, 24 prosent fra jakt og fiske, 7 prosent fra videreforedling av eget virke og resten fra diverse virksomhet. Det er mest vanlig med inntekt fra tilleggsnæring på de største skogeiendommene.

¹¹ Balansekvantum er det størst mulige kvantum som kan avvirket hvert år uten at framtidig hogstkvantum går ned.

6.2.3 Eierstruktur og organisasjonsforhold

Siden 1979 har antall skogeiendommer holdt seg stabilt på ca. 120 000, men antallet skogeiendommer i kombinasjon med aktivt jordbruk, har gått kraftig tilbake i denne perioden. I årene 1979 og 1999 var det aktiv jordbruksdrift på henholdsvis 62 og 44 prosent av eiendommene. (Statistisk sentralbyrå 2001). I 2009 var antall skogeiendommer fortsatt i underkant av 120 000 men antall skogeiendommer som ble drevet i kombinasjon med aktiv jordbruksdrift, er sunket ytterligere til 30 prosent av totalt antall skogeiendommer (Statistisk sentralbyrå 2010o). I de fleste tilfeller er det en klar sammenheng mellom størrelsen på jordbruksarealet og skogarealet slik at bruk med større jordbruksareal også har større areal med skog.

I 2009 var 38 800 skogeiere medlemmer i et av de åtte andelslagene som er tilsluttet Norges Skogeierforbund. Av de 39 000 medlemmene hadde bare 30 prosent virkesleveranse i 2009, mot 35 prosent året før. I tillegg er noen få, men store skogeiere (ca. 230 stk.) organisert i den frittstående skogeierorganisasjonen NORSKOG. De åtte andelslagene tilsluttet Norges Skogeierforbund hadde samlet en virkesomsetning på ca. 5,0 mill. kubikkmeter og medlemmene i NORSKOG ca. 1 mill. kubikkmeter. Samlet utgjør dette over 90 prosent av samlet virkesomsetning i 2009.

Viken Skog BA er den desiderte største av skogeierandelslagene med en virkesomsetning i 2009 på 1 720 000 m³, mens skogeierandelslagene Glommen Skog BA, Mjøsen Skog BA, AT Skog BA og Allskog BA hadde en virkesomsetning på henholdsvis 783 000, 777 000, 674 000 og 699 000 m³. Medlemstallet i de fem andelslagene var henholdsvis 12 500, 2 600, 3 900, 7 900 og 8 100.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

6.3 Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng

Skogbruket med tjenester tilknyttet skogbruk hadde et bruttoprodukt på knapt 4,7 mrd. kroner og sysselsatte ca. 4 000 personer i år 2007, se tabell 6.4. Jakt og viltstell er i denne sammenheng regnet sammen med jordbruk (tabell 4.2). Bruttoproductet inkluderer verdien av nettotilveksten, ikke bare nettoverdien av avvirkningen. Bruttoproductet i skogbruket er etter dette prinsippet ikke direkte avhengig av aktiviteten i skogbruket. Verdien av nettotilveksten, som er en form for sparing, er beregnet til 1,2 milliarder kroner i 2007 (Statistisk sentralbyrå, 2009e).

Hedmark er det største skogfylket, både regnet i bruttoprodukt og i sysselsetting. Hedmark står for mer enn en firedel av bruttoproduktet i norsk skogbruk. Oppland og Buskerud har til sammen nesten 23 prosent av samlet bruttoprodukt. De tre fylkene står for nesten halvparten av bruttoproduktet i skogbruket. Bruttoproductet for skogbruk var større enn bruttoproduktet for jordbruk i Hedmark, Telemark og

Aust-Agder i 2007, jf. tabell 4.2 og tabell 6.4. I de andre fylkene var brutto- produktet fra jordbruk størst.

Trelast- og trevareindustri og treforedlingsindustri sysselsatte til sammen 23 200 personer i 2007, eller ca. 5,8 ganger så mange som skogbruket. Brutto- produktet i de to industrigrenene var knapt 2,8 ganger bruttoproduktet i skogbruket. Det er trelast- og trevareindustri i alle fylker. Hedmark er det fylket som har flest sysselsatte og størst bruttoprodukt i slik industri. Vest-Agder og Rogaland har mye trelast- og trevareindustri uten å ha spesielt stort skogbruk.

Treforedlingsindustrien er i større grad enn trelast- og trevareindustrien konsen- trert til noen fylker, spesielt Østfold og Buskerud. Så mye som 2,3 prosent av brutto- produktet i Østfold kommer fra treforedling, mens landsgjennomsnittet er 0,28 pro- sent av det fylkesfordelte bruttoproduktet. De store treforedlingsbedriftene ligger på kysten. Innlandsfylkene Hedmark og Oppland har så godt som ingen treforedlings- industri, men de har en betydelig trelast- og trevareindustri.

Vel 6 prosent av bruttoproduktet i Hedmark var fra skogbruk og skogindustri i 2007. For Nord-Trøndelag er tilsvarende tall knapt 4 prosent.

Tabell 6.4 tyder på at skogbruket har store ringvirkninger. En reduksjon i primær- skogbruket vil likevel ikke uten videre føre til reduksjon i industrien i og med at tømmer også kan kjøpes fra utlandet.

Tabell 6.4 Bruttoproduct og sysselsetting i skogbruk, trelast- og trevareindustri og treforedling etter fylke. Mill. kroner og sysselsatte personer. 2007

Fylke	Skogbruk		Trelast- og trevareindustri		Treforedling	
	BP	Syssel- setting ¹⁾	BP	Syssel- setting ¹⁾	BP	Syssel- setting ¹⁾
Østfold	263	200	360	700	1 456	2 500
Akershus	294	200	497	700	622	200
Oslo	11	0	79	100	18	0
Hedmark	1 234	600	1 518	2 600	15	0
Oppland	561	400	753	1 400	1	0
Buskerud	500	400	437	800	1 105	1 800
Vestfold	191	200	539	800	73	100
Telemark	324	300	190	500	46	100
Aust-Agder	171	200	502	800	35	100
Vest-Agder	110	200	797	1 600	84	200
Rogaland	128	100	649	1 600	68	100
Hordaland	76	100	455	900	13	0
Sogn og Fjordane	54	100	315	700	16	0
Møre og Romsdal	73	100	314	600	37	100
Sør-Trøndelag	188	200	498	1 100	156	300
Nord-Trøndelag	304	300	402	800	466	700
Nordland	131	200	414	800	0	0
Troms	54	100	66	200	1	0
Finnmark	15	0	18	100	0	0
Landet	4 682	4 000	8 801	16 900	4 212	6 300

1) På grunn av avrunding stemmer ikke summen av fylkestallene helt med landstallet. Null i sysselsetting i skogbruket i Oslo og Finnmark betyr mindre enn 50

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2009e, 2010m), statistikkbanken og tilleggsopplysninger

Litteratur

- Hobbelstad, K., 2002: *Framtidig virkestilgang*. Aktuelt fra skogforskningen 7/02. Skogforsk, Ås.
- Hylen, G. og J. Larsson, 2008: *Helsetilstanden i norske skoger*. Oppdragsrapport fra Skog og Landskap 05/008, Norsk institutt for skog og landskap, Ås
- Landbruksdepartementet, 1998: St. meld. nr. 17 (1998–99). *Verdiskaping og miljømuligheter i skogsektoren (skogmeldingen)*.
- Landbruks- og matdepartementet, 2009. St.meld. nr. 39 (2008–2009). *Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen*.
<http://www.regjeringen.no/pages/2196816/PDFS/STM200820090039000DDDDPDFS.pdf>
- Miljøverndepartementet, 2007: *St.meld. nr. 26 (2006–2007) Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*.
- Miljøverndepartementet 2010. Regjeringen foreslår 60 millioner kroner ekstra til frivillig skogvern Pressemelding 11.05.2010.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/pressemeldinger/2010/Regjeringen-foreslar-60-millioner-kroner-ekstra-til-frivillig-skogvern.html?id=604569>
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, 2005–2009: *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk*. Flere årganger, Oslo.
- Norsk institutt for naturforvaltning, 2009: *Hjortevilt 2008*. Årsrapport fra Overvåkings programmet for hjortevilt, NINA Rapport 477.
- Skog og landskap, 2007: *Skogen tar opp halvparten av Norges klimagassutslipp*. Norsk institutt for skog og landskap, Ås.
- Statens kartverk 2010. *Arealstatistikk for Norge 2010*.
http://www.statkart.no/nor/Land/Fagomrader/Arealer_og_tall/
- Statistisk sentralbyrå, 2001: Skogbruk, eigeidomsstruktur m.m.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk>
- Statistisk sentralbyrå, 2008a: Landbruksundersøkinga 2008. Førebels tal. *Hogstmaskin nesten einerådane*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk>
- Statistisk sentralbyrå, 2008b: *Landbruket i Norge 2007*.
http://www.ssb.no/emner/10/04/sa_landbruk/landb
- Statistisk sentralbyrå, 2009a: *Skogkultur. 2008*.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogkultur>
- Statistisk sentralbyrå, 2009b. Villreinjakt. Tillatt felt, antall felte og fellingsprosent. 1952-2009 <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/reinjakt/tab-2009-12-18-02.html>. Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå, 2009c Registrert avgang av store rovdyr og ørn. Foreløpige tall 2008/09 <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/rovdyravg/index.html>
- Statistisk sentralbyrå, 2009d: *Landbruksundersøkinga 2008. Endelege tal. Ein av fire med utmarksinntekt. Skogbruk*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk>
- Statistisk sentralbyrå 2009e. Totalregnskap for skogbruket og tjenester tilknyttet skogbruk. <http://www.ssb.no/skogregn/>
- Statistisk sentralbyrå 2010a Landsskogtakseringen, 2005–2009. *Mer tømmer i skogen*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/lst/index.html>. Sett 31.8.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010b. Landsskogtakseringen. *Stående kubikkmasse under bark og årlig tilvekst under bark*. <http://www.ssb.no/lst/tab-2010-08-31-01.html>. Sett 1.9.2010.

- Statistisk sentralbyrå 2010c. Skogkultur 2009. *Liten nedgang i skogplantingen*.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogkultur/arkiv/> Sett 2.9.2010
- Statistisk sentralbyrå 2010d. Skogsveier for motorkjøretøyer, 2009. *Liten nedgang i skogsveibyggingen* <http://www.ssb.no/vis/emner/10/04/20/skogsvei/main.html>.
Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010e *Elgjakt, etter fylke. 2008 og 2009*.
<http://www.ssb.no/elgjakt/tab-2010-03-26-01.html>. Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010f. *Hjortejakt, etter fylke. 2008 og 2009*
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/hjortejakt/tab-2010-03-26-01.html>. Sett
2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010g *Jegere som har løst jegeravgift. 1995/96-2009/10*
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/jegerreg/tab-2010-04-12-01.html>. Sett
2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010h *Antall jegere, etter jaktutøvelse, kjønn og alder.*
2009/10 <http://www.ssb.no/jeja/tab-2010-08-06-03.html>. Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010i *Skogavvirkning for salg. Foreløpige tall, 2. kvartal*
2010. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogav/>. Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010j. Skogavvirkning for salg. Endelige tall, 2009
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogav/arkiv/>
- Statistisk sentralbyrå 2010k. *Avvirkning av industrivirke for salg, etter virkesgruppe*.
<http://www.ssb.no/skogav/arkiv/tab-2010-01-21-02.html>. Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010l. Skogeiernes inntekt, 2008. <http://www.ssb.no/skoginnt/>.
Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå, 2010m. *Fylkesfordelt nasjonalregnskap, 2007*.
<http://www.ssb.no/fnr/>
- Statistisk sentralbyrå 2010n. Småvilt- og rådyrjakt, 2009/2010
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/srjakt/> Sett 2.9.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010o. Skogbruk, strukturstatistikk 2009.
<http://ssb.no/emner/10/04/20/stskog>

7 Tilleggsnæring

I dette kapitlet ser vi på omfang, utbredelse og betydning av tilleggsnæringer (TN), med utgangspunkt i data fra både NILF og Statistisk sentralbyrå (SSB). Tilleggsnæring i landbruket blir definert som næringsvirksomhet utenom tradisjonelt jord- og skogbruk, med basis i ressursene på bruket.

7.1 Datagrunnlaget for tilleggsnæringer

NILFs driftsgranskinger tar utgangspunkt i skatteregnskap som blir omarbeidet til driftsregnskap, og i 2008 var 861 bruk med i undersøkelsen. Driftsgranskningene ser på brukerfamiliens totaløkonomi, hvor næringsaktivitet er en av flere kilder til familiens samlede inntekter. Næringsaktiviteten på bruket deles igjen inn i fire yrkesgreiner: jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring.

Våren 2010 utførte SSB en spesialsortering av egne data om tilleggsnæringer. Sorteringsarbeidet gjelder blant annet materiale som stammer fra den fullstendige jordbrukstillingen i 1999 og landbruksundersøkelsens årganger 2001, 2003, 2005 og 2007. Det er resultater etter sorteringsprosessen som blir presentert som SSB-data nedenfor. Landbruksundersøkelsen er en utvalgstilling hvor resultatene «blåses opp» for å gi et bilde som er representativt for landet som helhet. Landbruksundersøkelsen tar utgangspunkt i aktive jordbruksbedrifter som er med i landbruksregisteret til Statens landbruksforvaltning. For deltakelse i den fullstendige jordbrukstillingen i 1999 var kriteriet at en måtte ha minst 5 dekar jordbruksareal i drift.

Den nevnte spesialsorteringen er gjort på oppdrag fra NILF og baserer seg på BA-sentralitet, som defineres i tabell 7.1.

Tabell 7.1 Definisjon av BA-sentralitet

Regiontype	Kriterier
Storbyregioner	Regioner med senter som har mer enn 50 000 innbyggere
Mellomstore byregioner	Regioner med senter som har 15 000–50 000 innbyggere
Småbyregioner	Regioner med senter som har 5 000–15 000 innbyggere
Småsenterregioner	Regioner med senter som har 1 000–5 000 innbyggere
Områder med spredt bosetting	Regioner med senter som har mindre enn 1 000 innbyggere

I kapittel 4 er sammensetningen av samlet inntekt på alle bruk i driftsgranskningene i perioden 1998–2008 vist. Bidrag fra tilleggsnæringerne utgjorde i snitt 5 prosent av samlede inntekter i 1998, og 7 prosent i 2008. Tilleggsnæringerne bidrag til familieøkonomien er altså beskjedent, men er likevel en viktig inntektskilde for mange enkeltbruk. Jordbrukets andel av de samlede inntektene har gått ned fra 49 prosent i 1998 til 40 prosent i 2008, mens andelen fra lønnsinntekter, pensjoner og annet har økt i perioden.

7.2 Omfang av tilleggsnæringer

7.2.1 Data fra NILF

NILF har siden 2005 gjort detaljerte registreringer av type og omfang av tilleggsnæringer, og vi vil i dette kapitlet presentere de viktigste funnene fra registreringene. Tabell 7.2 viser andelen bruk med omsetning på tilleggsnæring de siste årene. Av alle bruk i driftsgranskingene hadde 79 prosent omsetning i tilleggsnæring i 2008. Hvis en ser på bruk med omsetning over kroner 20 000 i tilleggsnæring, var andelen 48 prosent i 2005, og 54 prosent i 2008. Andelen bruk med omsetning i tilleggsnæring over kr 20 000 har i hele perioden vært størst på Østlandet og lavest i Nord-Norge.

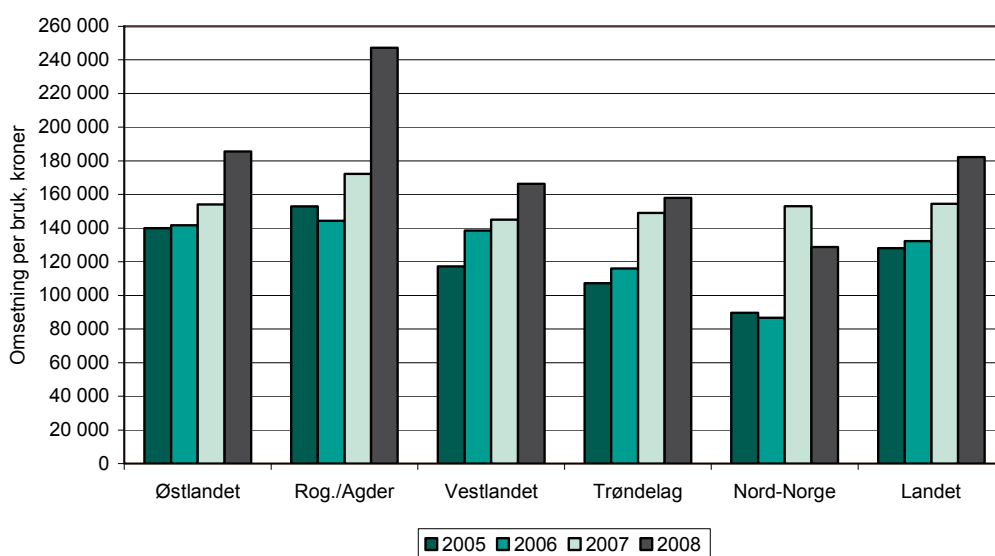
Tabell 7.2 Andel bruk med omsetning på tilleggsnæring (TN), 2005-2008

	2005	2006	2007	2008
Andel bruk med omsetning på TN	75	80	78	79
Andel bruk med oms. Over kr 20 000	48	49	51	54

Figur 7.1 viser gjennomsnittlig omsetning i tilleggsnæring fra 2005–2008 fordelt på landsdeler. Figuren viser tall for bruk med omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæringen. I gjennomsnitt for perioden er det ca. 450 bruk i denne gruppa.

Omsetningen har økt i alle landsdeler i perioden. Den store økningen i Rogaland og Agder i 2008 skyldes i hovedsak ekstraordinært salg på enkeltbruk.

Nord-Norge gjorde et stort hopp i omsetningen på tilleggsnæringer fra 2006 til 2007. Noe av forklaringen på dette er blant annet at det har vært en relativt stor utskifting av bruk i landsdelen. Det er også foretatt store investeringer i tilleggsnæring på enkeltbruk.

Figur 7.1 Omsetning i tilleggsnæring per bruk fordelt på landsdeler. Bruk med omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæringen (469 bruk i 2008). 2005–2008

7.2.2 Data fra Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.3 viser frekvensen i forekomst av tilleggsnæringer, slik den framgår av undersøkelsene til SSB. Svarene som SSB har innhentet, peker i retning av at tilleggsnæringer forekommer på en betydelig mindre andel av norske gårdsbruk generelt, enn hva som er tilfelle for driftsgranskingsbrukene. De nevnte svarene er basert på gårdbrukernes skjønnsmessige vurdering av hvorvidt de driver med tilleggsnæring. Driftsgranskningene retter seg derimot mot regnskapstall. Denne forskjellen i metode kan være årsak til noe av avviket i resultater. Det kan hende at virksomhet med liten inntekt blir oversett ved en skjønnsmessig vurdering av hva som er næringsaktivitet. SSBs undersøkelser tyder på at i områder med spredt bosetting, forekommer tilleggsnæringer på en mindre andel av jordbruksbedriftene enn i andre regioner.

Tabell 7.3 Andel av jordbruksbedriftene i Norge hvor det forekommer tilleggsnæringer

Type undersøkelse	1999	2001	2003	2005	2007
	JT ¹⁾	LU ²⁾	LU	LU	LU
Storbyregioner	41	41	35	48	43
Mellomstore byregioner	41	41	36	48	41
Småbyregioner	39	42	36	47	37
Småsenterregioner	45	41	40	51	43
Områder med spredt bosetting	38	42	31	40	30
Landet	41	41	36	48	40

1) Fullstendig jordbrukstelling

2) Landbruksundersøkelse som er gjennomført for et utvalg av jordbruksbedrifter

Kilde: SSB

En oversikt over noen tilleggsnæringer som forekommer ofte, finnes i tabell 7.4. Både SSBs undersøkelser og driftsgranskningene viser at leiekjøring med maskiner er den typen tilleggsnæring som drives på flest gårdsbruk.

Tabell 7.4 Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor forskjellige typer tilleggsnæring drives

Type undersøkelse	1999	2001	2003	2005	2007
	JT	LU	LU	LU	LU
Leiekjøring med maskiner	19,9	17,9	17,1	19,9	16,3
Bearbeiding av eget skogsvirke for salg	8,3	7,1	8,2	14,3	9,6
Bortleie av jakt- eller fiskerett	5,3	8,5	6,7	9,2	6,1
Gårdsturisme/bortleie av hytter	4,4	5,2	5,2	5,3	4,7
Rideskole/trening av hester	0,6	1,2	1,1	0,8	0,6
Grønn omsorg	0,2	0,3	0,2	0,4	1,1
Videreforedling av jordbruksprodukter	0,1	0,2	0,2	0,3	1,3

Kilde: SSB

Landbruksundersøkelsen fra 2007 inneholder data om bruttoinntekt fra tilleggsnæringer, og noe av dette materialet er gjengitt i tabell 7.5. Det er interessant å legge merke til at alle de tre typene tilleggsnæring som ifølge tabell 7.4 forekommer oftest, gir lavere gjennomsnittlig bruttoinntekt enn dem som er rangert lavere når det gjelder forekomst. «Bruttoinntekt» i SSB sine undersøkelser og «omsetning» i driftsgranskingene er sammenlignbare begreper.

Tabell 7.5 Bruttoinntekt fra forskjellige typer tilleggsnæringer. Kroner per jordbruksbedrift som har den aktuelle typen virksomhet

Type undersøkelse	2007
	LU
Leiekjøring med maskiner	97 000
Bearbeiding av eget skogsvirke for salg	50 000
Bortleie av jakt- eller fiskerett	22 000
Gårdsturisme/bortleie av hytter	131 000
Rideskole/trening av hester	341 000
Grønn omsorg	207 000
Videreforedling av jordbruksprodukter	266 000

Kilde: SSB

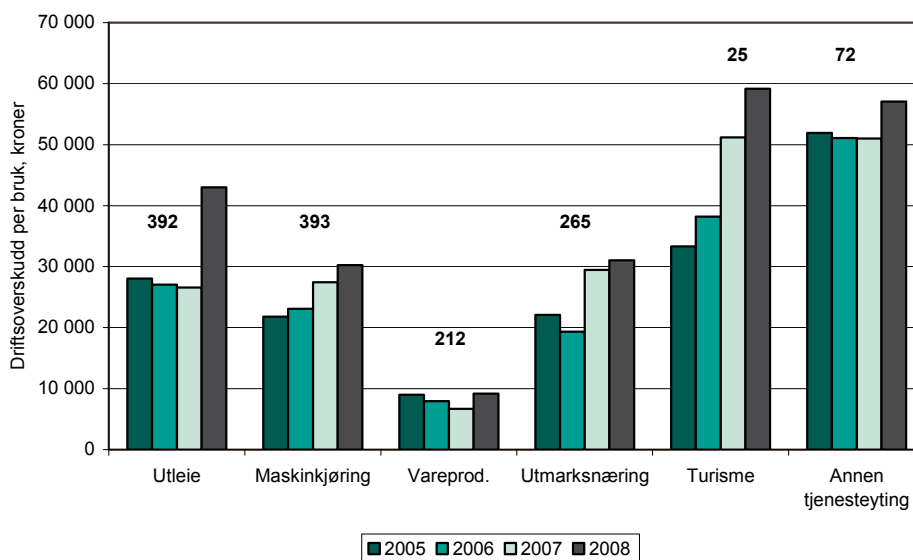
7.3 Driftsoverskudd per driftsform (NILF)

Videre omtale av resultater fra driftsgranskingene baserer seg på et grunnlag hvor *alle* bruk med tilleggsnæringsaktivitet er med. I 2008 har 700 bruk et beregnet driftsoverskudd på tilleggsnæring. I gjennomsnitt har disse brukene et driftsoverskudd på kr 63 400 i tilleggsnæringen, og det er en økning på kr 13 600 fra 2007. Det er spesielt i driftsformen *utleie* at overskuddet har økt det siste året. Mange av brukene driver med flere ulike tilleggsnæringsaktiviteter, kun 40 prosent har bare én type tilleggsnæring på bruket. I gjennomsnitt er det 1,9 driftsformer per bruk, og dette har vært stabilt de siste årene.

Figur 7.2 viser driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer i perioden 2005–2008 fordelt på driftsformer, hvor alle bruk som har tilleggsnæring, er med i beregningene. Driftsformen *annen tjenesteyting* har det høyeste driftsoverskuddet i perioden, med et snitt på kr 52 800 per bruk. *Annem tjenesteyting* omfatter i snitt 72 bruk som blant annet driver med Inn på tunet, saueklipping, klauvskjæring og lignende. Bruk som driver med *turisme*, har hatt et økende driftsoverskudd i perioden, fra kr 33 300 i 2005 til kr 59 200 i 2008. Dette er en liten gruppe, hvor det i gjennomsnitt har vært 25 bruk i perioden.

Flest bruk driver med *maskinkjøring*, og overskuddet for driftsformen er i snitt kr 25 600 per bruk i 2008. Det har vært en jevn økning i driftsoverskudd for denne driftsformen i perioden.

Vareproduksjon har det laveste resultatet av driftsformene, med et snitt på kr 8 200 per bruk i perioden. Denne driftsformen omfatter blant annet salg av ved og videreforedling av kjøtt og melk.

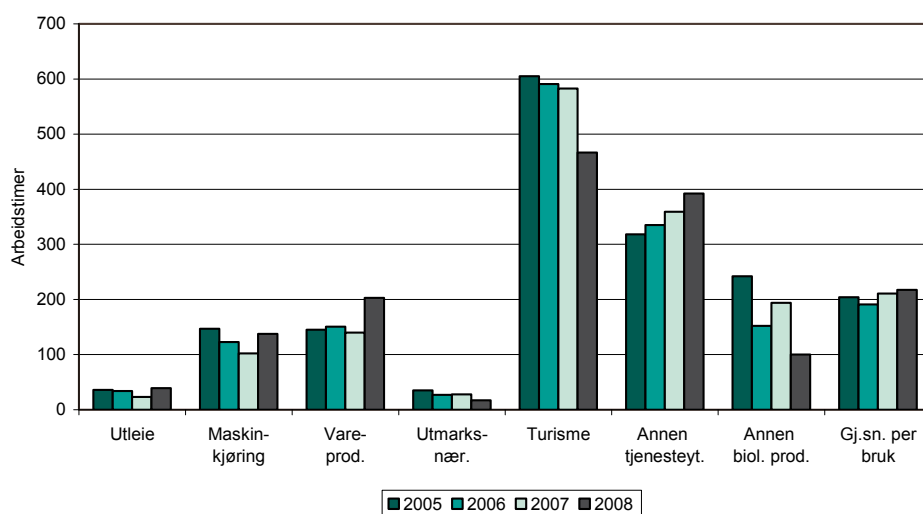

Figur 7.2 Driftsoverskudd per driftsform per bruk i tilleggsnæringen, på alle bruk med tilleggsnæring, 2005–2008. Tallene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i gjennomsnitt for perioden.

7.4 Arbeidsforbruk

7.4.1 Data fra NILF

Figur 7.3 viser arbeidsinnsatsen i de ulike driftsformene. I gjennomsnitt på alle bruk som har en tilleggsnæringsaktivitet brukes det 200 timer i tilleggsnæringen. *Turisme* er den driftsformen som det legges ned størst arbeidsinnsats i, med i underkant av 600 timer per bruk i perioden 2005–2007, og noe lavere i 2008. *Annen tjenesteyting* er den driftsformen som har hatt størst økning i arbeidsforbruk i perioden, og har i gjennomsnitt knappe 400 timer per bruk i 2008. På bruk med *maskinkjøring* ligger timeforbruket i gjennomsnitt på 127 timer per bruk i perioden.

Figur 7.3 Timer per driftsform per bruk, gjennomsnitt for alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæring, 2005–2008

7.4.2 Data fra SSB

SSB har også undersøkt arbeidsinnsatsen¹² i tilleggsnæringer. Tabell 7.6 presenterer noen resultater. Vi ser at på de jordbruksbedriftene hvor det er registrert tilleggsnæring i SSBs undersøkelser, er gjennomsnittlig arbeidsinnsats i slike næringer noe høyere enn hva tilsvarende funn i driftsgranskningene viser. Arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringerne ser jevnt over ut til å være størst i storbyregionene.

Tabell 7.6 Arbeidsinnsats i tilleggsnæringer i alt, timer per jordbruksbedrift med tilleggsnæring

Type undersøkelse og utvalg	1999	2001	2003	2005	2007
	JT	LU	LU	LU	LU
Storbyregioner	310	340	321	285	378
Mellomstore byregioner	282	268	300	269	301
Småbyregioner	255	300	310	244	319
Småsenterregioner	278	266	278	276	301
Områder med spredt bosetting	269	311	355	264	310
Landet	281	295	305	269	325

Kilde: SSB

7.5 Lønnsomhet (NILF)

Figur 7.2 og figur 7.3 viser resultater fra de ulike driftsformene i tilleggsnæring. De enkelte driftsformene er igjen inndelt i ulike driftsgreiner. Driftsformen *vareproduksjon* består blant annet av driftsgreinene *vedproduksjon*, *foredling av kjøtt og salg av kjøttprodukter*, *salg av juletre og pyntegrønt* med flere. Nedenfor presenterer vi tall for lønnsomhet i et utvalg av driftsgreinene. Vi presenterer ikke tall for driftsgreiner hvor det er få bruk. For små grupper er det knyttet stor usikkerhet til tallene.

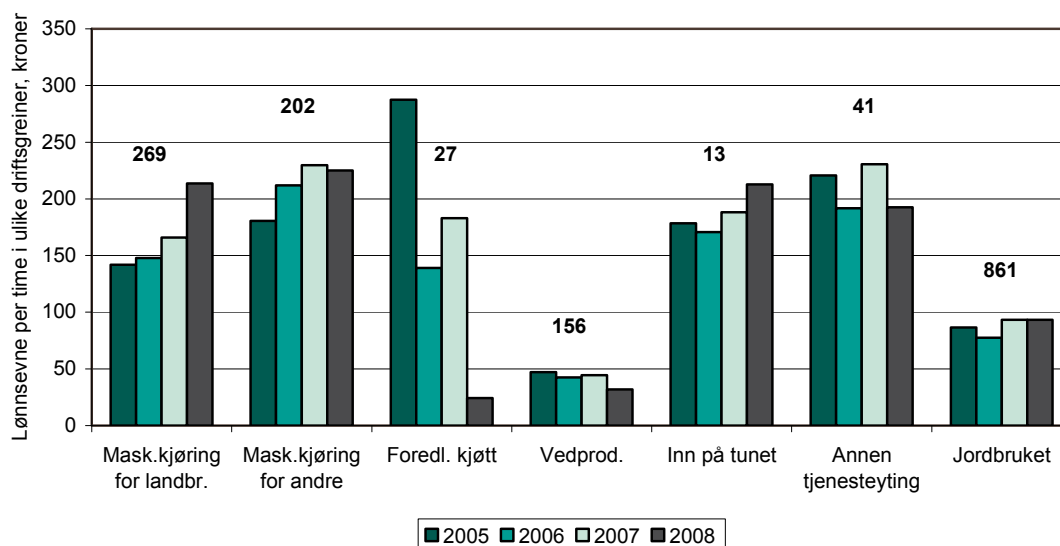
Figur 7.4 viser lønnsevne per time i et utvalg av driftsgreiner i tilleggsnæring sammenlignet med lønnsevne i jordbruket. Lønnsevnen i *maskinkjøring for landbruket* har vært stigende de siste årene, og var i 2008 i gjennomsnitt på kr 214 per time. Nærmere 30 prosent av brukene i gruppen har også *maskinkjøring for andre* (for eksempel snøbrøyting eller sandstrøing). I gjennomsnitt har gruppen med *maskinkjøring for andre* ligget jevnt høyt i hele perioden, med en lønnsevne på kr 225 per time i 2008.

Bruk med *foredling av kjøtt og salg av kjøttprodukter* har hatt et varierende resultat i perioden, med kun kr 24 i lønnsevne per time i 2008. Om lag halvparten av disse brukene har omsetning på over kr 20 000. Det er relativt få bruk i gruppen, og spesielle forhold på enkeltbruk gir store utslag for hele gruppen. I 2008 var det enkeltbruk som foretok store investeringer i slakte- og foredlingsanlegg, og dette medførte lavt resultat for hele gruppen.

Både driftsgreinen *inn på tunet* og *annen tjenesteyting* har hatt et stabilt høyt nivå gjennom hele perioden. Av de ulike driftsgreinene er det *vedproduksjon* som kommer ut med den laveste lønnsomheten gjennom hele perioden, med kr 32 i

¹² I de siste 12 månedene før tellingsdatoen, som er 30. juni i undersøkelsesåret.

lønnsevne per time i 2008. Jordbruket kommer ut med en lønnsevne per time på kr 93 per time i 2008, noe som er betydelig lavere enn de fleste driftsgreiner i tilleggsnæring. Det ser ut til at lønnsomheten er bedre i produksjon av tjenester enn av varer.

Figur 7.4 Lønnsevne per time i ulike driftsgreiner i tilleggsnæring sammenlignet med lønnsevne per time i jordbruket. Tallene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsgreinen i 2008.

Tema 1. Produktivitetsutvikling i norsk jordbruk 1990–2009

Av Agnar Hegrenes

Med produktivitet meiner eg produsert mengde i høve til ressursbruk i produksjonen. Produktivitetsframgang vil seie at ein nyttar mindre ressursar per produkteining. Dette kan ein oppnå ved å produsere meir ved ein gitt innsats av ressursar eller ved å produsere like mykje som før, men med redusert ressursinnsats.

Produktivitet kan målast på mange måtar. Avling per dekar, avdrått per dyr eller produktmengde per time arbeidsinnsats er enkle indikatorar på produktivitet. Ein nyttar ofte slike indikatorar til å samanlikne eit gardsbruk med eit anna eller samanlikne utvikling over tid på eit og same bruket. Ulempa med slike enkle mål er at ein ikkje tek omsyn til andre ressursar som er nytta i produksjonen. Sett i eit historisk perspektiv har maskinar og anna teknisk utstyr i stor grad erstatta arbeidskraft. Den reelle ressursinnsatsen har difor minka mindre enn det arbeidsproduktiviteten tyder på.

Mange gardsbruk produserer meir enn eitt produkt, og det er ikkje alltid lett å fordele innsatsfaktorane på dei enkelte produkta. Dette blir enda vanskelegare når ein ser på heile jordbruket under eitt. Det er difor vanleg å vege saman alle produkta til eit felles mål og sjå dette i høve til ein eller fleire innsatsfaktorar.

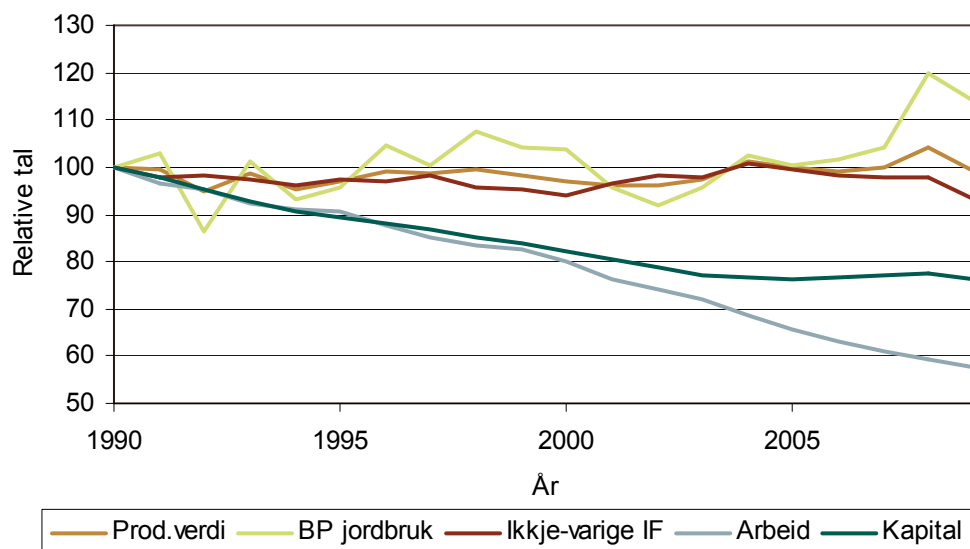
Det er utvikla fleire produktivetsmål som tek omsyn til fleire faktorar. Ein måte er å summere verdien av alle produkt og dividere på verdien av alle innsatsfaktorar. Eit anna mykje brukt mål er å trekkje verdien av alle innsatsfaktorar utanom arbeid og kapital frå produktverdien, og så dividere dette på anten arbeidsinnsats eller summen av arbeids- og kapitalinnsats. Produksjonsverdi minus verdien av andre innsatsfaktorar enn arbeid og kapital, er kalla bruttoprodukt.

Her skal vi vise resultat frå ei utrekning av produktivetsutviklinga i jordbruket for perioden 1990–2009. Data er henta frå Totalkalkylen for jordbruket. Alle verdiar er i 2008-prisar. Figur 1 viser utviklinga i produktverdi, arbeidsinnsats, kapitalinnsats og innsats av ikkje-varige innsatsfaktorar. Det siste vil seie alt anna enn arbeid og kapital (renter og avskrivning). Kurva «BP jordbruk» viser produktverdi minus verdien av ikkje-varige innsatsfaktorar. Alle verdiar er sette lik 100 for året 1990.

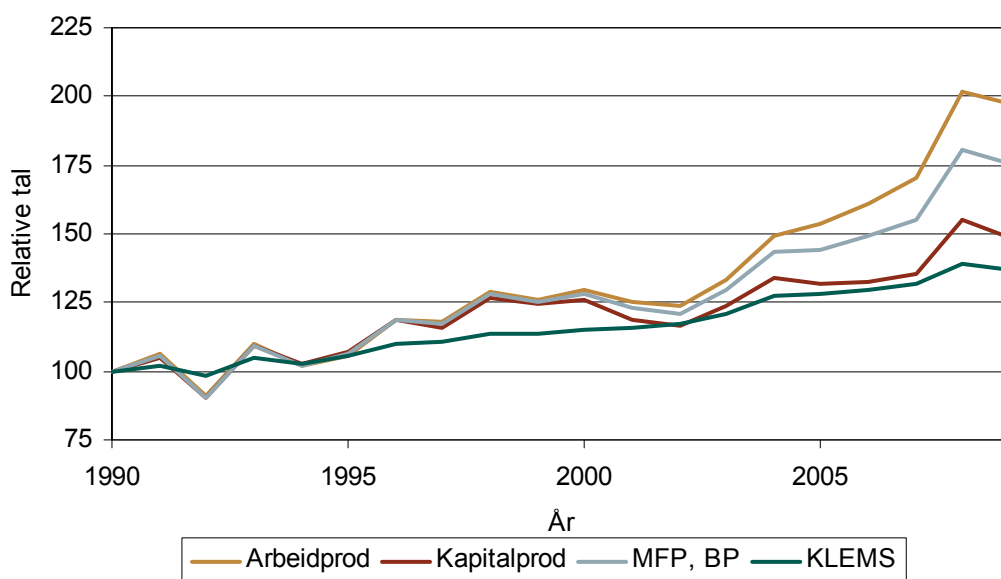
Figuren viser at produktmengda har vore om lag den same i heile perioden. Også innsatsen av ikkje-varige innsatsfaktorar har endra seg relativt lite, men med ein viss nedgang dei siste åra. Arbeids- og kapitalinnsatsen minka om lag like mykje fram til rundt år 2000. Deretter har kapitalinnsatsen vore nokolunde stabil, mens arbeidsinnsatsen har minka heile tida.

Når ein dividerer indeksen for bruttoprodukt på indeksen for arbeidsinnsats, får ein det som i figur 2 er kalla «arbeidsprod». Kurva «kapitalprod» viser tilsvarende for kapital. Kurva «MFP, BP» viser utviklinga i bruttoprodukt målt på den samanvegne innsatsen av arbeid og kapital. Kurva «KLEMS» viser utviklinga i indeksen for bruttoprodukt delt på alle innsatsfaktorar. Produktiviteten målt på denne måten har auka med om lag 1,65 prosent per år. Dette er på høgde med det som er funne i USA (McCalla m.fl. 2010: 335). Dei andre produktivetsmåla i figur 2 viser sterkare vekst.

Produktivitetsveksten som har vore etter 1990, har i stor grad samanheng med at ein har brukt stadig mindre ressursar, spesielt arbeidskraft, på å produsere ei nokolunde konstant produktmengde.

Figur 1. Utvikling i produktverdi og mengde av innsatsfaktorar i jordbruket 1990–2009

Figur 2. Utvikling i enkelte produktivitetsmål, jordbruket 1990–2009

For meir informasjon om produktivitetmåling og produktivitetutvikling i jordbruket viser vi til Hegrenes (2010). Der er det og referanse til fleire norske og utanlandske arbeid om produktivitet.

Referansar

Hegrenes, A. 2010. Produktivitetutvikling i jordbruket 1990-2009. Notat 2010-14. NILF

MaCalla, A., E. Castle & V. Eidman 2010. The AAFA: Ever growing and changing research challenges. *American Journal of Agricultural Economics* 92(2): 334-355.

Tema 2. Kan stor utbygging av mjølkeproduksjonen forsvarast økonomisk?

Av Torbjørn Haukås

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning har på oppdrag frå landbruksavdelingane hos fylkesmannen i Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal utført ei undersøking av økonomi og sosiale forhold blant mjølkeprodusentar i dei to fylka som har hatt stor utbygging av produksjonen i perioden 2002 til 2007.

Det vart samla inn rekneskapar for 2008 for i alt 19 produsentar, 11 i Møre og Romsdal og 8 i Sogn og Fjordane. Det var med i alt 13 samdrifter og 6 enkeltbruk. For samdrifter er det samla inn rekneskap frå selskapet og dei aktive deltakarane. Utvalet er gjort av Innovasjon Noreg i dei to fylka i samråd med landbruksavdelingane. I utvalet var det også med 5 robotfjøs, 4 i Sogn og Fjordane og 1 i Møre og Romsdal. I tillegg er dei 19 produsentane intervjuja med tanke på vurdering av eigen situasjon etter satsinga.

Resultatet frå rekneskapsanalysen viser at det er stor spreining i resultatet mellom dei ulike produsentane. Prosjektdeltakarane oppnådde eit snitt på kr 204 000 per årsverk i vederlag til alt arbeid og eigenkapital. Dette er kr 22 000 meir enn referansegruppa (Mjølkebruk på Vestlandet, driftsgranskingane). Best resultat finn vi blant utvalsbruka frå Sogn og Fjordane med vederlag til alt arbeid og eigenkapital per årsverk på kr 238 000. Gruppa med robotfjøs har svakast resultat uavhengig av resultatmål. Ingen av deltakarbruka kan karakteriserast som bruk med økonomiske vanskar. Soliditet og likviditet var god for alle deltakarane i prosjektet.

Ei viktig oppgåve i prosjektet var å undersøke om driftsplanane som var laga i samband med satsinga, var i tråd med faktiske resultat med tanke på investeringskostnad og driftsresultat. På grunn av ulik organisering av drifta var det vanskeleg å samanlikne driftsplan og rekneskap. Etter ein grundig gjennomgang av ulike delar av rekneskapsplanen for 2008, fann vi at gjennomsnittleg investering var om lag 5 prosent større enn budsjettet. Det var store avvik begge vegar, slik at standardavviket var høgt. Årsak til budsjettsprekke var underkalkulering av delar av utbygginga. Lågare kostnader skuldast i hovudsak auka eigeninnsats. Produksjonsomfanget i 2008 var mykje høgare enn planlagt. Mjølkeproduksjonen var 40 prosent høgare enn i driftsplanen. Driftsoverskotet var i snitt 4 prosent høgare i rekneskap enn i driftsplan. Her var det også store avvik begge vegar. På inntektssida bidrog auka produksjon positivt. På kostnadssida var det avvik på faste kostnader, avskrivningar og renter.

Kvar utbyggjar svarte også på eit spørjeskjema der han skulle vurdere produksjon, økonomi og sosiokulturelle faktorar. Respondentane var godt nøgde med produksjonen etter utbygginga. Ingen hadde hatt store innkjøringsvanskar, og dei var komne raskt i produksjon. Kvalitet på mjølk var god både før og etter utbygging, det same galdt for dyrehelse. Respondentane var ikkje nøgde med økonomien etter utbygging. Dei var klare på at dei hadde svak økonomi samanlikna med andre yrkesgrupper. Ingen av dei spurde angra på utbygginga. Dei treivst godt i kvardagen og såg positivt på framtida, og mange hadde planar om ytterlegare utbygging.

Undersøkinga viser at det var mogeleg å bygge ut mjølkeproduksjonen i den grad som er føreteke under dei rammevilkåra som galdt i den aktuelle perioden. Det økonomiske resultatet er på nivå med andre mjølkeprodusentar i regionen. Utbyggarane er svært utsette for endringar i rammevilkår, som til dømes renteendringar.

Ei undersøking av bruk som deltok i driftsgranskingane (NILF 2009) og som investerte for over ein halv million i driftsbygning i 2006, syner ei interessant utvikling i økonomisk resultat frå året før utbygging til 2 år etter investering (Solberg 2010). Undersøkinga omfatta utbygging på mjølkeproduksjonsbruk og bruk med gris. Resultatet for dei 19 bruka som hadde investert, vart samanlikna med ei referansegruppe (510 bruk) som ikkje hadde investert. Økonomisk resultat vart registrert for alle år i perioden 2005 til 2008. Gjennomsnittleg vederlag til alt arbeid og eigenkapital for referansegruppa var kr 167 000 per årsverk, og kr 222 000 for gruppa som investerte året før investering. Utviklinga i investeringsåret og åra etter investering var ulik for dei to gruppene. I 2006 (investeringsåret) betra referansegruppa resultatet med kr 15 000 medan investeringsbruka svekka resultatet med kr 22 000 per årsverk. For 2007 fekk vi ei anna utvikling. Investeringsbruka betra resultatet med kr 55 000 per årsverk, medan referansegruppa betra resultatet med kr 44 000. For siste registreringsåret betra resultatet for investeringsbruka seg med kr 16 000 medan resultatet for referansegruppa var om lag uendra (+ kr 1 000). Resultatet frå denne undersøkinga viser at bruka som investerte, hadde eit betre resultat enn referansegruppa før investeringa. Dette kan tyde på at dei som har investert har betre drift enn referansegruppa. I investeringsåret vart resultatet svekka for utbyggingsbruka, medan referansebruka hadde framgang. For år 1 og 2 etter investering, hadde investeringsbruka større auke i resultatet enn referansegruppa. Vi trur at resultatet for 2009 vil vise ytterlegare betring for investeringsbruka samanlikna med referansegruppa. Dette på grunnlag av at produksjonen er auka meir på utbyggingsbruka i høve til arbeidsforbruk, dessutan var rentenivået vesentleg lågare i 2009 enn året før.

Ut frå desse to undersøkingane basert på bruk som har investert og auka produksjonen, kan ein konkludere med at resultatet i første fase etter utbygging er svakare enn referansegruppa, men alt etter få år er resultatet for utbyggingsbruka på høgde med referansegruppa. Desse to undersøkingane viser at svaret er positivt på om det var forsvarleg å bygge ut under dei rammevilkåra som galdt. Vidare er potensialet for inntening framover betre for utbyggingsbruka. Framtidige rammevilkår vil avgjere om utbygginga var fornuftig på sikt.

Referansar

- Haukås, T., L. Solberg. 2010. *Vurdering av økonomi på utbyggingsbruk i Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal*. NILF-notat 2010-10. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- NILF, 2009. *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Solberg, L.R., 2010. *Investeringar på driftsgranskingsbruk*, NILF-spesialgransking, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Upublisert per 15. juni 2010.

Tema 3. Reform av direkte tilskudd i Sveits

Av Klaus Mittenzwei

Landbrukspolitikken i Sveits har gjennomgått omfattende endringer siden 1990-tallet der hovedgrepet har vært å redusere det innenlandske prisnivå og samtidig innføre direkte tilskudd. Markedsreguleringen ble betydelig svekket, blant annet ved å oppheve melkekvotene fra 1. april 2009.

De landbrukspolitiske virkemidlene i Sveits har siden 2002 hatt en varighet på rundt 4 år. Den nåværende landbrukspolitikken, *Agrarpolitik 2011*, ble vedtatt i 2006 og gjelder for perioden 2008–2011. Da den ble vedtatt, fikk regjeringen samtidig oppdrag om senest i 2009 å legge fram en rapport om videreutviklingen av utformingen av de direkte tilskuddene for perioden fra 2014. På grunn av budsjettekniske endringer i Sveits blir *Agrarpolitik 2011* forlenget med to år frem til 2013, før en ny 4-årig politikk vedtas. Den bebudede rapporten ble lagt frem i mai 2009 og har ført til omfattende diskusjon.

Rapporten fremfører at innføringen av direkte tilskudd som kompensasjon for lavere priser, har vært positiv for sveitsisk jordbruk, særlig på områdene miljø og dyrevelferd. Allikevel påpekes at målene med landbrukspolitikken bare delvis ble nådd og nevner to hovedgrunner. For det første finnes det ikke spesifikke tilskudd for noen av de målene som er fastsatt i den sveitsiske grunnloven (for eksempel kulturlandskapspleie). For det andre er særlig de generelle arealtilskuddene for lite målrettet i forhold til de fastsatte målene.

På denne bakgrunn argumenterer rapporten at et viktig mål med videreutviklingen av de direkte tilskuddene bør være målretting og skreddersying. Målretting betyr her at tilskuddene skal utformes slik at de når målet med minst mulig forstyrrelse på andre områder, mens skreddersying innebærer at tiltakets størrelse og varighet innrettes slik at målet akkurat nås. Dette kan blant annet innebære at størrelsen av satsene på tilskuddene gjøres delvis avhengig av markedsprisene. Det foreslås konkret et system med følgende fem varige direkte tilskudd:

1. Kulturlandskapstilskudd for å holde landskapet åpent
2. Forsyningstilskudd for å sikre produksjonsressurser i tilfelle svekket forsyning
3. Biomangfoldstilskudd for å sikre og fremme biomangfold
4. Landskapskvalitetstilskudd for å sikre, fremme og videreutvikle et mangfold av ulike landskap
5. Dyrevelferdstilskudd for å fremme dyrehold som overgår de juridiske bestemmelsene.

Disse fem tilskuddene skal bidra til å oppfylle de multifunksjonelle målsettingene for sveitsisk jordbruk. Mange av disse tilskuddene finnes allerede i dag i sveitsisk jordbruk. På mange måter kan en si at den planlagte reformen er mer en videreutvikling av innpakningen enn av innholdet. De fleste av de direkte tilskuddene er i dag arealbaserte, og dette skal også fortsette slik i fremtiden. Dagens dyretilskudd inngår i gruppen forsyningstilskudd, trolig med begrunnelse om at det skal sikre en viss produksjonskapasitet innen husdyrholdet. Men en ny begrunnelse for de landbrukspolitiske virkemidlene som forsvaret for fortsatt budsjettstøtte til landbruket, kan være viktig nok i møte med

en befolkning som kunne tenke seg å bruke budsjettmidler på andre måter, og i en anstrengt økonomi.

Det skal også utbetales midlertidige tilskudd. Disse beregnes for hvert bruk i forhold til støtteutbetalingen før og etter reformen. Bønder som får mindre støtte etter reformen kan da få personlig og produksjonsuavhengig støtte som trappes ned over tid, mens bønder som får mer støtte etter reformen ikke trenger å tilbakebetale differansen. De midlertidige tilskuddene forsvares med hensynet om en viss forutsigbarhet ved endringer i landbrukspolitikken. Samtidig ligger det også en inntektspolitisk begrunnelse bak. Myndighetene er imidlertid klar på at dette vil, isolert sett, bidra til større avskalling i landbruket.

Det er interessant å merke seg at inntekt ikke inngår som et eksplisitt mål for det multifunksjonelle jordbruket i Sveits, men at det likevel får innpass gjennom hensynet til forutsigbare rammebetingelser. Myndighetenes argumentasjon synes å være i tråd med et samfunnsøkonomisk perspektiv, men det er samtidig ikke vanskelig å mistenke myndighetene for å ha skapt et handlingsrom for fremtidig reduksjon av de direkte tilskuddene ved bruk av midlertidige tilskudd. Det mangler videre et distriktspolitisk mål om at landbruket skal bidra til å opprettholde bosettingen i rurale strøk. Her argumenterer de nasjonale myndighetene at dette målet skal forfølges av den regionale forvaltningen innenfor den generelle regionalpolitikken.

Inntil videre forutsettes at budsjettstøtten forblir på omtrent samme nivå som i dag, men fordelingen mellom bruk vil nok bli annerledes. Det er blant annet denne omfordelingen mellom bruk som får det sveitsiske bondelag til å kritisere myndighetenes reformplaner. Bøndernes næringsorganisasjon mener at systemet fungerer bra nok i dag slik at det ikke vil være nødvendig med omfattende endringer. Bondelaget kritiserer at satsene på tilskuddene skal kunne gjøres avhengig av markedsprisene. Dette vil redusere bøndernes planleggingsikkerhet og vil kunne få følger for hele verdikjeden. Bondelaget er også kritisk til en ytterligere regionalisering av tilskuddene med hensyn på forvaltning og finansiering. Dette gjelder i forhold til den distriktspolitiske målsettingen som de nasjonale myndighetene foreslår i større grad skal knyttes til den generelle regionalpolitikken og forvaltes av regionale myndigheter. Bondelaget frykter at dette vil kunne føre til for store forskjeller i de økonomiske rammebetingelsene for jordbruket innad i Sveits.

Det sveitsiske forslag minner på mange måter om en rapport om forenkling og målretting av norsk landbrukspolitikk fra 2002 (Søyland 2002). Også der ble det understreket behovet for å målrette virkemidlene i forhold til de fastsatte målene for landbrukspolitikken. I forbindelse med arbeidet med den nye landbruksmeldingen kan det være verdt å trekke rapporten ut av skuffen igjen.

Referanser

- Bundesrat. 2009. *Weiterentwicklung des Direktzahlungssystems. Bericht des Bundesrates in Erfüllung der Motion der Kommission für Wirtschaft und Abgaben des Ständerates vom 10. November 2006 (06.3635)*. Bern. 6. Mai 2009 (på tysk) (Internett: <http://www.blw.admin.ch/themen/00005/00513/index.html?lang=de>, nedlastet 19. Juli 2010).
- Søyland, V. (red). 2002. *FOLA 2002 – Landbrukspolitikk: Forenkling og målretting*. NILF-rapport 2002-1. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. Oslo.

Tema 4. EUs felles landbrukspolitikk etter 2013

Av Julie Nåvik Hval

EUs felles landbrukspolitikk (CAP) er på nytt gjenstand for omfattende offentlig diskusjon i forbindelse med arbeidet med nytt langtidsbudsjett for EU som skal gjelde for perioden 2013–2017. Hvordan den nye budsjettperioden vil legge føringer på midlene påvirkes av hvilke innspill som kommer fra de ulike medlemslandene. Et sammendrag av innspillene fremlegges av EU-kommisjonen i løpet av høsten 2010.

CAP er den største posten i EUs budsjett, og det er et prioritert område for mange land. Per i dag utgjør CAP rundt 40 prosent av det totale budsjettet, eller om lag 55 mrd. Euro (European Commission, 2010). Fram mot 2013 antas det likevel at andelen går ned til 33 prosent (European Commission, 2009).

Tradisjonelt har den viktigste utgiftsposten vært direkte støtte og markedsregulering som har ligget under *Pillar 1*. For å motta utbetalinger er bøndene kontraktmessig forpliktet gjennom prinsippet om *cross-compliance*. Det betyr at for å kunne motta støtte er de forpliktet til god skjøtsel av jordbruksområdene i henhold til miljømessige og landbruksmessige standarder. *Pillar 2* er EUs bygdeutviklingsprogram, *Rural Development Program*. Denne typen støtte er ikke like gammel som Pillar 1, men blir stadig viktigere. Den såkalte «helsesjekken» av EUs felles landbrukspolitikk førte i 2008 til vedtak om endringer i politikken som medførte en videre utvikling i retning av frikobling av all produksjonsbasert støtte til en utbetaling av støtte knyttet til arealet et gårdsbruk disponerer (såkalt enkeltbruksstøtte), og mer fokus på bygdeutvikling (Eidem, 2008). Målet med «helsesjekken» var at en stadig økende andel av den totale støtten over landbruksbudsjettet etter hvert skulle utbetales gjennom Pillar 2 (bygdeutviklingsprogrammet) istedenfor Pillar 1 (direkte støtte og markedsregulering). Dette er imidlertid et tema som diskuteres i forbindelse med den nye CAP etter 2013.

Med «helsesjekken» av CAP ble det også innført en kraftig økning i bygdeutviklingsmidlene, spesielt for de nye og mindre utviklede medlemslandene i øst. EUs medfinansiering økte fra 50 til 75 prosent for hoveddelen av medlemslandene, og fra 75 til 90 prosent for de nye medlemslandene. Bakgrunnen er at disse nye medlemslandene har dårligere økonomi til å kunne gjennomføre programmet av egne midler. utfordringer knyttet til de nye medlemslandene står sentralt i forhandlingene om den nye CAP.

Debatten omkring utviklingen i CAP etter 2013 går imidlertid i hovedsak i to retninger. Den ene siden er drevet av liberalistiske land som Sverige, Danmark, Storbritannia og Nederland, mens den andre, og mer moderate siden, er drevet av land som Østerrike, Tyskland og Frankrike (Cuncha, 2009). De liberale landene jobber for en mer markedsbasert jordbrukssektor ved enten å fjerne, eller å kraftig redusere, reguleringen av markedet. Spesielt mener de at støtteinndelingen etter Pillar 1 og 2, enkeltbruksstøtte og melkekvoter bør fjernes. Direkte støtte bør kun være rettet mot å fremme samfunns-goder. Den mer moderate retningen som støttes av Østerrike, Tyskland og Frankrike, jobber for å bevare muligheten for en viss grad av markedsregulering i tilfelle prisvolatilitet, ustabile markeder og ujevn inntektsutvikling. De mener også at Pillar 1 og 2 bør bevares sammen med enkeltbruksstøtten, og med en utvidet

mulighet til å støtte risikohåndtering med delfinansiering under artikkel 68. Artikkel 68 gir medlemsstatene mulighet til å holde tilbake opp til 10 prosent av deres nasjonale grense for direkte støtte, slik at de kan støtte enkeltsektorer ut fra egne prioriteringer. Videre mener den mer moderate gruppen av land at CAP bør brukes for å sikre tilgang av kollektive goder som mattrygghet, miljø, dyrevelferd og bærekraftighet. De støtter også en videreføring av *den europeiske modellen for landbruk* som anerkjenner verdiene av det som produseres, slik som mat, fiber og energi, i tillegg til andre verdier som bygdeutvikling og kollektive goder.

Utviklingen i størrelsen på jordbruksbudsjettet antas å gå i retning av å være en gradvis mindre andel av EUs totale utgifter. Samtidig er det stor enighet knyttet til at det skal være jordbruk over hele EUs territorium, og at jordbrukspolitikken skal fortsette å være ambisiøs (Eidem, 2009). I tillegg til nivået på budsjettet, er hoveddiskusjonene knyttet til fordelingen mellom de tre typene støtte:

- Enkeltbruksstøtte
- Markedsordninger
- Bygdeutviklingstiltak (Pillar 2).
-
- I den nåværende situasjonen i EU varierer gjennomsnittsnivået på enkeltbruksstøtte sterkt mellom medlemslandene. Målet er at overføringene blir jevnere og mer sammenliknbare mellom landene. Frankrike har blant annet trukket frem at dette kan bli problematisk i forhold til forskjeller i lønns- og kostnadsnivå mellom landene. Derfor vurderer EU-kommisjonen muligheten for å knytte støttesatsene til de enkelte landenes kjøpekraft. Finland trekker frem et forslag for CAP etter 2013 som ser på muligheten til å skille klarere mellom systemene for støtte til ulike sektorer, som husdyrbruk og åkerbruk.

Referanser

- Cunha, A. (2009). *Globalisation, The CAP and the Post 2013 Era*.
<http://www.ruraleuropeanplatform.org/rep/docs/Belfast2009/01Cunha.pdf>
- Eidem, Bjørn (2008) *Landbruk: EU-avtale om helsesjekken av CAP*.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/nyheter/2008/nov-08/landbruk-eu-avtale-om-helsesjekken-av-ca.html?id=537071>
- Eidem, Bjørn (2009) *EU: Drøftinger om landbrukspolitikken etter 2013*. URL:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/nyheter/2009/juni-09/eu-droftinger-om-landbrukspolitikken-ett.html?id=564636>
- European Commission (2010). *How much the CAP costs*. URL:
http://ec.europa.eu/agriculture/capexplained/cost/index_en.htm, 30.07.10
- European Commission (2009). *European Agriculture and the Common Agricultural Policy- frequently asked questions*. URL:
http://ec.europa.eu/agriculture/faq/cost/index_en.htm, 30.07.10

Vedlegg

Vedleggstabell 1. Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1960–2009 (1000 dekar)

År	Korn og oljefrø	Poteter	Rotv./grønnfôr/ a. grovfôrv.	Andre vekster og brakk	Eng og beite på fulld. jord	Sum fulldyrket jord i drift	Natureng og overfl.dyrket eng og beite	Jordbruksareal i drift i alt
1960	2 230	568	258	453	4 883	8 392	1 743	10 135
1970	2 612	335	285	445	4 432	8 109	1 397	9 506
1980	3 233	214	351	313	4 275	8 386	1 195	9 581
1990	3 619	193	403	237	4 363	8 815	1 141	9 956
2000	3 363	151	291	179	4 856	8 840	1 581	10 422
2007	3 181	145	137	206	4 906	8 574	1 746	10 320
2008	3 138	143	131	197	4 884	8 494	1 751	10 245
2009	3 109	138	130	194	4 828	8 399	1 753	10 152

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 2. Antall jordbruksbedrifter i alt og timer per bedrift, 1960–2009

År	Antall bruk, 1000 stk	Årsverk i alt, 1000 stk	Timer per bedrift
1960	196	254,9	2 950
1970	149	180,3	2 541
1980	122	125,6	2 039
1990	96	98,7	1 921
2000	69	78,9	2 158
2007	50	61,4	2 270
2008	49	59,6	2 251
2009	48	57,9	2 243

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 3. Antall jordbruksbedrifter med vedkommende husdyr, 1959–2010

År	Melkeku	Vinterfôra sau	Gris	Verpehøner
1959	148 167	101 220	84 999	85 588
1969	82 177	69 310	49 970	40 653
1979	38 906	44 514	17 667	14 655
1989	29 143	28 887	8 272	5 930
1999	22 659	22 709	5 795	4 064
2007	13 667	15 963	3 400	1 879
2008	12 550	15 548	3 126	1 850
2009	11 703	15 254	3 031	1 848
2010*	11 527	14 720	2 903	1 995

* Foreløpige tall etter søknad om produksjonstilskudd

Kilder: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010: *Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken*. Statistisk sentralbyrå, 2010. <http://www.ssb.no/jordhus/tab-2010-04-08-01.html>

Vedleggstabell 4. Produksjon og forbruk av melk og forbruk av melkeprodukter, 1970–2009

År	Produksjon, mill. liter			Forbruk av konsummelk, mill. kg.			
	Bruttoprod.	Meierilev.	Helmelk ¹⁾	Lettmelk	Skummet melk ²⁾	Yoghurt	Kg/innb.
1970	1 700	1 521	660		55		184,4
1980	1 944	1 808	664		113		190,2
1990	1 992	1 837	239	355	132		171,2
2000	1 731	1 559	136	270	143	30,7	128,9
2007	1 653	1 541	110	268	133	42,3	117,4
2008	1 659	1 527	101	268	141	43,5	116,0
2009*	1 618	1 502	97	267	145	48,2	115,5

1) Inkl. yoghurt t.o.m. 1998

2) Inkl. ekstra lett fra 2000

År	Ost			Smør		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	53,3	34,8	9,0	19,0	21,7	5,6
1980	69,6	50,9	12,5	21,7	23,2	5,7
1990	84,1	54,0	12,7	22,4	14,0	3,3
2000	82,5	64,9	14,4	16,2	12,4	2,8
2007	87,8	80,9	17,2	15,4	13,3	2,8
2008	85,7	79,7	16,7	16,8	14,0	2,9
2009*	87,1	82,5	17,1	17,2	14,0	2,9

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2009. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*.
Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 5. Produksjon og forbruk av kjøtt, 1970–2009. (Mill. kg og kg per innb.)

År	Storfekjøtt (ekskl. kalv)			Sau- og lammekjøtt		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	49,2	47,9	12,4	16,6	18,0	4,6
1980	67,4	78,3	19,2	18,5	22,2	5,4
1990	80,5	75,2	17,7	23,4	23,8	5,6
2000	88,4	89,9	20,0	23,5	24,3	5,4
2007	82,6	94,6	20,1	23,5	26,8	5,7
2008	84,5	95,6	20,1	24,2	28,5	6,0
2009*	82,7	89,5	18,5	24,1	24,9	5,2

År	Svinekjøtt			Fjorfekjøtt		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	64,8	70,0	18,1	5,9	6,2	1,6
1980	83,1	90,0	22,0	10,9	11,3	2,8
1990	83,4	85,8	20,2	19,8	20,0	4,7
2000	102,9	105,1	23,4	43,1	39,7	8,8
2007	117,7	126,5	26,9	70,3	70,2	14,9
2008	122,7	124,0	26,0	84,1	79,3	16,6
2009*	123,7	124,9	25,9	81,3	85,4	17,7

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2009. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*.
Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 6. Produksjon og forbruk av egg, 1970–2009. (Mill. kg og kg per nnb.)

År	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	37,0	37,3	9,6
1980	44,8	45,0	11,0
1990	49,8	46,6	11,0
2000	47,8	46,2	10,3
2007	52,8	54,3	11,5
2008	56,0	56,4	11,8
2009*	58,7	57,1	11,8

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2009. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*.
Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 7. Produksjon og forbruk av planteprodukter, 1970–2009. (Mill. kg og kg per innbygger)

År	Matkorn			Poteter		
	Produksjon	Forbruk ¹⁾	Kg/innb.	Produksjon ²⁾	Forbruk ³⁾	Kg/innb.
1970	9	262	67,6	686	366	94,4
1980	53	319	78,1	509	305	74,6
1990	115	312	75,0	467	326	76,9
2000	174	308	68,7	311	324	72,1
2007	221	298	63,3	307	331	70,3
2008	219	288	60,4	356	365	76,6
2009*	219	284	58,8	297	301	62,3

1) Matkorn som mel (forbruk i importerte bakervarer og av ris er ikke med)

2) Nettoproduksjon

3) Matpoteter + bearbejdede poteter + potetmel

4) Ikke fullstendige oppgaver dette året

År	Grønnsaker			Frukt og bær		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	134	153	39,6	92	259	66,8
1980	173	207	50,6	99	306	74,9
1990	177	233	54,8	78	304	71,7
2000	157	264	58,8	24	311	69,3
2007	157	322	68,4	20	427	90,7
2008	178	353	74,0	25	447	93,8
2009*	162	331	68,5	23	432	89,5

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2009. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*.
Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 8. Selvforsyningsgraden og andel av matvareforbruket produsert i norsk jordbruk, 1970–2008 (prosent)

År	Selvforsyningsgraden	Andel av matvareforbruket produsert i norsk jordbruk
1970	48	39
1980	50	42
1990	52	46
2000	50	49
2006	54	52
2007	52	51
2008*	52	51

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2009. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*

Vedleggstabell 9. Produksjon av noen landbruksprodukter i 2008 i ulike land (1000 tonn)

	Hvete	Bygg	Raps	Ris	Storfekjøtt	Svinekjøtt	Melk
Europa	248 056	105 533	23 339	3 473	10 975	25 965	215 895
EU-27	150 338	65 662	18 920	2 618	8 007	22 263	154 516
Norge	460	530	10		85	118	1 616
Sverige	2 202	1 801	255		136	271	3 046
Finland	788	2 129	89		82	217	2 311
Danmark	5 019	3 396	629		129	1 707	4 720
Tyskland	25 989	11 967	5 155		1 210	5 111	28 691
Frankrike	39 002	12 171	4 719	89	1 479	2 029	25 336
Storbritannia	17 227	6 144	1 973		862	740	13 719
Nederland	1 366	310	10		378	1 318	11 286
Italia	8 855	1 237	33	1 400	1 059	1 606	12 119
USA	68 026	5 214	660	9 240	12 236	10 462	86 179
Canada	28 611	11 781	12 643		1 288	1 941	8 140
Australia	21 397	6 820	1 615	19	2 300	384	9 223
New Zealand	343	409	2		635	51	15 217
Afrika	21 129	4 742	112	23 175	5 123	847	36 362
Asia	280 295	19 626	19 114	622 684	15 852	57 066	247 207
Verden	689 946	157 645	57 856	685 013	65 722	103 190	693 707

Kilder: FAO, 2010. *FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE*. <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

Vedleggstabell 10. Registrerte avlinger 2008 og normalårsavlinger 2009¹⁾ for noen utvalgte vekster, landet og fylker (kg/daa)

	Hvete		Bygg		Havre		Potet		Høy i alt ¹⁾	
	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.
Landet	487	452	430	369	421	373	2 782	2 580	625	618
Østfold	513	470	428	368	445	400	2 857	2 381	737	
Akershus	489	456	418	362	428	392	2 322	2 687	656	
Hedmark	524	509	468	428	423	376	3 019	2 910	673	
Oppland	446	416	412	362	398	315	2 699	2 403	725	
Buskerud	404	401	356	307	377	323	3 411	2 719	570	
Vestfold	473	421	396	327	438	375	2 924	2 418	683	
Telemark	402	380	351	279	384	356	2 491	1 994	516	
Aust-Agder			260	253	337	326	1 606	1 966	455	
Vest-Agder			291	306	333	388	2 400	1 772	617	
Rogaland			421	466	328	319	3 002	2 657	691	
Hordaland							1 611	1 968	572	
Sogn og Fj.							2 376	2 289	648	
Møre og R.			303	240	210	158	2 320	2 579	656	
Sør-Trøndelag	423	475	439	385	461	347	2 879	2 129	701	
Nord-Trøndelag	412	429	448	365	365	278	2 826	2 638	670	
Nordland							1 362	1 246	520	
Troms							1 073	1 856	304	
Finmark							1 182	1 557	336	

1) Avlinger av all eng til slått omregnet til tørt høy. Normalårsavlingen for landet er rent gjennomsnitt av registrerte avlinger for årene 2000-2008. Ingen fylkesvise normalårsavlinger

	Vinterhvitkål		Gulrot		Matløk		Epler		Jordbær	
	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.
Landet	4 558	4 867	3 153	3 365	2 744	2 599	992	855	640	671
Østfold	6 220	8 068	3 092	3 086	2 589	2 516			577	616
Akershus	4 938	5 337	3 903	2 782			638	855	720	873
Hedmark	5 302	5 231	4 360	4 240	2 838	3 119	970	774	624	682
Oppland	4 154	3 513	1 954	1 685	2 605	2 735	529		671	881
Buskerud	3 884	4 270	3 264	3 290	1 429		996	1 179	631	795
Vestfold	4 448	3 266	3 214	3 424	2 915	2 821	1 130	1 355	599	670
Telemark	3 458	4 058	3 162	2 739	1 303	3 319	1 092	1 201	519	532
Aust-Agder	6 171	7 304	3 932	2 936	2 804	2 102	715	451	557	556
Vest-Agder			1 708	2 787	2 098	1 088	463	1 089	793	717
Rogaland	3 392	3 342	3 234	3 850	2 948		869	908	842	1 018
Hordaland	3 429		2 677	2 230	2 027		1 065	962	750	748
Sogn og Fj.	3 983	3 684	3 586	2 943	2 007		752	784	675	640
Møre og R.	2 000		2 502	5 742			834	747	778	881
Sør-Trøndelag	2 667	2 367	3 745	3 461					438	627
Nord-Trøndelag	3 666	3 598	3 313	3 559	2 390	3 355	316		568	684
Nordland	690	1 018	2 166	3 333					344	274
Troms			1 037	914					279	400
Finmark									267	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Statens landbruksforvaltning og NILF

Vedleggstabell 11. Hveteavlinger i noen land, 2000–2008 (kg/daa)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Norge	460	407	410	461	477	489	416	439	494
Sverige	591	594	615	548	598	633	546	626	611
Finland	360	338	326	355	347	373	356	393	364
Danmark	748	736	703	708	714	723	700	656	786
Tyskland	728	788	691	650	817	747	720	696	809
Frankrike	712	662	745	625	758	699	674	625	710
Storbritannia	801	708	800	778	778	796	804	722	828
Nederland	836	794	781	874	891	859	839	707	873

Kilde: FAO, 2010. *FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE*. <http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor>

Vedleggstabell 12. Jordbruksavtalens priser¹⁾ for noen jordbruksprodukter per 1.7. hvert år, 1990–2010 (kr per kg/l)

År	Norvegia F45	Lettmelk/ Melk råvare ²⁾	Okse	Slaktegris	Egg	Bygg
1990	48,41	6,35	37,71	32,51	18,55	2,77
1993	50,57	6,64	36,91	30,51	17,25	2,19
1996	49,49	6,41	35,05	26,06	15,05	1,88
1999	53,01	6,61	35,41	26,46	15,50	1,92
2000 ³⁾			33,95	23,97	14,63	1,78
2001			34,45	26,82	13,34	1,89 ⁴⁾
2002			36,21	27,37	13,59	1,88 ⁵⁾
2003		3,75 ⁶⁾	38,11	27,37	13,69	1,85
2004		3,79	38,11	27,22	13,60	1,79
2005		3,82	40,13	27,22	13,60	1,80 ⁷⁾
2006		3,84	40,13	26,22	13,83	1,79
2007		3,94	42,19	26,22	14,18	1,81 ⁸⁾
2008		4,11	44,39	26,87	14,68	2,01
2009		4,41	48,88 ⁹⁾	29,06 ¹⁰⁾	16,54	2,14
2010		4,54		29,51	17,24	2,14

1) Engrospris for kjøtt og egg, pris til detaljist for melkeprod., grunnpris til produsent for hvete og bygg

2) F.o.m. 2003 pris på melk som råvare

3) Målprissystemet for meierivarer ble endret fra og med 2000, og de nye målprisene er ikke sammenlignbare

4) Kr 1,89 per kg er 4 øre under opprinnelig intensjonspris for bygg, avledet av målpris på førkorn, etter avtale mellom Staten og Norsk Bonde- og Småbrukarlag i august 2001

5) Intensjonsprisen for bygg innført f.o.m. 1. juli 2002

6) Målpris og målprissystem gjeldende fra 1.1.04

7) Målpris ble red. 2 øre/kg. Teknisk ble termintillegget avvirket og innarb. Det betyr 3 øre/kg i økning

8) Intensjonsprisen for bygg avvirket og målpris for bygg innført f.o.m. 1. juli 2007

9) Målpris for storfekjøtt ble avvirket fra 1. juli 2009 og erstattet med planlagt gj.snittlig engrospris

10) Målprisen for sviner kjøtt ble hevet med 1,10 kr/kg som følge av teknisk justering ved overgang til annen klasse for representantvaren

Kilder: St.prp. om de årlige jordbruksoppgjør og jordbruksavtalene

Vedleggstabell 13. Produsentpriser i Norge, 1995–2010 (kr per l/kg)

År	Kumelk	Storfe kjøtt	Svinekjøtt ¹⁾	Egg	Bygg
1995	3,10	30,65	23,12	10,39	1,97
2000	3,31	26,00	18,36	10,00	1,79
2005	3,57	32,46	19,85	10,17	1,71
2006	3,60	32,99	19,42	11,02	1,73
2007	3,84	34,54	21,91	12,19	1,75
2008	3,88	36,76	22,98	12,44	1,95
2009	4,21	39,60	23,12	13,42	2,10
2010	4,34	39,32	23,78	13,60	2,09

1) Uten hode og labb f.o.m. 2002

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 14. Priser og prisutvikling på noen typer av innsatsfaktorer i Norge, 1995–2010 (kr per kg/l)

År	Handels gjødsel ¹⁾	Kraftfôr ²⁾	Så Korn ³⁾	Rente, lånt kap. % ⁴⁾	Bygninger ⁵⁾	Maskiner og redsk. ⁵⁾	Diesel (brenselolje)
1995	1,95	2,82	4,43	6,33	100,0	100,0	2,68
2000	1,69	2,69	4,10	6,13	117,8	104,3	3,46
2005	2,00	2,68	3,94	3,42	139,4	116,7	4,43
2006	2,09	2,72	4,00	3,68	144,3	118,5	5,03
2007	2,17	2,76	3,95	4,77	156,2	123,9	5,11
2008	2,19	2,98	3,97	5,98	164,5	128,1	6,49
2009	3,78	3,28	4,20	4,04	168,7	142,2	5,17
2010	2,79	3,30	4,49	3,38	172,7	141,6	5,47

1) Pris tilsvarer posten sum handelsgjødsel i totalkalkylen (BFJ 2010)

2) Pris tilsvarer posten sum kraftfôr i totalkalkylen (BJF 2010)

3) Gjelder bygg

4) Nominell rente (posten sum rentekostnader på lånt kapital, BFJ 2010)

5) Prisutvikling, 1995 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 15. Totalkalkylens normaliserte regnskaper, sammendrag, 2004–2010
(mill. kroner ¹⁾)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010**	
							Før avtale	Etter avtale
Korn, erter og oljefrø	2 303	2 243	2 223	2 274	2 477	2 583	2 551	2543
+ Poteter	469	496	523	566	588	623	645	677
+ Hagebruksprodukter	2 918	2 951	2 998	3 119	3 381	3 460	3 469	3524
+ Sum andre planteprodukter	130	141	165	177	196	214	239	239
= Sum planteprodukter	5 820	5 831	5 910	6 137	6 642	6 880	6 904	6983
Ku- og geitmelk	5 941	6 102	6 091	6 623	6 677	7 101	7 331	7427
+ Kjøtt og fjørfeslakt	7 224	7 247	7 542	8 014	8 943	9 107	9 296	9355
+ Egg	571	532	567	657	706	802	802	823
+ Ull	161	157	149	137	132	130	135	135
+ Pelsdyr	249	209	265	235	263	257	251	251
+ Andre husdyrproduksjoner	74	83	79	83	94	95	99	99
= Sum husdyrprodukter	14 220	14 330	14 693	15 750	16 815	17 493	17 914	18090
Sum plante- og husdyrprod.	20 039	20 161	20 602	21 887	23 456	24 373	24 818	25072
Kjøreinntekter mv.	443	461	479	508	543	544	555	555
+ Arbeidsinnt. v/investeringer	195	186	195	200	252	204	190	190
= Sum andre inntekter	638	647	674	708	795	749	746	746
Endringer i buskapsverdi	-6	-22	-62	-35	-48	-5	12	12
Sum produksjonsinntekter	20 672	20 786	21 215	22 560	24 204	25 117	25 576	25830
Sum direkte tilskudd	8 831	8 526	8 557	8 818	9 137	9 444	9 942	9935
Sum inntekter (A)	29 502	29 311	29 771	31 378	33 341	34 560	35 518	35765
Handelsgjødsel og kalk	1 066	1 126	1 141	1 194	1 166	1 763	1 364	1364
+ Innkjøpt kraftfôr	4 525	4 465	4 551	4 733	5 379	5 772	5 946	5943
+ Annet innkjøpt fôr	277	268	327	255	293	292	315	315
+ Såfrø og planter	674	706	692	755	808	797	818	818
+ Sum energi og smøremidler	1 671	1 901	2 142	1 905	2 354	2 055	2 267	2267
+ Andre kostnader	3 699	3 766	3 814	3 981	4 151	4 281	4 399	4398
+ Sum vedlikehold	1 472	1 551	1 529	1 578	1 642	1 617	1 626	1626
= Sum ikke-varige prod.midler	13 384	13 782	14 196	14 401	15 793	16 577	16 735	16732
Sum leasing av maskiner	300	413	564	725	871	865	917	917
+ Kapitalslit	5 065	5 104	5 201	5 254	5 510	5 563	5 588	5588
= Sum kapitalkostnader	5 365	5 517	5 765	5 979	6 381	6 427	6 506	6506
Sum kostnader (B)	18 749	19 300	19 961	20 381	22 174	23 004	23 241	23237
Vederlag, arbeid og kapital (A-B)	10 754	10 012	9 810	10 997	11 167	11 557	12 277	12528
Realrente lånt kapital (C)	702	632	792	1 220	1 499	772	327	327
Vederlag, arbeid og egenkap. (A-B-C)	10 051	9 380	9 018	9 777	9 668	10 785	11 950	12201
Antall årsverk	68 800	65 700	63 300	61 400	59 600	57 900	56 400	56 400
Vederlag til arbeid og egenkap. per årsverk	146	142	142	159	162	186	211	216
Endringer per årsverk, kroner	4 100	-3 300	-300	16 700	3 000	24 100	25 600	30 000

* Foreløpig regnskap

** Budsjett

1) Eksklusive virkning av jordbruksfradraget ved skatteligningen. De tre nederste linjene er ikke i mill. kroner

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 16. Det økonomiske resultat i jordbruket. Registrerte og normaliserte tall i total kalkylen, 1996–2010 (kroner per årsverk)¹⁾

	Vederlag til arbeid og kapital		Vederlag til arbeid og egenkapital	
	Registrert	Normalisert	Registrert	Normalisert
1996	143 900	141 500	132 200	131 200
1997	140 800	140 400	134 500	132 700
1998	157 300	157 600	147 500	147 100
1999	148 800	151 300	136 300	139 100
2000	158 700	158 800	149 000	147 300
2001	146 800	147 800	134 000	134 200
2002	149 700	153 100	130 200	138 200
2003	152 700	154 100	141 400	142 000
2004	158 600	156 300	144 200	146 100
2005	153 800	152 400	144 600	142 800
2006	154 700	155 000	146 800	142 500
2007	178 200	179 100	153 600	159 200
2008	193 400	187 400	178 600	162 200
2009*	192 700	199 600	178 500	186 300
2010**	221 500	222 100	210 700	216 300

1) Eksklusive skattemessig inntektsfradrag fra og med 2000

* Foreløpig regnskap

** Budsjett

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2010. *Total kalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 17. PSE-prosenter for noen OECD-medlemsland, 1986–2009

Land	1986–88	2007–09	2007	2008	2009*
Australia	10	4	5	4	3
Canada	36	17	19	13	20
EU ¹⁾	39	23	24	22	24
Island	77	53	58	53	48
Japan	64	47	46	48	48
Mexico	28	12	13	12	13
New Zealand	10	1	1	1	0
Norge	70	61	57	60	66
Sveits	76	58	54	57	63
Tyrkia	20	34	30	36	37
USA	22	9	10	8	10
OECD	37	22	22	21	22

1) EU-12 for 1986-94 (inkl. tidligere Øst-Tyskland fra 1990), EU-15 for 1995-2003, EU-25 fra 2004-2006 og EU-27 fra 2007

* Foreløpige tall

Kilde: OECD 2010. *Producer and Consumer Support Estimates, OECD Database 1986-2009*

Temaoversikt fra «Utsyn over norsk landbruk – 2007», utgitt sommeren 2007

- 1 Ny skattereform og konsekvenser for landbruket
- 2 Samdrifter i melkeproduksjon 2005. Regelverk, organisering og regnskapsresultater
- 3 Tilrettelegging for bygdeutvikling – på rett vei, men fortsatt et stykke frem
- 4 Økologisk mjølkeproduksjon – produksjon, økonomi og utfordringer
- 5 Tilleggsnæringer på yrkesmessig drevne gårdsbruk
- 6 Inn på tunet
- 7 Håndtering av matbårne smitteutbrudd: E.coli-utbruddet i Norge 2006
- 8 Risiko i jordbruk og fiskeoppdrett – en sammenligning

Temaoversikt fra «Utsyn over norsk landbruk – 2008», utgitt sommeren 2008

- 1 Strukturutvikling og politiske målsettinger
- 2 Skatteendringer og konsekvenser for landbruket
- 3 Gjeldsutvikling i norsk landbruk
- 4 Innbyrdes variasjon i økologisk melkeproduksjon
- 5 Muligheter for omstilling i matindustrien
- 6 Langsiktige endringer i forbruket av ulike sunne og usunne matvarer
- 7 Holdninger til landskapsvern
- 8 Tomtefesteloven og behandling i høyesterett
- 9 Auka råvarepriser: kor mykje skuldast India og Kina?
- 10 Sveits og EU: frihandelsavtale på mat?

Temaoversikt fra «Utsyn over norsk landbruk – 2009», utgitt høsten 2009

- 1 Landbrukets miljøutfordringer
- 2 Matprogram med næringsverdi
- 3 Næringsaktivitet på mindre landbrukseiendommer
- 4 Melkekrise i EU
- 5 Sveits og EU: Nytt om forhandlingane om frihandelsavtalen på matområdet

NILFNorsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

ADRESSE HOVEDKONTORET

Postadresse:	Kontoradresse:	Telefon: 22 36 72 00
Postboks 8024 Dep	Storgata 2-4-6	Telefaks: 22 36 72 99
0030 OSLO		E-post: postmottak@nilf.no
		Internett: www.nilf.no

ADRESSE DISTRIKTSKONTORER

Bergen	Postadresse:	Postboks 7317, 5020 BERGEN
	Telefon:	55 57 24 97
	Telefaks:	55 57 24 96
	E-post:	postmottak@nilf-ho.no
Trondheim	Postadresse:	Postboks 4718 – Sluppen 7468 TRONDHEIM
	Telefon:	73 19 94 10
	Telefaks:	73 19 94 11
	E-post:	postmottak@nilf.fmst.no
Bodø	Postadresse:	Statens hus, Moloveien 10, 8002 BODØ
	Telefon:	75 53 15 40
	Telefaks:	75 53 15 49
	E-post:	postmottak@nilf-nn.no
